

BABALARIN HÍKMƏT XƏZİNƏSİ

MİLLİ AZLIQLARIN
FOLKLORU

265436 Az

Az 2011
1672

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Şəki Regional Elmi Mərkəzi

Əli Abdulsalam oğlu Süleymanov

BABALARIN HİKMƏT XƏZİNƏSİ

MİLLİ AZLIQLARIN
FOLKLORU

Şəki-Balakən bölgəsi

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

АПОСТРОФ
Bakı - 2011

79576

U3(2=A3)-699

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Şəki Regional Elmi Mərkəzi Elmi Şurasının qərarı ilə çap olunur

Toplayan, tərtib edən, nəşrə hazırlayan və ön sözün müəllifi:

ƏLİ SÜLEYMANOV

pedaqoji elmlər üzrə fəlsəfə doktoru

Redaktorlar:

MƏHƏRRƏM QASIMLI

filologiya elmləri doktoru

ZƏKƏRİYYƏ ƏLİZADƏ

geologiya-mineralogiya elmləri doktoru, professor

Rəyçilər:

ƏHMƏD QURBANOV

filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

ƏHMƏD BOROYEV

ŞİRİNBƏY HACİƏLİ

tarix elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

SÜLEYMANOV Ə.A. **BABALARIN HİKMƏT XƏZİNƏSİ: Milli azlıqların folkloru**
(Şəki-Balakən bölgəsi üzrə) - Bakı, «Apostroff» MMC, 2011, 256 səh.

Şəki Regional Elmi Mərkəzinin uzun illər folklor sahəsində apardığı araşdırmaların konkret bir sahəsini əks etdirən bu kitabda Qax, Zaqatala, Balakən rayonlarında yaşayan milli azlıqların - avar, zaxur, yengiloy xalqlarının folklor örnəkləri toplanmışdır. Azsaylı xalqların şifahi mədəni düşüncəsini, folklor həyatını öyrənmək üçün bu əsər qiymətli mənbədir. Kitab milli azlıqların şifahi söz sənəti ilə və ümumiyyətlə folklorla məşğul olan tədqiqatçılar, ali və orta məktəblərin müəllimi, tələbə və şagirdləri, həmçinin şifahi xalq yaradıcılığı ilə maraqlanan geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

ISBN 978-9952-404-24-1

© Süleymanov Ə.A.
2011

Əli Süleymanov

MİLLİ AZLIQLARIN
FOLKLOR İRSİNİN TOPLANMASI,
NƏŞRİ VƏ TƏDQIQI PROBLEMLƏRİ

Respublikamızın Qax-Zaqatala bölgəsi zəngin etnik tərkibə malikdir. Burada azərbaycanlılarla yanaşı avarlar, zaxurlar, yengiloylar yaşayırlar. Bu xalqların ulu babaları da bu torpaqda yaşamışlar. Regionun rayonlarında bu xalqlarla yanaşı laklar, ləzgilər, osetin, çərkəz və s. millətlərin nümayəndələri də yaşayır. Azərbaycan burada yaşayan bütün xalqların vətənidir. Bu xalqlar əsrlər boyu bir-biriləri ilə qaynayıb qarışmışlar. Onların folklor nümunələri, adət-ənənələri də qarşılıqlı surətdə inkişaf etmişdir. Bu xalqların balaları azərbaycanlı balaları ilə bir məktəbdə, bir partada təhsil almışlar, Azərbaycan dilini, ədəbiyyatını öz doğma dilləri, ədəbiyyatı kimi öyrənmiş, Azərbaycan dilində öz doğma dillərində kimi yazıb yaratmışlar.

Respublikamızda son - 1999-cu il əhalinin siyahıya alınması məlumatına görə¹ Azərbaycanda avarların sayı 50,9 min nəfər olmuşdur. Onların 50%-i Zaqatalada, 48%-i Balakən rayonunun kəndlərində yaşayırlar. Zaqatala rayonunda Car, Kabeloba, Axardərə, Çökəkoba, Göyəm, Dardoqqaz, Abaəli, Makov, Yolayric, Paşan, Danaçı, Aşağı Çardaxlar, Yuxarı Çardaxlar, Uzuntala, Matsex, Ciciğana, Yuxarı Tala, Tsilban; Balakən rayonunda Qabaqçöl sahəsini əhatə edən Şambul, Meşə Şambul, Qaysa, Yeni Şərif, Şərif, Xalatala, Çederoba kəndləri, Mahamalar, Mazumçay, Mazumqaray, Puçuqar, Püştətala, Katex (yuxarı hissə və çaykənarı Qarahacılı), Beretbinə kəndləri avar kəndləridir.

1. Ариф Юнусов. Этнический состав Азербайджана (по переписи 1999 года). //Азербайджан и азербайджанцы в мире. Баку, 2009, № 1, с. 51-59

1999-cu il əhalinin siyahıya alınması məlumatlarına görə Azərbaycanca zaxurların sayı 15,9 min nəfər olmuşdur. Onların 83%-i Zaqatalada, 11%-i Qax rayonunda yaşayır. Zaqatalada Yeni Suvagil, Sabunçu, Cincimax, Mamrux, Gözbarax, Ələsgər, Qarqay, Ağdamkələl, Əzgili, Əlibayramlı, Lahıc (bir hissə). Qax rayonunda Qum, Ləkitkötüklü, Üzümlü, Ağyazı (bu kəndlərin bəziləri sırf milli tərkibli deyildir) kəndləri, əsasən, zaxur kəndləridir.

Əhalinin son siyahıya alınması məlumatına görə Azərbaycanda ingiloyların sayı 14,9 min nəfərdir. Onlardan 7,5 min nəfəri Qax, 3 min nəfəri Zaqatala, 1 min nəfəri Balakən rayonunun kəndlərində yaşayırlar. Qax rayonunda Qaxbaş, Əlibəyli, Yengiloy Kötüklü, Meşəbad, Alatəmir, Keşxutan, Qımır kəndləri, Zaqatala rayonunda Əliabad, Mosul və Balakən rayonunda İtitala kəndləri ingiloy kəndləridir.

Dağıstanda Tuxçar adlı lak kəndi var. Deyirlər, bu kəndin qa-bağından balaca bir çay axır. Bu çayı tuxçarlılar dizdən yuxarı çırmanıb keçirlər. Onlara deyəndə ki, belə balaca çayı niyə bu cür çırmanıb keçirsiniz? Cavab verirlər: "Bizim çayımızı biz böyütməsək, kim böyüdəcək?" Bu məsələ azsaylı xalqların folkloruna da aid etmək olar. Axı, bu xalqların folklor irsini biz böyütməsək, biz qiymətləndirib toplamasaq, kim bunu edəcəkdir? Bu xırda, böyük çayların hamısı bir dənizə tökülür. Azərbaycan xalqının deryaya sığmayan folklor irsini damla-damla toplamaq, yaşatmaq və gələcək nəsillərə ötürmək üçün biz də dizdən yuxarı çırmanıb çalışmalıyıq.

Şəki-Zaqatala bölgəsində yaşayan milli azlıqların folklor irsinin toplanması, tədqiqi və nəşri ilə əlaqədar AMEA Folklor İnstitutu, Şəki zona Elmi Mərkəzi, AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu müəyyən işlər görmüşdür. Lakin bu deryada bir damladır. Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, azsaylı xalqların ilkin folklor nümunələrinin çox hissəsi yaşlı nəsillə birlikdə itib getmişdir və biz bir vaxtlar yanaşı yaşadığımız insanların nə cür əvəzedilməz xəzinə daşdıqlarını bu gün ürək ağrısı ilə dərk edirik. Söz məsələ çəkər: Kişmişin bol və ucuz vaxtında bir kişi ba-

zara gedib bir torba kişmiş alır. Kişi kişmiş gündə 3 dəfə dənə-dənə yeyirmiş. Aradan çox keçməmiş kişi bir də torbanın qoyulduğu yerə gələndə görür ki, torba yoxa çıxıb. Kişi çox pərt olur və başlayır deyinməyə. Kişinin sonsuz deyinməyini gören arvad deyir: "Ay kişi, nə özünü öldürürsən, kişmişdir də, alarsan, yeyərsən". Kişi deyir: "Arvad, mən kişmiş torbasının itməsinə yarıram, ey! Yanıram ki, mənim dənə-dənə yediyim kişmiş oğru xaşma ilə yeyəcək". Lətifəsi bizə aid olmasın deyim, olsun deyim, mən də yanıram ki, folkloru xaşma-xaşma¹ toplamaq imkanını əldən vermişik. Şəki-Zaqatala regionunda hansı kəndə gedib məqsədimizi agah edirik, bu sözləri eşidirik: «Heyf, filankəs yoxdur, onun sağlığında gəlsəydiniz, çox şey toplaya bilərdiniz, sənəsi bayatılarla, hikmətli sözlərlə dolu idi, çap üzü görməyən aşıq qoşmalarını ondan ala bilərdiniz» və s.

Doğrudan da biz gecikmişik. Əvvəllər kəndlərdə aşıq gecələri, nağıl məclisləri, kingə və yığıncaqlar olardı. "Üzük-üzük", "daşqurma", "tız" və s. onlarla xalq oyunları mövcud idi. İştirak elə orada, yaz, topla! İndi isə adamlar az hallarda, bir tədbirlə əlaqədar deyilsə, görüşümlər. Televizor, kompyuter, internet xalqın bir-biri ilə, keçmişlə əlaqəsini zəifləndiribdir. Amma məsəl var deyirlər: "Ziyanın yarısından qayıtmaq da xeyirdəndir". Həm də ki, "balığı nə vaxt tutsan təzədir". Fərəhli haldır ki, son zamanlarda Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu azsaylı xalqların folklor irsinin toplanması təşəbbüsünü qaldırmışdır. İnstitutun folklor şöbəsi bu sahədə bir çox işlər görmüşdür. 1993-cü ilin 19-22 oktyabrında Şəkiddə keçirilən Folklor müşavirəsi buna misal ola bilər. Belə bir mötəbər məclisin keçirilməsi, həm də öz spesifik yumoru, folklor janrlarında öz dəsti-xətti ilə fərqlənən Şəkiddə toplanması təqdirəlayiqdir. Bu, işimizin daha yaxşı təşkili və gələcək inkişafı üçün qarşılıqlı təcürübə mübadiləsi məktəbidir. Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu-

1. «Xaşma-xaşma» (yemək) yerli dialektde ovucları doldurub (yemək) mənasını verir.

nun qalındırdığı təşəbbüsə cavab olaraq Şəki Zona Elmi Bazasının Folklor laboratoriyası da şifahi xalq ədəbiyyatının müxtəlif janrlarını toplamaq sahəsinə diqqəti artırmışdır. Müşahidələr göstərir ki, az da olsa, kəndlərimizdə xalq sənətini qoruyub saxlayan, yayan ağsaqqal və ağbirçəklərimiz vardır. Şəki zona Elmi Bazasının Folklor laboratoriyasının işçiləri bu cür adamları axtarıb tapmaq, onların vasitəsilə şifahi xalq ədəbiyyatının müxtəlif janrlarını toplamaq sahəsində xeyli iş görmüşlər, Zaqatala, Qax və Balakən rayonlarının əksər kəndlərində olmaqla yüzlərlə bayatı, ağı, atalar sözü, zərbməsəl, lətifə, toy və yas mərasimlərinə aid məlumatlar, lətifələr və s. toplamışlar. Lakin etiraf etməliyəm ki, bu sahədə hələ çox iş görməliyik, nə qədər ki, gec deyil, mövcud imkanlardan istifadə etməliyik. Bu bölgədə yaşayan azsayılı xalqların folklorunun toplanması, toplanmış nümunələrin tədqiqi və nəşri məsələləri diqqət mərkəzində saxlanılır. Çünki ağızdan ağıza keçib yaşayan xalq xəzinəsi yaşlı nəslin sinəsində qalır. O nəsəl də əbədi yaşayır axı. Hər günün öz hökmü vardır. Bu işə qayğı və diqqəti artırmaq lazımdır. Şifahi xalq ədəbiyyatını toplamaq bir-iki adamın, bir şöbənin işi deyildir. Atalar yaxşı deyiblər: "Bir əldən səs çıxmaz".

*Əzizinəm kəməri
Aç belindən kəməri.
Yaxşı olur, a dostlar,
Birgə işin səməri.*

Yerlərdə şifahi xalq təhsili və mədəniyyət orqanları, yerli təşkilatlar bu işə yaxından köməklik göstərməlidirlər. Kəndlərimizdə elə adamlar var ki, onlar şifahi xalq ədəbiyyatı janrlarını, aşıq ədəbiyyatı nümunələrini toplayıblar, amma onları vermək istəmirlər, çap etdirmək arzusundadırlar. Belə adamlarla müqavilə bağlamaq, onlara əməyinin bəhrəsini görmək üçün imkan yaratmaq lazımdır. Nəzərə alınmalıdır ki, Milli azlıqların folklor irsinin toplanması, nəşri və tədqiqi məsələlərində problemlər də az deyildir. Hər şeydən əvvəl, bəzi folklor nümunələri hamının bir-

gə malına çevrilmişdir, onların hansı xalqa məxsus olduğunu müəyyənləşdirmək xüsusi diqqət tələb edir. Eyni nümunə 1-3 dildə səslənir. Əslində bu təbiidir. Çünki bölgənin aşıqları kəndbəkənd gəzir, biri-biriləri ilə dəyişir, məşhur aşıqların şeirlərinə nəzirlər yazır, geniş yayılmış Tövrat, Quran obrazlarından, klassik və xalq şeiri formalarından istifadə edirdilər. Onların qoşmaları dildən-dilə gəzərək şablonlaşır, müxtəlif tərzdə, müəyyən dəyişiklərlə oxunurdu. Yerli aşıqlar arasında qarışıq dilli qoşma, bayatılar da geniş yayılmışdı. Azərbaycan dilində deyilən aşıq şeirlərində yengiloy, zaxur, avar dillərində ifadələrdən istifadə olunurdu. Aşıqlar arasındakı dəyişmələrdə bu üsul xüsusi rol oynayır. Varxiyanlı aşıq Məhəmməd, Talalı Dibirov (Kamal), Suvagilli aşıq Nəzir, Mosullu Lahu-dayı, İtitalalı aşıq Herov, Zəyəmli Camal, Kəpənəkçili Qurban, Muxaxlı Ramazan və s. aşıqlar qoşma, təcnis, müxəmməs, dodaqdəyməz və s. aşıq şeiri janrlarında yazdıqları şeirlərində bir-birilərinə xitabən elini və el sənətkarlarını vəsf edir, həyatdan köçmüş söz ustalarını xatırlayırdılar. Muxaxlı aşıq Ramazanın «Zaqatalanın xəritəsi» adlandırdığı «Danış» qoşmasında Zaqatalanın avar, muğal, yengiloy, zaxur kəndlərinin demək olar ki, hamısı sadalanır.

*Mən sənə şeirimlə xəritə verim,
Zaqatalanı gəz, bax, özün danış.
Çıx Qala düzünə, şəhəri seyr et,
Görərsən, deyirəm, düz özün danış.*

*Cardan yuxarı qalx Şamil dağına,
Yaxşıca nəzər sal solu-sağına
Abi-həyat kimi buz bulağına
Baxmaqla doyardı göz, özün danış.*

*Kebeloba, Matsex, Makov, Höytala,
Dardoqqaz, Sumaylı və Uzuntala
Göyəm, Beretbinə, bu - Qabizdara,
Çalış, yorulmasın diz, özün danış.*

Gedəndə Paşanda olmamış olma,
Danaçı kətəsi¹ dadmamış olma,
Aşağı Çardaxlarda qalmamış olma,
Səni buraxmazlar tez, özün danış.

Keçib Muğanlıya, əyil Faldara,
Qandaxa özünü çatdır nahara.
Yengiyanda salam yetir dostlara,
Kəpənəkçidə var söz, özün danış.

Axşam qaralmamış get, ol Mosulda
Ədəblə deyərlər, xoş gəldin, qada.²
Üzünü ordan tut Əliabada,
O gözəl diyarı gəz, özün danış.

Layıc, Varxiyanı unutma barı
Var olsun yetirib meyvə bağları
Yeni Suvagili yaradanları
Götürüb qələmə yaz, özün danış.

Bazarda sağa dön, düşmə çətinə,
Qımrda qonaq ol qırqovul ətinə.
Üzünü tut bir Çobankol səmtinə,
Qoy sənə çalsınlar saz, özün danış.

Gözbaraxda get gir fındıq bağına,
Şabalıd üçün qalx Mamrux dağına.
Çıxsın Ələsgər sənə qabağına
O qarlı dağları süz, özün danış.

Şeytan dərəsindən adla Qalala,
Qas, Qarqayı görüb düşmə xəyala
Cımcımaxda bir qonaq ol şan bala
Qoy o yamaclarda iz, özün danış.

1. Kətə - qutab (avarca «kutsi»).

2. «qada» («gədə») - yengilolarda oğlana müraciət.

Kələldə sürhüllü¹ yeyib dostlar seç,
Güləbağ dalından Sabunçuya get.
Gedib Çardaxlarda bir sər in su iç,
İnsanpərvərdilər, düz özün danış.

Əməksevər elim çıxar qarşına
Hamı çalışqandır, baxmaz yaşına.
Bir gecə qonaq ol Muxax aşına,
Bişirə bilirik biz, özün danış.

Gəlintək bəzənən Talanı dolan
Hər yanda görərsən çalan-çağıran.
Dağların dalında Meşleşdir duran
Məxmər çəmənzarı əz, özün danış.

Çox gəzən çox bilər, belə məsəl var,
Bulvarda yanına gələr qocalar.
Gün-günə elim in şöhrəti artar,
Ramazan yazıbdır, gəz, özün danış.

Müasir dövrdə yaşlı nəslin yeni nəslə təsiri azalmışdır və bu gün artıq o "sinədəftər" nəslin nümayəndələri demək olar ki, aramızda yoxdur. Məsələn, hələ keçən əsrin sonlarında da avar kəndlərində "tambur" adlı çalğı aləti ilə toylarda, şənliklərdə bayatı oxuyan, dastan söyləyən koçoxanlar² olurdu. İndi bu adamlar həyatdan getmişlər və qiymətli xalq xəzinənsini də özləri ilə aparmışlar. Müasir bayatı ustaları da var. Amma onlar artıq dövrümüzün sənət nümunələrindən, mövcud musiqi aləmindən, qonşu və hətta uzaq xalqların musiqisindən, söz sənətindən bəhrələnməyə bilməzlər. Amma bu da şifahi xalq yaradıcılığının bir dövrüdür, bu dövr də tarixi yaddaşa həkk olunmalıdır. Keçən əsrlərdə yazıb-yaratmış yerli aşıqların yaradıcılığında da biz

1. Sürhüllü - eşmə xəmirçiklərlə bişirilmiş ət xöreyi.

2. avarca «keç» - xalq şeiri; «koçoxan» - aşıq.

aşiq Ələsgər kimi söz sənətkarlarının, Qarabağ, Gəncə, Qazax, Kəlbəcər aşığılarının, Dağıstan koçoxanlarının təsirini görürük.

Azsaylı xalqların folklor irsinin toplanması işini çətinləşdirən səbəblərdən biri də bu problemlə məşğul olan adamların azsaylı xalqların dillərini bilməməsidir. Buna görə də azsaylı xalqların içərisindən hər iki dili bilən, səriştəli adamlar işə cəlb edilməlidir. Azsaylı xalqların əlifbası məsələsi də ciddi problemlərdəndir. Mövcud latın və kiril əlifbaları zəngin səs tərkibinə, boğaz samitlərinə malik arxaik Qafqaz dillərini ifadə edə bilmir. Bu dillərə uyğunlaşdırılmış xüsusi kiril əlifbası da namünasibliyi və çətinliyi səbəbindən tələbatı ödənmir. Yerli əhali, bir neçə nəfər istisna olmaqla, bu əlifbanı bilmir, bu da azsaylı xalqların folklor nümunələrinin toplanması və nəşri məsələlərinə ciddi əngəl törədir. Zaqatala-Balakən avarcasının Dağıstan avarcasından fərqlənməsi problemi daha da qəlizləşdirir. Əslində, bu xalqların folklor nümunələrinin əsasən Azərbaycan dilində toplanması da öz dillərində bu nümunələrin yazıya alınmasında olan çətinliklərlə bağlıdır. Hal-hazırda ziyalılar tərəfindən Azərbaycan (latın) əlifbasının bu dillərə uyğunlaşdırılmış variantları hazırlanır.

Ümidvarıq ki, göstərilən tədbirlər azsaylı xalqların folklor irsinin toplanmasını fəallaşdıracaqdır. Nə qədər ki, imkanlar tam tükənməyib, tərsənməyib, bu işə geniş qüvvələr səfərbər olunmalıdır, folklor irsinin toplanmasında məktəblər, mədəniyyət ocaqları, yerli təşkilatlar iştirak etməlidir. Kəndlərimizdə qədim folklor nümunələrini qoruyub saxlayan, yenilərini yaradan ağsaqal və ağbirçəklərimiz, bu ənənəni davam etdirən sənətkarlarımız az deyil. Biz onlar vasitəsilə mövcud folklor nümunələrinin toplanmasında xeyli iş görmüşük və bu işin davam etdirilməsini gələcək nəslə həvalə edirik.

Əli Abdulsalam oğlu Süleymanov,
Şəki Zona Elmi Bazasının
Folklor laboratoriyasının baş elmi işçisi,
pedaqoji elmlər üzrə fəlsəfə doktoru.

AVAR DİLİNDƏ FOLKLOR NÜMUNƏLƏRİ¹

✦ КУЧИДУЛ² – MAHNILAR

*Рохъотб магларда къадиги якъун
Тлойода бицана дукъ балай хъараб
Гъурийаб къализда жаниги лъугъун
Хирида бицана керен унтараб*

Hündür dağın başına çıxıb
Çiçəklərə söyləmişəm sənə vurğunluğumu
Qalın çəmənin içinə çöküb
Otlara demişəm sinəmdəki ağrımı.

*Къер берцинаб микки, мунин угъдияль,
Дуниял бухлелеб хлухъел биччала.
Бакъан балъгояб гъудгъуд, духъ зигардияль
Зобал рикъ-рикулел гъаркъал гъарула.*

Məni dərdə salan səmə rəngli göyərçin,
Dynyarı yandıra bilən, mənə gör neylər.
Mənim nəğməm sirlilə hud-hud quşunun naləsitək
Göyləri yararaq iki yerə bölər.

1. Avar dilində folklor nümunələri söyləyicilərinə - Alqayeva Şamaya (Balakən, Mahamalar k.), Qeşəqova Fatmaya (Balakən, Katex k.), Nakkayeva Kainata (Zaqatala, Car k.), Mollayeva-Bulayeva Havvaya, Makarova Ruqiyata, Bulaeva Güzala, Yəliyəva Tamellaya, Makarova Uneyzata (Zaqatala, Kebeleba k.), koçoxan Hobol Macidə (Balakən, Katex k.), İnciyəva Züleyxaya (Zaqatala, Car k.), Maamiyəva Məryəmə (Katex k.), Hacıyev Müsənnifə, Bağmanov Tinova (Balakən, Qabaxçöl k.), Boroyev Əhmədə, Yəliyəva Sevilə, Bulayeva Aşşaya, (Zaqatala, Kebeleba k.), Bağmanova Firuzəyə, Balayeva Asyaya (Zaqatala, Tala k.), Qeşəqova Havvaya (Zaqatala, Göyəm k.) və digər el sənətini qoruyub saxlayan insanlara minnətdarlığımızı bildirir, dünyasını dəyişənlərə rəhmet diləyirik.

2. keçl - "mahni".

Чамги къисмат хъана дир глумруялда,
 Пемемер данди члана хасият-гламалал
 Табиглат берцинай дир магларулай
 Къочогъзиляру кидаги, дир мун берцинай

Neçə qismət çıxdı, bilsən, qarşıma,
 Necə xasiyyətlər, əməllər gördüm.
 Təbiəti gözəl, ey dağlar qızı,
 Heç vaxt unutmaram səni, gözəlim.

Босун кумареб кер каранда лъези
 Илъа хъараб цла сонареб белъзи.
 Плад зоболъигла, гъаб ракъалъигла
 Йа глажал босиля, йа мун йосиля.

Sən qoy sağ əlini yanar sinəmə
 Bu sönməz alova ol şahid özün.
 And verdim torpağa, bir də göylərə
 Ya səni alaram, ya mənə ölüm.

Борхатаб магларда яхананиги
 Клуго тладрал тлеъ.
 Цоцазда щапула, данде щоларо.
 Гъваридаб клалахъе лъугъананиги
 Клуго иццул ллим.
 Цоцалъе чвахула гъорлъ жубаларо.

Dağ başında iki çiçək qarşı-qarşı
 Sarmaşmaqçün uzanmış.
 Amma heç vaxt bir-birinə çatmazlar.
 Dar dərədə iki bulaq çağlayaraq
 Qovuşmağa yön almış,
 Aralanıb ayrı-ayrı axarlar.

Гадамаз абула дун глабдалилан
 Гадалов дун гуру, рокъи гладалаб.
 Ва дадай, ва лиляй, щиб дай гламамат.
 Керен бохлиля, кунта бохлиляраб.
 Глазу бадун бугу, цлад бадун бугу,
 Дунял цлорон бугу, цла – дир каранда

Adamlar deyir ki, mən dəliyəm.
 Dəli mən deyiləm, eşqdir dəli.
 Va daday, valalay, bu nə əlamət?
 Sinəm od tutub, köynəyim sə yanmır.
 Qar yağdı, yağış yağdı,
 Dünya soyudu, od ürəyimdə!

Борхатаб магларда глазу бан гъечо,
 Влададаб дир керен сундай цлоролеб?
 Гъваридеб калахе цлцлер биглун буго,
 Цлцлорораб керен шези хинлъулареб.

Hələ qar düşməyib uca dağlara
 Vəs nədəndir sinəm buza dönübdür?
 Dərin dərələrdə buzlar əriyir
 Buza dönmüş sinəm isinmir nədən?

Пе гъав гладамази глатлияб дунял
 Ди тлад Халикъас къурид гъабулан
 Дурги рокъул гъава гъороца индал
 Хъихъун гъеб балай рухл босизиглан

Hamı üçün geniş olan dünyanı
 Xaliq mənə nədən belə dar edər?
 Mənim eşqim üstələyər zamanı
 Onu daim yaşatmağa ruh verər.

Дуцлани ячлана, дунги ячина,
 Ганкьудал мокьида мокьокь кин члелеб?
 Инцлудги кьеля, агьлуги рекьала,
 Хламал руссуналда чу кин кваналеб?

Tutaq sən alarsan mən də gələrəm
 Kəklik necə yaşar toyuq hinində?
 Tutaq nəslim razi, atam da verər
 Eşşək axurundan at necə yeyər?

Вокьулесул эбел кьейн рачлани,
 Кьеглерал расандула гларцул каранда.
 Вокьан гурасул яц рагыде ячлани
 Болъон бухьардула дираб рекьеда.

Sevgilimin anasi elciliye gələndə
 Gümüş sinəmdə quzular oynayıf.
 Sevmədiyimin bacısı eyvana qalxanda
 Donuz urəyimi qazıb parcalayıf.

Йасай, йасай, гланду гуй
 Мачле камар бухьну гуй
 Дун ихъаца гуру, йо¹
 Дида умуд гьубугуй.

Ay qız, ay qız aqlama,
 Sarı kəməf bağlama.
 Mən buralı deyiləm,
 Mənə umid bağlama.

Гамбаралъул тегь гладай
 Дур Шамай
 Цибил кьутлун бер лъурай
 Дур Шамай
 Гьоцло кьутлун цар лъурай

Qucaq-qucaq gül dəstəsi
 Ay Şamayım
 Gözləri üzüm giləsi
 Ay Şamayım
 Adın sənin baldan şirin

1. Йо - qadın cinsinə aid xitab; məsələn: yo yas - ay qız. Kişilərə müraciətdə le işlədilir:
 le vas - «ay oğlan».

Дур Шамай
 Къахлаб гьемер глеч гладай
 Берцинай.

Ay Şamayım
 Almadan parlaqdır üzün
 Bertsinayım.¹

Йо йас, мун ди йералъи
 Дирал дярдал лъарахъи
 Дуреб дярдял дун хлалъи
 Канса хлаба дун веззи?

Qız, kaş sən mənə gələrdin
 Mənim çəkdiyimi bilərdin.
 Mən sənin dərdindən ölərdim
 Bəs qəbirdə necə yatım?!

Меглер цлураб бахьингли
 Цохло вехъас хьихъула,
 Цо надалда кьуго бер
 Кюлеб гьечло хьихъзе.
 Рукьцлураб хьизаналъе
 Гладлу инсуца кьола,
 Килиш гланабракъалъе
 Кюларо гладлу кьезе.

Dağ dolusu erkəyi
 Bircə çoban saxlayır
 Alnımda iki gözü
 Saxlaya bilmirəm mən
 Ev dolu ailəyə
 Atam hökm eləyir
 Barmaq boyda ürəyə
 Hökm edə bilmirəm mən.

Йо гьаб дунял дур гуриш,
 Дур йокъулай дун гуриш?
 Ральдал гьама мун гуриш,
 Гьамахъанчи дун гуриш?
 Йо гев дунйал гурхлайав,
 Гурхлияриш мун дида?
 Капур чи ги гурхлия

Bu dünya senin deyilmi,
 Sevgilin mən deyiləmmi?
 Dəryada gəmi deyilsənmi,
 Gəmicisi mən deyiləmmi?
 Dünya mənə ağlayır,
 Yazığın gəlmirmi mənə? .
 Hətta kafir acıyar
 Baxsa mənim halıma.

✦ БЕЦЦИЗАБИ - ТƏRİFLƏR

Йорхун зоб бихьичлей зодил хлурулгин
 Къулун ракъ бихьичлей Адамил Хлава.
 Хъахлаб шушинисан унеб лъим гладин

¹ Бертсинай – gözəl.

Щокъросан унеб жо щибго бихъучей.
Ракъалда баклъулеб хлетлего члечлей,
Зобалда рагъулеб гъаракъ гъабичей.

Sanki huri-mələkdir göydən enən,
Adəmin Həvvasıdır yerə düşən.
İçdiyi su şəffaf şüşədəki kimi
Görünür incə boğazında.
Addımları yüngül, sanki ayağı yerə dəymir.
Danışığı həlim, sanki səsi göydən gəlir

Кигоявгун къацандарав,
Щугоявгун гаргадарав.
Векерун куй босарав.
Зодор ругел цццаназе
Хорде рачун члан кьурав.
Керен чван оц босарав,
Агъалда гъалбаццилав.
Цлорор ругел ритлчлал
Чагъана хъванкьурдарав
Юсуп аварагги гуро,
Гъадин гъайбатав вижарав.

İkisini vurub yıxan,
Beşinə söz ötdürən.
Atı çarıb qoçu qararı.
Təkələri dağ başından
Çaya sürüb apararı.¹
Sinəsiylə öküzü gərəni
Dabanıyla aslanı əzən.
Dik duran carlıları
Çaqaıyla oynadan.
Yusif peyğəmbər deyil,
Onun tək gözəl olan.

✦ КИНИДАХЪ КУЧИДУЛ² - LAYLALAR, OXŞAMALAR

Берал берцин цидул глнчл,
Цибил глссин анклил глнчл,
Мун бубалай берцинай,
Мун дидялай кьулайай.³

Gözləri gözəl ayı balası,
Dişləri xırda siçan balası,
Sən ananın gözəli,
Sən atanın yaraşığı

1 Heyvanı çay kənarında kəsərdilər.

2 «Beşik mahnıları».

3 Qız uşağına oxunur; "ay" şəkilçisi qadın cinsinə aiddir.

Гундул къокъаб баццил глнчл,
Хелтъи гъабун катил глнчл,
Мун бубалав берцинав,
Мун дидялав кьулайай.¹

Qulağı gödək qurd balası,
Cəld, qıvraq pişik balası,
Sən ananın gözəli,
Sən atanın yaraşığı.

Бабай, бабай, Батлина
Бубал берцин Батлина
Каранда бакъ гладинай
Меседкунал глмо гъай
Бакълъи гочун мокъокъ гъай.

Aman, aman, Batina,
Ananın gözəli, Batina.
Zirvədəki günəşə bənzəyir,
Qızıl ip yumağıdır bu,
Günəşdən gələn kəklik bu.

Балай, кана берцин жо
Берал кунчлизаб руго
Дир гургинал ясикло
Бихъа дуда лъиклаб кьо.

Baxsana, nə gözəldir,
Gözləri qəndillərdir.
Yumruca gəlinciyim,
Hoşbəxt keçsin günlərin.

Росу ракуль бижараб
Гъветлги буго бубал мун.
Гъотлодаса бортараб
Тегъги буго бубал мун.
Тегъги бортун бижараб
Чамастанкги бубал мун.

Kəndin torpağında bitən
Ağacsan, mənim balam.
Hündür ağacda açan
Çiçəksən, mənim balam.
Çiçəkdən əmələ gələn
Çamastanqsan² sən, balam.

Ватаги, бубал, инсул нух ккарав
Ватаги, гижала ах гъабурав.
Нодо хъахлаб ци чваяв,
Ца глебаб хъабан чваяб.
Баццида клалдиса цлигъан бахъарав,
Цциркъалда бадиса магъу бикъарав.
Хъергъу мун бубал, къолдаби бокалав,
Баццилал берал, гуллани нахъ чваяб

1. Oğlan uşağına oxunur; "av" şəkilçisi kişi cinsinə aiddir.

2. Çamastanq - «Нəсс xurması»na deyilir. Hərfi mənası «neçəsi yeyib doyan» deməkdir.

M.F. Azərbaycan Milli
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

Хъахилаб ралъадалда баглараб цла бакаяв
Цлел хлуби хлалае ккун зобазалда вахарав.

Atanın davamçısı olasan, balam,
Çılpaq qayalarda ağac bitirəsən.
Alnı ağ nişanlı ayı öldürəsən,
Qılinc dişli qaban öldürəsən.
Canavarın cəhəngindən quzunu qoparasan,
Vaşaqın gözündən yaş çıxarasan.
Qızılcuq balam, qalalar alasan,
Qurd gözlüm, gülləni qaytarasan.
Göy dəryanın ortasında yanar tonqal qalayasan.
Yanar sütun üzərindən göylərə dırmaşasan.

*Рекледа, тлулада тлад алифги хъван
Толго глалимзаби муклур гъарегу.
Реклел хлубиялда малаик члагу
Реклехъе клиябго Къуран цлалагу.
Глухдузул хулжалги тун эбелалде вачлигу.
Биххун унеб капурхъи дур кверазде буссаги.*

Ürəyinin üstündə "əlif" yazılsın,
Alim kimi şan-şöhrət qazanasan.
Mələik¹ dursun qəlbinin başında
Onunla sinədən Quran oxuyasan.
Xurcun dolu kitablarla ananın yanına qayıdasan.²
İtməkdə olan kafirlik sənin əlinlə sona çatsın.

1. Cəbrayıl nəzərdə tutulur. Onun vasitəsilə möminlərin ürucu - Allaha yaxınlığı mümkün hesab edilir.

2. Oxumaqdan qayıtmaq nəzərdə tutulur. Uşaqlar ilk dini təhsillərini Qoloda, Car və s. kəndlərdəki mədrəsələrdə alırdılar. Bəziləri təhsillərini davam etdirmək üçün Dağıstanın, Şirvanın məşhur mədrəsələrinə yollanırdı. Car-Balakəndə Yaxın Şərqdə - Şam, Bağdad kimi elm mərkəzlərində təhsil almış, adları İslam ensiklopediyasına düşmüş alimlər vardı. Zaqatala muzeyinin Əlyazmalar fonunda yerli alimlərin İslam aləmində məşhur olan əsərlərə yazdıqları şərhlər geniş yer tutur.

✦ UŞAQ MAHNILARI

РАСАНДИЗЕ РИККУНЕЛ - DÜZGÜ. ACITMA. DEYİŞMƏ

Тлуппур кьатли васанзи
Кьатли тлуппур васанзи
Генельийал гладамал
Диццла тлуппур кьатлизи
Мунги дунги данаги
Далданусаб кьубаги
Бирикьизул Хлаваги
Хласанузул иджиги
Кьад кьалада кьогу вас
Хлаб кьалада кьогу йас
Бакмаз нинял ганзей йас
Хлуп, хлуп, хлей

Tampur çal oynayım
Çal tampuru oxuyum.
Qulaq verin, ay adamlar,
Mən tampuru çalırım.
Cən də, mən də, dana da,
Daldadaki səki də¹
Beriklerin Havası da,
Hasanların icisi² de
Üst qalada 20 oğlan
Yuxarı qalada³ 20 qız
Bəkməz ninyanın⁴ erkək qızı
Hop, hop, hey!⁵

– Макькьал кьахлал Чарлъул ясал,
Члорогуял кьинкьал Гугамлъул ясал.
– Габур халатай, члурканеб Гугамлъул ясал
Бечлареб рохли Чарлъул ясал.

– Ağ göyərçinlərdi Car qızları,
Boş xinkallara bənzər Göyəm qızları.
– Uzun boyunlu, qamətli Göyem qızları,
Şişmiş balatılardı Car qızları.

1. Daldanusab kuba - eyvanın sol hissəsində istirahət üçün hazırlanmış hündür yer.

2. İci - böyük qardaş.

3. Üst qala - Gingöz qala. Bu bölgədə «hin» adlanan bu ev-qalaların (sivu ruh) qalıqları indi də Car, Katex, Kebeloba və s. yerlərdə durur.

4. ниня - boyuk bacı

5. Nəğmədə adları çəkilən «Biriklər», «Həsənlər», «Bəkməzlər» (Birikal, Xasanal, Bakmazal) nəsiləri Cara məxsusdur. «Bəkməzlər» obası indi də Carda var. «Biriklər», «Həsənlər» isə Danaçı kəndində yaşayırlar. Carda rus işğalına qarşı qaldırılan üsyanlardan sonra əhalinin bir hissəsi Danaçı ərazisinə köçürülmüşdü. «Bəkməzlər» də Danaçıya köçürülən Car obalarındandır.

- Бағлар меседил хлуи Къебелобалъул ясал,
Тлавусил рас бугей Талайасул йасал
- Цилицилдал маргал Талайасул йасал
Къачарал цицбил Къебелобалъул ясал.
- Qırmızı qızıldan sütunlardı Kebeloba qızları,
Əlvən tovus lələkləridi Tala qızları.
- Parlaq incilərdi Tala qızları,
Bəzənmiş kuklalardı Kebeloba qızları.
- Kларкьен бағлараб гличал Мицликълъул ясал
Миччичил чадал Динчилъул ясал.
- Бағьараб варди Динчилъул ясал
Белъареб гермес Мицликълъул ясал
- Yanaqları qırmızı alma Matsex qızları,
Cincar kətəsinə¹ bənzər Danaçı qızları.
- Açılmış qızılgüldü Danaçı qızları,
Bişmiş heyvaya bənzər Matsex qızları.

Дунги мунги – клиявго
Рохьоб бечед – лъабабго,
Лъебел глака – ункъабго
Валил хлама – щуябго
Муццлаглалу – анлъавго

Mənnən sən - iki,
Meşə allahı - üç,
Nənənin inəyi - dörd,
Vəlinin eşşəyi - beş,
Mutsaali² - altı.

Марйам, Марйам мурмуруги
Метер къасса гургуруги
Сегла къасса зурна къайи
Хоп-хоп хей!

Məryəm, Məryəm mırmıra
Sabah axşam fıfıra
Birigün axşam zurna çala
Hop apardılar səni!

1. kətə və ya kutsi - qutaba deyilir. cincar - gicirtkan. Təzə çıxmış gicirtkanı bişirir, qovrulmuş soğan və qoz ləpəsi qataraq uxturi («iç») hazırlayır, bu «içdən» qutab, xinkal, girs (gürzə) bişirirlər.

2. Murtaza Əli (Murtuzəli, Murtuz) - oğlan adı.

XIPEB БАЦИЛ ЗИГАРИ

Дун хлєрхъула, берал бецлъула
Жани дир хлалакъула
Айле, малайлууу...

QOCA QURDUN ŞİKAYƏTİ

Qocaldım, yox gözümün işığı
Getdi canımın tovu, yaraşığı
Ayle, malayluuu...

Рас шушардила, цабал гъурила
Дир гъунар къокъа къала
Дир бечед, айле, малайлууу...

Töküldü dişlərim, tüklerim
Qalmadı əvvəlki hünərim
Allahım, ayle malayluuu...

Мегъед бекнутуну, жандагал
Бечед, канал, ке дал къоял
Айле малайлууу...

Hanı sökdüyüm cəmdəklər
Döşün, budun yediyim günlər
Allahım, ayle malayluuu...

Дир бечед, дал къоял къала
Гьободукъ члєр бикъси къана
Айле, малайлууу...

Dəyirmanə yürüş çağlarım
Qovurğaya gedən vaxtlarım.
Hanı, ayle malayluuu...

Uşaqların «sağ ol»una cavab:

Сағъаб глункъ хъеги дулъу, мегъедаса цлурцлурдулъузу!
Сағ кәсәyəни tutasan quyuğundan, ciyildəyə-ciyildəyə qalsın!

Xoruzun banlamasına cavab:

- Гугулугу...
- Губуну нус, мөгъдоо дун.

- Quqquluqu...
- Boynuna bıçaq, döş ətin mənə.

✦ **МАГИАБИ – АĞILAR**

Борхатаб магларда тлөгъ бижиладай
Тегъараб манарша шушанги бугу?
Къваридаб ккалахе иц кинародай
Лъим цезе йачина мунги гъечлєго?

Dağ döşündə bir daha gül bitərmi,
Əgər çiçəkləyən bənövşə qurumuşsa?

Dərin dərədə bulaqlar axarmı,
Əgər suya gedəsi sən yoxsansa?

Чеглераб ракуйи мун тлерхъаниги
Тлухидул гуллайайлъгун накъ дун терхъана.
Къахлалаб зодойи мун йоржаниги
Меседил меле члав накъдун воржана.

Qara torpaqlara sən girər olsan
Qurğusun güllə tək arxanca gələrəm.
Sən mavi göylərə pərvazlanarsan
Qızıl nərdivanla sənə yetərəm.

Дида макъиль бихъана
Азбар бакъуль хъахлаб чу.
Цинги макъиль рихъана
Чода тлад къахлал гьирал.
Дида макъиль бихъана
Рукъ-ракъанда ицц баккун.
Цинги макъиль рихъана
Рукъ цлурал булбул хланчлал,
Тлох цлурал чеглер гъудул.

Азбар бакъуль хъахлаб чу –
Мун тлад лъун буго мали.
Чода тлад къахлал гьирал –
Дуда рай ругел мусрал.
Рукъ ракъанда бугеб ицц –
Мун чуризе бугеб лъим.
Рукъ цлурал булбул хланчи –
Маглюрокъор ручлчаби.
Тлох цлурал чеглергъудул –
Подекланил бихъинал.

Mən uxuda gördüm
Həyətin ortasında ağ at.
Sonra gördüm uxuda
Atın üstündə ağ yük.
Mən uxuda gördüm
Evin küncündə bulaq qaunayir.
Sonra gördüm uxuda
Ev dolub bülbüllərlə,
Evin damında qara qarğalar.
Yozumu:

Həyətin ortasında ağ at -
Sən üstünə qoyulacaq nərdivan.
Atın üstündə ağ yük -
Sənin бүкүлөсəyin кəфən.
Evin arxasındaki bulaq -
Səni yumaq üçün su.
Ev dolusu bülbüllər -
Ağı deyən qadınlar.
Dam üstündə qarğalar -
Qodekana yığılan kişilər.

★ **TOY («БЕТИН») МАHNILARI**

Лугбалги чергесай
Черхги берцинай
Чинар глadiнай
Нижер нусей бахларай
Глалал меседилай
Гуждул гургинай
Рукъел-кер меседил
Нижер нусей берцинай

Boy-buxunlu, qamətli,
İncə bədənli
Çinartək gözəl
Bizim tər çiçək gəlin.
Hörükləri qızıl
Çiyinləri hamar
Əlləri də qızıl
Ay bizim gözəl gəlin.

Идаз бишина, ас бишина,
Хлажи Гилигийел йас бишина,
Хлажи Дибирий лъола бишина.
Мачле кунта пари гуни,
Башмакъазул тагги гуни,
Гимратазул¹ занги гуни

Onlar deyirlər, bunlar deyirlər,
Hacı Qiliqinin qızı, deyirlər,
Hacı Dibirə erə gedir, deyirlər.
Sarı donu² işıldaya-işıldaya,
Başmaqları taqqıldaya-taqqıldaya,
Toqqa, bəzəyi zinqıldaya-zinqıldaya

Qabaxçöl³ kəndinə gəlin gələndə oxuyardılar:

Да балай йихлина
Музун кьодукъи щала
Гьедул⁴ хлапи буго
Чодул данпи буго.

Budur, gəlir
Mazım körpüyə çatır
İt hürməyi eşidilir
At tappılıtsı eşidilir.

Ячлун йигго бахларай,⁵
Гъалаллъи месед хъухъарай,
Курмул меседил лъурай.

Gəlin gəlir,
Hörüyü qızıl hörməli
Sinəsi qızıl sinəbəndli.

1. İmarətlər - gümüş, qızıl bəzəklərə (toqqa, tac, sinəbənd və s.) deyilir.
2. Gəlin toyda sarı paltar geyirdi. Məsəl var: «'Emer' andı quy! Maçi kunta rekeme, qoçok-zile» -«Qız, çox ağılama. Sarı don geyinəndə unudacaqsan». Qarşılığı: «Toyunadək sağalar».
3. Qabaxçöl - Balakəndə Gürcüstanla sərhəddə ən böyük kənddir.
4. Qabaxçöldə, Balakəndə «hedu» böyük itə, «ko`o» kiçik itə deyilir, Carda, Talada, Kətexdə və s. kəndlərdə isə «ko`o» böyük itə, «tyaku» kiçik itə deyilir. Deyirlər, bir it döyüşdürən Cara gəlir, ona böyük «ko`o» göstərilər. O fikirləşir ki, burda kiçik it bu boydadırsa, gör, böyüyü nə boyda olar?!

5. Baharay - "gəlin", hərfi mənası - "gənc qız".

Gəlin evə girdikdə küreyində çörək sındırır və oxuyurdular:

*Кер нухлулай, бох кусулай
Рикки кьолай, кьитли бегъарай
Кьуда васуй тлиней нусай.*

Əlləri yağlı, ayaqları yunlu.
Evdə qalib gələnən, kənarda qalib gələn
Böyük oğlana balaca gəlin.

✦ MƏSƏLLƏR

- *Бехъзи хлан глaдин, хiангизи кьеп глaдин*
Görməyə pendir kimi, dişləyəndə daş kimi.
- *Годоохун воржарас гъан канеб*
Гъодоохун воржарас – гъес канеб
Qızılquşla uçan ət yeyər,
Qağayla uçan - pəcis.
- *Витлиди кьолодийав,*
Госди соодийав
Düz vaxtında nağaraya dəyər,
Korlananda sıxtmaya da dəyməz.
- – *Канса вугов?*
– *Берилъи канаса*
- Necəsən?
- Olsa yeyib-içəsi kimi

✦ DEYİMLƏR, ALQIŞLAR

- *Вохну таяв, бах кьейав, гьудахлияв, кьодохийав, халахлияв,*
бечехлияв, кьарахлияв.
Şad olasan, bəxtin olsun, böyüyesən, hörmətlənəsən,
uzanasan, varlanasan, canlanasan.
- *Вегъи, воун, кунай-кьолой, чу кьолой*
Gəl, otur, ye-iç, atını yəhərlə get.

İş görənin adamın yanından keçərkən «*kuvat olsun*», - deyirlər.
Gənclə görüşəndə «*as-salamu aleykum, kuda baharçi,¹ xoş geli*», -
deyirlər.

✦ ATALAR SÖZLƏRİ

- *Гъишнаб хибрид маглардаса чан глорда бачанеб.*
Şirin söz ovu dağdan çaya gətirər.
- *Гьудул нусгоги дагъав,*
Тушман цоги глемерав.
Dost yüz olsa da azdır,
Düşmənin bir olsa da çoxdu.
- *Тинлъи гьубу гъеабгун кьудалъи щана гураб.*
Kiçiklik eləməsən, böyük ola bilməzsən.
- *Хьикъаб чодуд цлал бази богънаб гураб.*
Yaxşı at qatçı vurdurmaz.
- *Бакну гъеаб чултукуса биринз бена гураб.*
Döyülməyən çəltikdən düyü olmaz.
- *Пайда гураб чодаса, хлалтукъанаб хлама лъикли.*
Faydasız atdan işlək eşşək yaxşıdır.

✦ MAHNI - DASTANLAR

Avar dastanları tamburla oxunur və əvvəldən axıradək şeir şəklində olurdu. Dastan eyni ahəngdə deyilmirdi. Hadisələrin inkişafı musiqi havalarının və ritmin dəyişməsi ilə müşayiət olunurdu. Dastanlarda xalqın tarixi, məişəti, sənət və məşğuliyyəti, adət-ənənələri, dünya görüşü öz əksini tapır. Daha geniş yayılmış qəhrəmanlıq dastanlarında ədalətsizliyə, yadelli işğallara qarşı mübarizə, qazilik bayrağı altında, din uğrunda yürüşlər təsvir olunur. Xalq mahnılarında və dastanlarda dəliqanlı gənc-ləri hərbi qənimət dalınca Gürcüstana yürüşlərdən və yaxud muzdlu

1. Ba'arçi - dəliqanlı gənc, ciqit, igid; kuda - böyük, hörmətli..

hərbi səfərbərlikdən daşındırmaq motivləri də geniş yer tutur. Bir sıra ağılarda gənc qız sevgilisini Cara getməkdən, yürüşdə iştirak etməkdən çəkəndirməyə çalışır:

*Вокьулесул рагьтла байракъ чван буго.
Жийго йежаниги ракъ буклинчлого.
Гьенисан йилъана гьудуласухъе.
– Гьунгуй, ле, Цлоралде, дир гларцул цлумур,
Дун хлинкъун къотлила, гьудул, духъ глумур.
Нилъер глумур къеял Цлороса боял
Голо члагольиялъе глумур къун васал.*

Yarın evinin damında bayraq yellənirdi.
Məni həyəcan bürüdü, ürəyim sıxıldı,
Yollandım dostun yanına.
- Getmə, gümüş zinətim,¹ sən Tsora (Cara),²
Qorxuram, qırılar həyatın sənin.
Ömrünüz Tsor vuruşlarında keçir
Amma ömür yaşamaqçün verilibdir.

Lakin gənc sevgilisinin yalvarışlarına məhəl qoymur. «Alazanda gümüş taparam, Kürdə qızıl», - deyərək yürüşə qatılır. «Alazanı, Karbini³ keçir, burada vuruş baş verir»:

*– Алазан рагьлалда гларац батани
Курадул рагьлалда месед батани...
Алазан къотлана, Къарби бахана,
Къарбидул рагьлалда рещтлен гьабуна*

Finalda həlak olmuş gənc üçün ağlayan qızın ağısında onun yanıqlı məzəmməti duyulur: Bu sərvət, şöhrət mirvari bədəni qara torpağa verməyə dəyərdimi?!

1. Car kəndi Car-Balakənin mərkəzi idi. Hərbi yürüşlərdə ordu burada toplanırdı.
2. Car-Balakən ərazisinə ümumən Car və ya Tsor («Aran») deyilirdi.
3. Karbi - İori çayı (Kaxetiyada).

*– Мун вакъан гуресда къвал жеманани,
Чабхил ракьулъ къаги маргьалалъул черх?*

Zaqatala-Balakən bölgəsində «Car vuruşu haqqında dastan», «Hacı Muradın kəsik başı», «Xoçberin mahnısı», «Nadir şahın qardaşının öldürülməsi»¹ və ya «Malikin hekayəti», «Qerqinin mahnısı», «Yeddi qardaşın bacısı», «Baxtikanın mahnısı»² və həmçinin «Koroğlu» və s. dastanlar dildən-dilə gəzirdi. Bəzi dastanlardan parçalar və dastanların qısa məzmununu təqdim edirik.

CAR VURUŞU HAQQINDA DASTAN

(ЧИРАХЪУЛ РАГЪАЗУЛ КЕЧИ)

Avar dilindən tərcümə edən: Maxaç Musayev

Dastanda 1830-cu ildə Car-Balakəndə Rus işğalına qarşı qaldırılan üsyanla bağlı vuruşlardan biri təsvir olunur.³ Müridizmin təsiri ilə üsyan geniş vüsət almışdı. Dastanı ixtisarla təqdim edirik:

*Генекке, гладамал, хабар бицизе
Пурус падчахласда хлал гьабуразул
Чахъаял, клалъаге, цо кечл ахлизин
Чамгу хлакимал жанив чваразул.
Метер къурбан хъвезе къотли буклагун
Къаси квен гьабичло чларасул.
Къаде какил глужаль кагьтал цалана.
Малгьун рещтланила Алазаналъухъ*

1. Mahnı-dastanda Nadir şahın əfqan döyüşçülərindən ibarət olan ordusunun Cara yürüşü, döyüşdə ordu başçısı - Nadir şahın qardaşı İbrahim xanın öldürülməsi təsvir olunur. Dastanda «Məlikin kəsik başına» aid olunan möcüzəli hekayəyə yer verilir.

2. Avar xanı - nutsal Umma xanın bacısı Baxtika Qarabağ xanı İbrahim Xəlil xanın zövçəsi idi. Mahnıda Şuşada, Xunzaxda, Car-Balakəndə baş verən hadisələr, dövrün ictimai-siyasi həyatı öz əksini tapır.

3. В.А.Потто. Кавказская война. Т.5. Ставрополь, 1994, с.173-200.

Элалъул боялде топил клал сверун.
 Малгунасул кагътал цлалулел руго
 Закарталанубе хъала лъелилан,
 Алазан рагъалда къайи чваллилан,
 Къара Хлажил гъиндух живго швелилан...

Qulaq asın, camaat, sizə söyləyim
 Rus padşahının ordusuna sinə gərənlərdən,¹
 Sakit durun, gəncilər, bir dastan deyim.
 Neçə hakimə qalib gələnlərdən.
 Səhər qurban kəsməyi məsləhət edərək
 Axşam yemək hazırlamadılar carlılar.
 Gündüz namazı vaxtı məktubları oxudular.
 Məlun Alazanın yanında dayanmışdır
 Elin ordusuna qarşı topu yönəldib.
 Lənətə gəlmişin məktubunu oxuyuruq.
 Yazır ki, Zakar-talada² qala tikəcəklər,
 Alazanın sahilində şəhər salacaqlar,
 Qara-Hacı hininə³ kimi çatacaqlar...

Müridlərdən də məktublar gəlir. Yazırlar ki, Balakəndə qılıncları itiləsinlər. Çayın kənarındakı meydana məsləhətə yığışırlar. Unkratla ağ məktublar göndərirlər. Tlensere, Karaxa⁴ çapar yollayırlar. «Bizim üzərimizə böyük ordu gəlir. Əgər sabah bizə kömək lazım olarsa, gecə yarı durub gəlin! Biz qolodalılar da sizə arxayıq...», - deyirlər:

1. 1830-cu ildə Rus işğalına qarşı Car-Balakəndə qaldırılan üsyan təsvir olunur. Müridizmin təsiri altında üsyan din uğrunda mübarizə - qazilik bayrağa altında vüsət almışdı. Rus ordusunun məğlubiyyətindən qəzəblənən Çar Paskeviçdən izahat tələb etmişdi (B.A.Потто. Кавказская война. Т.5. Ставрополь, 1994, с.173-200).

2. Zaqatalanın adı indi Car kəndinin yerində olan Zakar-tala kəndindən götürülüb.

3. Bu bölgədə iki-üç mərtəbəli istehkamlara - ev-qalalara «hin» deyilir. Burada Katex kəndinin girişindəki Qarahacı hini nəzərdə tutulur. Kəndin aşağı - çay kənarı hissəsi Qarahacı adlanır.

4. Cardan şimalda yerləşən avar icmaları. Dağıstanın cənub-qərbindəki azad icmalar siyasi, iqtisadi, mədəni əlaqələr baxımından daha çox Alazan vadisi, Azərbaycanla bağlı idilər.

Гъаб камилаб рекъел гъалат гъабуни
 Дуйналах цларарал Чларлъул меседул
 Хазax¹ глурусалъе рикъизе къела.
 Пилмиялда тарал глусинал лъимал
 Майданалде рачун чол бой риччала.
 Къур'ан-хладисалъул хлукмуги хвела.
 Чамги гъазияв Чларухъ рагъзи гъедина...
 Чамги игит вуго гъуждул гурулев
 Чармил хвалчабазул хлал бихъилилан
 Мугъзах рачл келтолел такъиябгун
 Чамги гъалбацл вуго михъал къурулев
 Тупанклал ругъуй гъаз хлизириля.
 Агъалда келтолел байтулмалалгун,
 Мисри парангиял бакъульги рорчун

Əgər sülh bağlamağa razı olsaq
 Dünyada məşhur Car gözəlləri
 Xəzax ruslara paylanacaq.
 Elm (İslamı) öyrənən uşaqları
 Meydanda atların ayaqları altına atacaqlar.
 Quran, Hədis burda hökmünü itirəcək.
 Qazilər Car uğrunda vuruşmağa and içirlər...
 İgidlər qollarını çirmələyir
 Polad qılıncları
 Yarılan kürəklərdə sınamaqçün.
 Bığburma gəlbatslar,²
 Tüfəngləri qundaxlara bərkidirlər.
 Nişanları, məhmızları taxıb,
 Misir tapancalarını qurşağa keçirirlər.

Арав цевехъанги Чларлъул Шагъбан.
 Къулдаби ретларав къого вацлалгун
 Зодохъ моцл бахъулел байдахги росун

1. Xəzax - qul, əsir, işçi.

2. Gəlbats - aslan, qəhrəman

Алазан разлалде жал швараб мехаль.
 Балай веъла пачахI тIад Чиракалда
 Малгунасде гIунтIараб мехаль.
 ШагIбанид ахIана лъалхъейин абун
 –Лъалхъе, гIолохъаби, бацIадиб тавба.
 Жекъа хIарезе хIелги шагъидаб,
 Нахъе хутIарасе цIарги кIудияб!

Carlı Şaban¹ çıxdı qabağa
 İki zirehə bürünmüş vatsalı² ilə.
 Göydə ay çıxanda bayrağı qaldırıb
 Alazanın sahilinə çapdılar igidlər.
 Budur durub Yuxarı Çirakin hakimi
 Lənətə gəlmişə yaxınlaşdılar.
 Şaban dayandırdı onları.
 “Durun, gənclər, tövbə edin”, - dedi.
 Bu gün ölənlərə - şəhid ölümü,
 Qalanlara - şərəfdir!

Жудеда тIад рарал гIарцул ярагъал
 ТIутIун гIодой рана гъел гIолохъабаз
 Хъатикъ ккурал тупанкIазул гундахал
 КIалал хъатикъги ккун гъурана.
 Лъел гIодобе реххун хвалчаби рахъун
 Арал гъорлъе жорон дол гъалбацIал
 Дол хъахIилал зобал гъугъалел гIадин
 Цо гъуйи бахъана гъазибабазул.

Üstlərindəki zirehi, gümüş silahı
 Qırıb atdılar cavanlar.

1. Dastanda carlı tsevexan (dəstəbaşı) Şabandan danışılır. Ancaq 1830-cu il üsyanında Hemzət bəy və Şamilin müridi Unkratlı Şeyx Şabanın da iştirakı və rolu olmuşdur (Potto, yene orada).

2. Vatsal - əmioğlu, dayıoğlu, bibioğlu və ya xalaoğlu.

Əllərindəki ağ qundaxlı tütəngləri
 Lüləyindən tutub sındırdılar.
 Qınları atıb yalın qılınclarla
 İrəli atıldılar aslanlar.
 Elə bil yer-göy qarışdı
 Onların nərəsindən.

МагIарде тIупулеб накIги жо гуро,
 НакIулъан чапулеб цIадги гъереси.
 Алазаналде арал бидул гIорал
 Агъалдисеб чакма бидул цезезгIан
 Черхалдисеб ярагъ тIад биъзигIан
 Чодасан рагъана дол бахIарчиял.
 Глазарго гъазияв ЧIарлъукъ чIван
 Нахъе руссанила гъел гIолохъаби
 МагIу рагIузабун хIал кIвеларипан.
 Щоб-щобалде бахъун сулхIал гъарана.
 Балай щиб гIерей буго даб ЧIарукъ!

Dağda yağan leysan yağış heç nədir,
 Leysandan axan sellər də heç nədir!¹
 Alazandan qanlı sular axdı.
 Çəkmələr qanla dolanacan,
 Bədəndəki yaraqlar əriyib tökülənəcən
 Atdan düşmənilər bahadırlar.²
 Minlərlə şəhid canını qurban verdi.
 Geri qayıdanların qücü yox
 Ağrını, ağını eşitdirməyə.
 Zirvəyə qalxaraq sülh dilədilər.
 Gör, Carda nə ağlaşma var!

1. Mənbələr də bu vuruşda leysan yağış nəticəsində çayların yollardan sel kimi axmasını qeyd edir (B.A.Потто, göst. əsər, s.181).

2. Baharçı - «qaynar gənc», «igid».

ХОҶБЕРİN MAHNISI

Avar dilindən tərcümə edən: Əhməd Boroyev

Xoçber (Xaçbar) nutsallara¹ qarşı vuruşan xalq qəhrəmanıdır. Nutsal Xoçberi Hidatldan² Xunzaxa çağırtdırır və onu tonqalda yandımaq üçün tədarük görür. Anasının xəbərdarlığına baxmayaraq, Xoçber qoşunsuz, pay-puruşla yola düşür. «Gələn elçiyə ipək pay verir. Xanın gəlininə üzük götürür. Kənd camaatına öküz aparır. Öküzün buynuzlarına kəfən sarıyır!» Nutsal «məkri cilovlayıb, xəyanəti yəhərləyib» Xoçberi «salamlayır»:

*Хошгелди, багъадур, везъараево лъикла,
Рещтлая чодаса, вачла цевеглан
Вугъун холев вугин, хинлъизе вильлъа,
Дир Ізлиял хъамулеб хъумуралъул гинчл!
Мун гладав веццула дица цевехъан
Цадахъ бо гъечлого, мунто вачлунев!
Азарго баркала улка-ракъалъе,
Дие сайигъатгун салам битлареб.
Гъоболасул барти чолода бухъе!
Чарамул хвалченги дир Бахухъе кье,
Меседил магида дализабеян!*

- Xoş gəldin, bahadır, səfa gətirdin,
Atından düşərək irəliyə gəl!
Soyuqdan ölürsən, isinməyə gəl,
Mənim qoyunlarımı qaçıran qurdun balası!
Sənintək başçını alqışlayıram,
Qoşun gətirməyib özü tək gələn!

1. Нуцал - Avar xanlarının titulu.

2. Xoçber Qafqazın cənub-qərb yamaclarında yerləşən icmalardan birindən - Hidatldan idi. Bu icmalar, qeyd etdiyimiz kimi, siyasi, iqtisadi, mədəni baxımdan daha çox Cənubi Qafqazla - Tsor (Car) ilə bağlı idilər. bu əlaqələrdə vasitəçi rolunu oynayırdı.

Min təşəkkür ölkənə, torpağına,
Mənə hədiyyələrlə salam göndərən.
Qonağın atını tövləyə bağlayın
Polad qılıncını mənim Baxuma verin
Evdə qızıl mismardan assın!

Xanın nöqərləri Xoçberin atını, yaraq-yasağını əlindən alırlar, qandallayaraq tonqalın yanına gətirirlər. Kişnərtisi Tsor (Car) dağlarında eşidilən qırmızı ayğırını ayaq üstə doğrayırlar, gövhər qılıncını onun gözü önündə iki bölürlər:

*Бода цлар раглараб баглараб айгъир,
Дирго хвалчен бахъун, хъун биччан тана.
Такъия къотлулеб къвакчармил хвалчен,
Дида клалал гъикъун, оклухлу бекана.
Цлоралъул музлузде хлухлу раглулеб
Баглараб глаларча глебеде ккана.
Мунги бачуд Хочбар чабхъад аралъуб
Чан «багъадурасул» бетлер мерхъараб
Гларцуца угъараб алмасаб хвалчен?*

El içində məşhur qırmızı ayğırını
Öz qılıncımla doğradılar.
Dəbilqəni kəsən polad qılıncımı
Məni lənətləyərək ikiyə böldülər.
Kişnərtisi Tsor dağlarında eşidilən
Qırmızı alarçam yerə sərildi.
Səninlə Xoçbar yürüşə çıxanda
Neçə bahadırın boynu vurulmuşdu
Gümüşə tutulmuş almaz qılıncıyla?

Tonqala atınca Nutsal Xoçberə son dəfə söz verərək deyir:

– Ахиле Хочобар, жергъен къабун кеч!
 Жергъен къабун кочлой цлакъае раглулин
 Гъире, ле Хочобар, гъадил чагъани
 Чагъана хъгазе мун лъикае раглулин.
 – Валлагъи ахлулеб жергъен къабун кеч!,
 Гергъада клутлизе кверал риччани
 Таллагъи къирилеб гъадил чагъана
 Рагъана тадl лъезе хlтlал ригани.

Nutsal:

- Оху, ау Хаçбар, дѣв vurub mahnı,
 Deyirlər, дѣвлѣ zor mahnı deyirsən.
 Sızıldat, ау Хаçбар, cökə çağанanı,¹
 Eşitmişik, çağанada mahirsən.

Хоçber:

- Vallah oxuyaram dѣv vurub mahnı
 Dѣfiurmaç üçün əllərim açsan,
 Tallah, inlədəgəm çökə kamançanı
 Kamança qoyası ayaqlarım açsan...

*Ричейилан абун тlинал лъугъана,
 Вай, ричугейилан клудал лъугъана,
 Киниги гъитlинал тlаса ричличло,
 Вичун виччан тана гъидерил Хочбар.
 – Пенекке, ханзаби ва гъал нуцаби!
 Хабар-бакъан бугин нукей бицине.
 Дун гъидерил улка эркен тъабурав
 Боязул цевехъан, дlар арае Хочбар.
 Ханзабазде данде хвалчен бахъарав,
 Бергъенлъи босарав багъадур Хочбар!*

1. Cökə ağacından düzəldilmiş kamança

Kiçiklər açın dedilər
 Böyüklər vay açmayın dedilər,
 Heç cür kiçiklər əl çəkmədilər,
 Açıb buraxdılar Hıdatlı Хаçбарı.

Хоçber:

- Dinləyin, ey nutsal, ey xalq!
 Nəğməm var, sinəmi sizə açaram.
 Mən Hıdatlı ölkəsini Nutsaldan azad edən
 Ordular başçısı məşhur Хаçбарам
 Azğın körəklərinin viran qoyduğu
 Kəndlər danışacaq rəvayət məndən.

*Дур хъантlараб квераль хъамал гъабураб
 Халкъаль дур къисаби кьойил цlалила.
 Дур тlурарал гъабзас пасат гъарурал,
 Росабаз дур бицен чанги бидина?
 Гъидальа вахъарас чабхъенги гъабун,
 Дур чуязул илхъи лъица кьотарал?*

Oduna, külünə vergi qoyduğın
 Yurdundan köç edən xalq bidad səndən.
 Mənim qılincim deyilmi xan ordusunun
 Qudurğanlarını qırıb çatırdı?
 Hıdatlıdan çıxıb kim ilxıların
 Çay axarı qabağına qatırdı?

*Дида сверухъ ругел бесдалахъ балай,
 Хочбарги данде чlван, умумул чlварал,
 Гъадал тlохал цlурал кьорол руччаби,
 Росал чlваралдаса чlеглєр бахъичлєл.
 Зурма-къали гъабе цlадул ракъанда,
 Цlа сверун свердулеє Хочбар вихъизе.
 Свери гlатlид гъабе, гъал гlолохъаби,
 Гъидерил Хочобар цlадаве гъезе!*

Bu ətrafındakı yetimlərə bax
 Xaçbara tuş gəlib ataları öldürülən
 O damlar dolu dul qadınlara bax
 Ərləri öləndən qara geyinən.
 Zurna-nağara çalın tonqal başında,
 Alovun başına dolanın qəhrəman görməyə.
 Nusal Xaçbarı tonqala atır
 Geniş dövrə vurun onu yanan görməyə...

Hamı Xaçbarun ətrafına dövrə vurub heyrətlə bu dəhşətli səhnəni izləyir. Alov şiddətlənir, vədə yaxınlaşır, bahadır tonqala atılmağa hazırlaşır. Seyr edir, gülümsəyir Nutsal, onun oğulları da soxulur irəli ki, tonqalda yanan Xaçbara baxsınlar. Bir göz qırpımında qartal balası Nutsalın oğlanlarını qoltuqlayıb atılır şiddətli tonqalın ortasına. Tonqalın ətrafında onu tonqala atmağa duran nöqərlər karıxıb arxasınca baxa qalırlar. Dəhşətə gələn Nutsal başlayır yalvarmağa:

– *Дуе талихI кьегI, Гьидерил Хочбар,
 Гьаб тIлIу дуI кьела, мунгьанив тела,
 КIуго гьиналгьул вас вухIIZE тогө,
 – Нужер кьир-кьури циб, ханасутIанчIи,
 Жеги Хочобарил михъал чIурхIичIин.
 Цинги щай гIодулел, гIисин нуцаби,
 Жеги Хочбарида бухIи рагIичIин.*

Nutsal:

- Səni xoşbəxt olasan Hıdatlı Xaçbar!
 Bu var-dövləti, küli ixtiyarı verəcəyəm sənə,
 İki yurdun sahibi oğullarımı qaytar,

Xoşber:

- Nə zarırsınız, kiçik nutsallar,
 Xaçbarın biğları hələ isinməyib.
 Nə ağlayırsınız, nutsal balalar,
 Xaçbar hələ istini hiss etmir.

*Халкьальго бицина дир бице-кицен,
 ГIандугуй, бицун дир эбелальда,
 ГIадада хвечлебин гIундул кьокьаб бацI
 Ханасул рагI регьун, багьадур хвечIин!
 Радал кьальизегIан сухIмат, бетин, кеп,
 Кодове щун вуго гьидерил Хочбар.
 Кьальудаса хадуб магIирукь, кверкьей,
 КIуго ханасул вас рохьо лгьгьана.*

Bütün xalq eşitsin bu əhvalatı.
 Anama çatdırın, qoy ağlamasın,
 Hədər can vermədi qorxmaz canavar,
 Nutsalın ürəyincə ölmədi Xaçbar
 Sübhdən naharacan toy-büsat, çalğı
 Çünki ələ keçdi Hıdatlı Xoşbar
 Günortadan sonra yas, başsağlığı
 Külə döndü yandı kiçik nutsallar.

TSEVEXANLARIN¹ DASTANI

Avar dilindən tərcümə edən: Məxaç Musayev

*Чергесалда рищун тIад кьалалги лгьун,
 Индиралда рищун чуялги рекIун,
 Рокьутуну Кьирманлгьул типангал
 ЦIан рихьун хвалчаби рачлихъги рорчун,
 Алазанги кьотIун, Кьарбиги бахун
 Рохьазул мухъалде жал щвараб
 Свакаралги чагIи гIолохъабазда...*

Ən yaxşı Çərkəz yəhərlərini qoyub
 Endireyin seçmə atlarına mindilər.

1. Tsevexan - öndə gedən, dəstəbaşı

Kırım tufənglərini götürüb
 Qılınclarını qurşaqlarına keçirdilər.
 Alazanı keçib, Karbidən¹ ötüb
 Bir meşəyə çatdılar
 Yorgun dəliqanlılar...

Dəliqanlılar çəməninin kənarında yatırlar. Birisi yuxuda görür ki, qanlı göldə çimib çıxırlar. Dəhşət içərisində oyanır. Gənclər aznaurlar² tərəfindən yaxalandıqlarını başa düşürlər...

*Тладе глунтлун буго капурлџи хлакџаб.
 Сверун ккун ратана азнагџурзабаз
 – Нух биччай нижери, хламул гуржиял!
 Ниж эбел-инсуге ругел цо-цойи
 Рачарал лџудбузе кли-кли гџечлин ниж.
 Нух эбел-инсуге цо-цо ратани
 Чодул кьолонибе рукьбал рищила.
 Рачарал лџудбузе кли-кли гџечлони
 Кликли кьотлун рала, глемер гџарила*

Gördülər ki, kəsiblər
 Həqir kafirlər başlarının üstünü
 - Yol verin bizə, gürcülər!
 Biz tək-tərik ana-atamız üçün,
 Arvadlarımız üçün də iki-iki deyilik.
 Əgər siz ana-atanız üçün bir-birsizsə,
 Yəhərlərə cəsədlərinizi bir-bir qoyarıq.
 Arvadlarınız üçün iki-iki deyilsinizsə,
 İki bölüb çoxaldırıq sizi...

Cavanlar mühasirədən çıxma bilməyəcəklərini görüb içərilərindən ən kiçiyini yardım üçün Qolodaya yollayırlar:

1. Karbi - Kaxetiyadan axan İori çayı.
 2. Gürcü bəyləri, ayanları

– Аллагъасе глоло, дир тлинав вац,
 Рекла мун дир чода, гун мун Гъолоде,
 Гъикъариги гџабе, саламин абе,
 Сверун хџузхџуца ккун танилан абе.
 Ваццасул чу реклун щвана Гъолоде.
 – Ассалам глалайкум, гџал гъолодисел!
 – Ваглалайкумассалам, цо магларулав.
 – Жанибе Цлоралде хабар щиб бугеб?
 – Можой глолохџабазул бицен кин бугеб?
 – Жанибе нижери хабарги буго
 Хеси гџабун тладе нух цвайин абун.
 Глолохџабазул биценги буго
 Бакъанил мехалде тладе цвайилун.
 Сверун хџузхџуца ккун тана багъадур

- Allah xatirinə, kiçik qardaşım
 Atımı min, Qolodaya get.
 Salamlaş, hal-əhval tut,
 Xaxaxların¹ mühasirəsində olduğumuzu de.
 Qardaşının atında Qolodaya çatır.
 - Salam aleykum, qolodalılar!
 - Vaaleykumassalam, dağlı.
 - Tsorda² nə xəbərlər var?
 - Sizin cavanların dediyi nədir?
 - Bizdə o xəbər var ki,
 Tez köməyimizə gələsiz .
 Cavanlar deyirlər ki,
 Axsama özünüzü yetirəsiniz.
 Sizə çatdırım, deyiblər
 Xaxaxların əhatəsində qalıb bahadır.

*Рохџаде рехулеб румаб гларада
 Гларада рехана, бо бакларана.*

1. «Xaxax» gürcülərə deyilirdi. Çünki gürcüləri əsir tuturdular.
 2. Car-Balakəne Tsor deyirlər. Hərfi mənası «dağ ətəyi», «aran» deməkdir.

Радал кьалъизеглан тликъва-магI чIвана
 Кьвагъун алхъунарел кьундах хъахIал
 Къирмаллъул типангал гъажалда ратуну
 Миндарухъ хъат кьабун кьололел руго.
 Къалъудаса хадур кьватIир рахъана.
 Къигу кьойл нухI бугеб тIад Чиракалде
 Бакъанил как базе тIаде гIунтIана.

Rum topunu atıb
 Ordunu (xalqı)¹ yığdılar.
 Naharadək atlara nal vurdular.
 Kırım tüfənglərini çiyinə vurub
 Bol yemdən quduran atların belinə
 Bir əl çırpımıyla sıçradılar.
 Nahardan sonra çıxdılar,
 Yuxarı Çiraka² iki günlük yoldu,
 Aşşam namazına çatdılar ora.

Гьерекли ханасул чадир бихьидал
 Чуял сверун гъуна гъолодисеца.
 Чадиралда сверун хъузхъул рихьидал
 Жалакье регана гъел гIолохъабица
 Гьерекли ханасул хъахIилаб чадир
 Чол малакь мерхъараб гIолохъабаца.
 Ханасул васасул меседил байрахъ
 Басра гъабун тана КъутIил МухIама.
 Гъеб гьересийлан лъачлес абун
 Лъабасдахъун кьороса вакъри Гьерекли?
 Гьересийин абун бихьчлес бицани
 Бидул нор биччачIиш Алазаналда.

1. bo - «ordu», «xalq». Qoloda, daha sonra Car hərbi yürüşlərdə ordunun toplandığı yer idi.
 2. Çirak - Kaxetiyada dağ adıdır.

İrakli xanın çadırını görüb
 Mühasirəyə aldılar qolodalılar.
 Çadırın ətrafında xaxaxlar vardı,
 Əyilib keçdilər cavanlar.
 İrakli xanın göy çadırını
 Atların tapdağı altına saldılar.
 İraklinin oğlunun qızıl bayrağını
 Qırdı Kutil¹ Mahama.
 Bilməyən desə ki, bu düz deyil,
 İrakli xan üç nəfərlə yaxasını qutarmadımı?
 Görməyən inanmasa deyilənlərə,
 Qanlı çay axıtmadıların Alazandan?

UMUMUZUL KUÇIDUL (ULU MAHNI)

Tərtibçi və mətni avar dilindən tərcümə edən:
 Sevil Yəliyeva.

Дица ахIана кучIдул умумузул рахъалъан
 Дица ахIанал кучIтул лъималазул рахъалъан.
 Лъуглуларельул гIумру гъеб кьочлой лъугIи гъечло
 Нухаль цо нух хисула, кечIаль цо кечI хисула
 Амма дур хIакъальулъ букIано хIасратаб –
 ГIолохъанлъи. «Щиб то мун гIолохъанлъи?»
 «Борнун уна лъедола: «Жал гIолохъаби ругин!».
 КинабIаги гIаламалъ дуда бицилеб буго.

Mən mahnı oxuyuram uluların dediyindən
 Mən mahnı oxuyuram irəliyə gedənlərdən.
 Ömür davam etdikcə mahnılar da tükənmir
 Cığırılar bir-bir ötdükcə mahnılar da bir-birini əvəz edir.
 Amma mənim içimdə bir həsrətim var -

1. Kutil («kəsən?»), görünür, ləqəbdir.

Cavanlıq! Sən nə olan şeysən, cavanlıq?
Yer altından vuran sular «budur cavanlıq», - deyir.
Bütün el-aləm, dünya mənə «cavansan» deyir.
«Cavanlıq sənsən», - deyir.

*«Щиб жо мун глолохъанлъи!»
Дида цадахъ бугиш мун, яги цебейиш араб
Вуклайлан дун ги тун? Дун нахъа-нахъа тоге
Тамулеб буго чали дир кучлдуз дуда цадахъ
Дун дур вуго кидаго, дир мун буго кидаго
Клияцаго нилъеда цадахъ ахлулеб буго:
Нух кье, ракъал, ралъадал! Дун глолохъанлъи буго!
Дун-бакъ, дун кьо. Дун- кьуват, дун лебаллъи,
Рокъи, берцинлъи! Дун хласратаб кеч!
Дун глолохъанлъи буго,
Нух кье! Дун ваглунее вуго!*

Sən nə olan şeysən, cavanlıq?
Mənimləsən, yoxsa ötüb gedirsən geridə qoyub məni?
Mən sənin arxancanam.
Addım-addım gedir mənim mahnıların səninlə,
Mən səninəm əbədi, sən mənimləsən əbədi.
İkimiz də birgə oxuyuruq:
«Yol verin, torpaq, su! Mən cavanlığam!
Mən günəşəm, mən günəm.
Mən qüvvətəm, cürətəm.
Sevgiyəm, gözəlliyəm. Həsət dolu nəğməyəm!
Cavanlıqdır adım,
Yol verin! Mən gəlmişəm!»

*Бакъ уна, кьо сверула, къаси цѣваби кенглола.
Цѣдулал глопилозул берал ругин жалилин
Зодихъ цлумал ахлдого.
Жал глолохъаби ругин.*

Günəş batır, gün bitir, gecə ulduzlar yanır.
Bu yanan cavanların gözlərinin alovudur!¹
Göy qartalları səsləşirlər.
Bu oxuyan cavanlardır!

AVAR DİLİNDƏ KƏND, YER, OBA, KİŞİ, QADIN ADLARI

Quda Qara (Qodopqara) - «Böyük açıqlıq». Dağın döşündə yerləşən bu kənd, demək olar ki, sıx dağ meşəliyindən sonrakı açıqlıqdır.

Zohor katsi (Tsoor kats) - «Oğru qatsı», yəni «oğru keçidi». Qatsbinə kəndi də bu adla bağlıdır. Qatz - avar dilində «kərt» deməkdir. Yəni taxtada, əşyada iti kəsərli alətlə açılan yer. Bu söz həm də keçid mənasında işlənir. Katexdən Qatsbinə kəndinə keçid dağın yarılması ilə yolun açılması nəticəsində yaradılıb. Keçiddən sonrakı yaşayış məntəqəsi - «Kats binə»nin adı da «keçid» mənasını verən bu sözlə əlaqəlidir.

Katex - «Yol kəsiyində» mənasını verir. Görkəmli yazığımız İ.Şıxlı bu kəndi «gədik» (keçid) sözü ilə əlaqələndirir. Bu kəndin başından Dağıstana at yolu vardır.

Püşətala - «püştə» hündür mənasındadır. Keçmişdə su dəyirmanları üçün tədricən hündürlüyə qaldırmaqla dəyirman çayında püştə düzəldirdilər.

Xalatala - «Uzun tala» (yəni uzun açıqlıq). Zaqatala rayonunda Uzuntala kəndi də vardır. Tala - «açıqlıq» sözü Aşağı Tala, Yuxarı Tala, Kortala və s. kənd adlarının komponentidir.

Qabaqçöl - Balakənçayın yuxarısındakı Qubax dağı ilə əlaqədar olmasını ehtimal etmək olar. Qabaxçöl kəndi Balakənçay və Mazımçay arasında yerləşir. Bəziləri bu adı «qabaq» bitkisinin orada vaxtı ilə çox olması ilə bağlayırlar. Qovaq ağaclı yer adı kimi də izah olunur (Qovaxçöl).

Mahamalar - Nəsil adı ilə bağlıdır; avarlarda Mahama adı çox olur. Balakən şəhərinin avarlar yaşayan yuxarı hissəsi də belə adlanır.

Taxtalar - Dağ kəndidir. Dağın döşündə «terras» - lay şəklində olan geniş düzən hissələrə «taxta» deyilir.

1. Burada tsa - «alov»; tsva - «ulduz» sözlərinin bənzəməsindən istifadə olunur.

AVAR ADLARI VƏ SOYADLARI¹

• Kişi adları

- Adalav - Dəli oğlan
 Dibir, Dibirav - Mirzə, Mirzəyev
 Kahav - Ağ oğlan (və ya kişi)
 Ceerov - Qara oğlan
 Hetov - Sarışın, kürən oğlan
 Batsav - Canavar oğlan
 Herav - Qoca (oğlan, kişi).
 Hudul - Dost
 Emin - Ata
 Çaran - Polad
 Galbats - Aslan
 Qudav - Böyük oğlan.
 Qudavçi - Böyük kişi.
 Xirav - Əziz oğlan (kişi).
 Tinav - Balaca oğlan.
 Tsodorav - Ağılılar (soyad)
 Bitsilayev - Canavarlar (soyad)
 Qaraliyev² (soyad) - «qara»da yurd salanlar
 Qeleqov³ (soyad)
 Boroyev (soyad)
 Aratsov (soyad) - Gümüşov⁴
 Herayev - Qocayev (soyad).
 Kudavasov - Böyük oğlanın (nəsl).
 Ustar, Maham, Lulu (Luluyev), Maxaç, Şuay, Surxay, Nutsal, Xanov, Daniyal, Qerqi, Bula (Bulayev).

1. Müsəlman dünyası üçün xas olan ərəb mənşəli adlardan əlavə bölgədə qafqaz, türk mənşəli adlar və həmçinin təhrif olunmuş xristian adları da yayılmışdı.

2. «kara» - meşə acıqlığı.

3. Tarixən bu ərazidə yaşamış qel tayfaları ilə əlaqədar ola bilər. Bu nəslin nümayəndələri Göyem, Paşan kəndlərində yaşayır.

4. «arats» həm də «pul» mənasını verir.

• Qadın adları

- Bertsinay - Güzəl qız.
 Manarşa - Bənövşə
 Tinay - Balaca qız.
 Tsetay - Göygöz qız.
 Kahay - Ağ qız .
 Mesedu - Qızıl (Şahzadə, Güzəl).
 Badina - Bildirçin.
 Aratsay - Gümüş .
 Mikki - Göyərçin.
 Ebel - Ana.
 Batina - Fərqlənən.
 Mokok - Kəklik.

Şamay, Şamalay, Cuhay, Şayma, Sanur, Manya, Baxtika, Pirdas, Yasbika, Tinayas, Xadjay, Basirat, Şuanat, Asiyat, Mardjanat, Rabiya, Şumeysat¹ və s.

• Qohumluğa aid adlar

- ebel - ana (ümumi forma); buba - ana (şəxsi forma, xitab).
 emen - ata (ümumi forma); dida - ata (şəxsi forma, xitab).
 bete - əmi, dayı; beteley - əmi arvadı; dayı arvadı.
 vats - qardaş (ümumi forma); bizi - qardaş (şəxsi forma, xitab);
 biziley - qardaş arvadı.
 yats - bacı; abay - xala, bibi; nusey - gəlin; xizan - külfət.
 İki tirəli qohum: vatsalav - əmi oğlu, dayı oğlu, xala oğlu, bibi oğlu.
 yatsalay - əmi qızı, dayı qızı, xala qızı, bibi qızı.
 xuduli - qardaş uşağı, bacı uşağı, xıdıl.

Üç tirəli qohum: çimxarov (kişi), çimxaray (qadın) - əmiuşaqlarının (dayıuşağı...) uşaqları arasında.

Qohum (dörd tirəli və s.) - aqarov (kişi), aqaray (qadın), aqaral - qohumlar.

1. Sonda göstərilən ərəb adları əsasən bu bölgəyə xasdır.

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ AVAR FOLKLORU NÜMUNƏLƏRİ

✦ BAYATILAR VƏ XALQ MAHNILARI

Bu dağlar, qəmli dağlar,
Dərəsi nəmli dağlar,
Çöküb ağrın sinəmə,
Dumanlı, çənli dağlar.

Honzoqorda¹ duman var.
Bu halımı duyan var.
Yarım mənə dağ qoyub
Təkçə sənə güman var.

Katex çayı qaradı,
Yaralara qoradı.
Məlhəm ola bilərdi,
Yarıma nə karadı.

Dağlar qarala qaldı
Otu sarala qaldı.
Abdulmecidin dağı²
Yenə marala qaldı.

Mən aşırıq, ağırı gəldi
Ürəyi dağlı gəldi.
Sizə dəyən güllələr
Bizlərə ağırı gəldi.

Şu`ayın³ var qara at,
Qoçaqlığı qoydu mat

Ölənən höcət çəkir
Təzə gələn hökumat.

Məşədiyə «dur» dedi
«Tüfəngi doldur» dedi
«Qum kəndi əldən gedir
Qeyrətdənmudur?» dedi.

Məşədi yol üstədi
Tüfəngi qol üstədi
Məşədinin tüfəngi
Hansı kommunistədi?

Səssizəm meşə kimi
Soldum bənövşə kimi
Elə ürəyim sınıb
Lampanın şüşə kimi.

Şabalıdı qovurdum
Fikirləri qovurdum
Şabalıdlar parta-part
Ürəyimin üstü çat.

Əzizinəm Bakıya
De, nə oldu Bakıya
Ruslar virana qoydu
Gəl sən ağla Bakıya.

1. Honzoqor - Zaqataladan Dağıstana gedən at yolunda dağ keçidi. Bəzi məlumatlara görə, xüsusilə qışda çox təhlükəli olan bu keçidin adı «ölüm tələsi» (hinzi- «ölüm»; qor - «tələ») mənasını verir.

2. Zaqatalanın Kebeleba kəndindən olan məşhur qaçaq Abdulmecid (Baqqa Mecid). Abdulmecid Mesədulher dağında düşərgə salmışdı. Onun adına tambur havası var.

3. Məşhur qaçaq Şuay Zaqatalanın Tala kəndindən idi.

Göydə bulud sayağı
Aldı ayın qabağı
Namərdə rast olanın
Açılmaz qaş-qabağı.

Ocaq qala, köz götür
Dodaq tərət, söz götür
Dərd verən əziz Allah
Səbrini özün yetir.

Gedirdim İrəvana
Rast gəldim bir cavana
Dedi yaman bürküdü
Ermənilər tülküdü.

Sinədən buda məni
Xancal al, buda məni
Namərd tuşlayar buda
Büdrətdi bu da məni.

Ağlama, eylə sabır,
Dərdləri yığar qabır.
Dərddən qabra girərdim,
Eylərəm xalxdan abır.

Əzizim, tel üzünə
Tökülür tel üzünə
Əlim səndən üzülüb
Həsretəm gül üzünə.

Balakənin dağına
Piləkanlı yoluna¹
Bu dağlardan kim keçər,
Kim gələr oylağına.

Gülzanda² göy arı
Zoğal çiçəyi sarı
Sərin su istəyənlər
Gəlsin bulağa sarı.

Şalı Şamdan³ alaram.
Dunça⁴ üstən salaram.
Manzara bafta, zarı⁵
Car bazardan taparam.

Qızıl kumbaz kamarı,⁶
Kerenseri⁷ taxaram.
Sağa yarmı qoyaram?
Yarı səndən alaram.

1. Balakənin girəcəyində - Qerekdə (Gərəkli k.) çarpılmış dağ yolu. Balakən adının etimologiyasının bu dağ yoluna aid edilən farsca «pilləkan» sözü ilə əlaqədar olması təxmin edilir.

2. Balakəndə binə. Binə kənddən qıraqda kiçik yaşayış yerinə deyilirdi.

3. Bahalı parçadan, ipəkdən olan şallar Qafqaza Suriyadan, Türkiyədən, Hindistandan, Orta Asiyadan (Buxara) gətirilirdi. Yerli Gəncə, Şəki şalları - kalağayılar da məşhur idi.

4. Dunça (dumça) - hörük üçün nəzərdə tutulan və üstü bir-birinə birləşdirilmiş gümüş borucuqlarla örtülüb baş örtüyü; gümüş papağa (kapyuşona) bənzəyirdi.

5. Taftadan (qalın ipək parça) tikilmiş mənzərlər əl işi ilə və yaxud gümüş güləbətinlə, yarı bəzənmiş bafta ilə haşiyələnirdi.

6. Gümbəz şəklində şəbəkə ilə işlənmiş tavat kəməri.

7. Kerenser - döş bəzəyi .

Fındıqlıqdan çay axır,
Bir çiçək başa axır.
Muqali¹ kollarından
Bir göyçək mağa baxır.

Köynəyin çitdi sənin
Könlün məçiddi sənin
Rəngin niyə qaçıbdı
Dilin kiliddi sənin?

Qızılgül oyum-oyum
Dərib qoynuna qoyum
Yağış yağıb yer doymur
Mən səndən necə doyum?

Gül əkdim, bitir Allah
Aşıqə çətir Allah
Murad istəyənləri
Murada yetir Allah.

Namaz qıldım sünnətə
Adam saldım minnətə
Minnətimi tutmasan
Heç düşməzsən cənnətə.

Aftafa qum-qum eylər
Bizim yar sizdə neylər
İki könül bir olsa
Dağı-daşı yol eylər.

Ölürəm, molla gəlsin
Yarım at qova gəlsin

Yasindən² dirilərəm
Bircə o yola gəlsin.

Arxalığın iki qat,
Birin saxla, birin sat.
Şəhrədən³ yarım gəlir,
Diribaş ol, ona çat.

Yaşıldı gözün sənin
Gözündə közün sənin
Talada şavux salan
Albalı üzün sənin.

Ulduzsan, ay deyilsən
Payızsan, yay deyilsən
Başımı nahax qatma
Sən mənə tay deyilsən.

Tutmasın ay qabağı
Buludlar ay qabağı
Qəribin üzü gülməz
Açılmaz qaş-qabağı.

Can demə, qan olar,
Qardaşlar yaman olar.
Bircə kəlmə söz üstə
Sevənlər qurban olar.

Yaxşı lampa his verməz,
Oğlan qıza pis deməz.
Söz gəzdirən oğlanı,
Bizim qızlar istəməz.

1. *Muqali* - böyürtkən

2. *Yasin* duası can verənin, ölünün üstündə oxunur.

3. *Şəhrə* - küçə.

Meşədə xalyar¹ çıxıb
Mahama xəbar çıxıb.²
Sobonu³ çıxarıncə
Əlimə qabar çıxıb.

Sobonun soğançası.
Novruzgülün qonçası.
Na əlamət olubdu
Maryam abayın boxçası.

Adın yazdım ağaca
Duz atdım qaynar saca
Nəzər dəyməsin bizə
Sən laçın, mən turaca.

Su badyasın mənə ver,
Dolduruban silə ver.
Əgər cənnət istəsən,
Qızı istəyəne ver.

Limonam soyma məni,
Cibinə qoyma məni.
Dərdindən saralmışam,
Əlindən qoyma məni.

Bu bulaq, oyma bulaq,
Saf sudan doyma bulaq.

Bura bir qız gələcək,
Getməyə qoyma, bulaq.

Bülbül gülüynən gərək,
Aşıq diliynən gərək.
Sözündən dönmə, oğlan,
Əhdin biriynən gərək.

Səhəngi aldım, yarım
Suya yollandım, yarım
Səhraya su daşdım,
Mən susuz qaldım, yarım.

Ayrandan qaymaq olmaz,
Qaymaqdan doymaq olmaz.
Yarın nazı da şirin,
Özündən doymaq olmaz.

Əziziyəm sarı qız
Sarı köynək, sarı kaz⁴
Aç başından sarını
Canazama sarı qız.

Mən bir bülbül olaydım,
Uçub gülə soraydım.
Ay qız, dərdin bilməyə
Ürəyinə qonaydım.

1. *Xalyar* - Yazbaşı çıxan vəhşi sarımsaq. Təzə çıxmağa başlayanda - yarpağı açılınca bıçaqla kökündən çıxarıb yığırlar, bişirib yeyirlər. Kökü kəsilmək üzrə olduğu üçün bu bitki Qırmızı kitaba düşüb. Şimal ölkələrində (İsveç və s.) ona çox önəm verilir. Monqol mənbəsi «Altan Tobçi» də Çinqiz xanın anasının vəhşi sarımsaq yığmaq üçün səhərlər dağa qalxması və güclü olsunlar deyə onu oğullarına yedizdirməsi qeyd olunur.

2. Qış yuxusundan duran aylar xalyarı axtarır, yeyirlər (el arasında ayıya Maham deyilir).

3. *sobo* - avarca «xalyar».

4. *Kaz* - nazik baş örtüyü

Bir qız gördüm Zəyəmdə¹
Gül budağın əyəndə
Bir də onu görədim
Qızıl Əhməd² deyəndə.

Yar gəlsənə bir bura
Son qoymuşam sabura
Qalmısan gəl, ölmüsən -
Cüt qoyarlar qabura .

Kəndimizin yolları,
Yol kənarı kolları.
Yar gələsi bilsəydim,
Gül düzərdim kollara.

Aba Əlinin meşəsi
Ətirli bənövşəsi
Sizə salam göndərir
Kosdiyevlər ailəsi.⁵

Tampuru³ çalan qızlar
Üzünü salan qızlar
Dünyada dərdmi çəkər
Atası olan qızlar?

Su gələr axa-axa
Tökülər bizim arxa
Qonşudan qız istədim,
Anamdan qorxa-qorxa.

Keççləri⁴ deyə-deyə,
Mən minərəm təknəyə,
Gur çayları keçərəm
Dalğalarla öcəşə.

Bağa baxdım bağbansız
Dəvə sürdüm karvansız.
Dəvəsi ölmüş ərəb
Mən ölürəm dərmansız.

Bizim şəhrədən ötmə
Çərkəzini yellətmə
Döndər atın başını
Xalxı nahaq söylətmə.

Şirəyin⁶ şirin narı
Xəlvət görədim yarı
Nə dinir, nə danışır
Neylirəm helə yarı.

Mənə baxışlar atma
Başımı nahaq qatma
İgid, sağikən çıx get
Qılıncları oynatma.

Su gəlir, arxa nə var
Dolanır, çarxa nə var
Mən səni istəyirəm
Bilmirəm, xalxa nə var.

1. Zaqatalada və Qaxda kənd adı.
2. Qırmızı «qızıl Əhməd» («qızıl əhmər») alması.
3. Əsasən avarlara məxsus simli çalğı aləti. Əvvəl iki simli olub, sonra çoxsimli ediblər.
4. Keç - bayatı, mahnı
5. Aba Əli - Katexlə qonşu kənddir. Kosdiyevlər bu kəndin nəsilərlərindəndir.
6. Şirək düzü - Zaqatala ilə Gürcüstan arasında, Alazanın qırağında.

Tampurumu çalaram,
Durub tova salaram,¹
Sizin kimi dostların,
Hörmətini saxlıram.

Qaradır, qaşın ördək,
Yaşıldır başın ördək.
Həmişə cüt gəzərdin,
Hanı yoldaşın ördək.

Sumay, Göyəm, Dardoqqaz²
Çöllərə tökülüb qaz
Kiməm bilmək istəsəz
Çuxovların Çeşminaz.³

Talanın kəndi gözəl,
Muxağın bəndi gözəl.
Əyil üzündən öpüm,
Ürəyim yandı gözəl.

Yanıdakı kim bu daz ?
Ədası çox, dili saz,
Hamı deyir, yaraşmaz
Mokok⁴ qıza axsaq qaz.

Yarım gedən on gündü,
Ürəyimə düyümdü,
Samavara od töküm,
Bugün gələsi gündü!

İgide eyləmə naz,
Sazı yoxdur, işi saz,
Sözü azdır, gözü yaz.
Çeşminaza - çeşmi yaz.

İstol üstə fanaram,
Yandırsalar yanaram.
Sən qıraqdan him elə,
Mən arifəm, qanaram.

Gül dərdim, külə qaldı
Arxada binə⁵ qaldı
Səninlə görüşməyim
Qiyamət günə qaldı.

Dağlarda sarı çiçək,
Dəryaz ver, onu biçək.
Mən səni çox istərəm.
Quran gətir and içək.

Bircə himə bəndəm, gəl
Bel götürüb bəndə gəl
İşdir, gəlib tapmasan
Katex adlı kəndə gəl.

Ay qız çıxma çəkile,⁶
Çit köynəyin sökülə.
Baxmaqdan gözmü doyar
Sənin kimi şəkile.

1. Tova salmaq - kökləmək.
2. Zaqatalada kənd adları.
3. Çuxovlar - Katex kəndinə aid nəsilərləndir. Çeşminaz yaxşı bayatı deyən olub.
4. Mokok - avar.kəlik, turac, məcazi mənada, şux.gözəl.
5. Binə - kənddən qıraqda yaşayış məskəni.
6. Çəkil - ipək qurdu üçün qırılan tut ağacı.

Məhlədə odun saray,
Od düşdü yandı haray.
Mən sənə qurban olum,
Bersinay yas, qorolay.¹

Payızın gecələri,
Qırqovul cücələri.
Mən necə yalqız qalım,
Bu uzun gecələri.

Ayağında qara məs,
Ayağımı yavaş bas.
Sevirsənsə açıq de,
Dilin yoxdumu, le vas.²

Su içilər buz ilə
Aşiq sözü duz ilə
İməcədə çal-oyna
Oğlan oynar qız ilə.

Qar yağıb sərin oldu,
Göyçək qız gəlin oldu.
Göyçək qızın dərdindən
Oğlanlar dəli oldu.

Canavar duran yerdə,
Burğusu buran yerdə.
Ət getdi, sümük qaldı,
Yar səni gören yerdə.

Ay doğar batar gedər,
Gün doğar yaxar gedər.

Dünya bir pəncərədir,
Hər gələn baxar gedər.

«Şah-şah» gülün yarpağı,
Gülün gözəl torpağı.
Sən gül olub açılısan,
Mən ireyhan yarpağı.

Qaşların qələm dərir,
Dilin salam göndərir.
Sənin bir kəlmə sözün,
Məni muma döndərir.

İrağa ha irəğa,
Neft tökün çırağa.
Piltəni uzun qoyun,
İşiq düşsün qırağa.

Qonşu bağdan bar gəlir,
Səbət dolu nar gəlir.
Sarı başmaq səsinə,
Döndüm, gördüm yar gəlir.

Bu meşə nə meşədi,
Budaqları qoşadı.
Bildir bu vaxt qız idim,
Gəlinlik də peşədi.

Çayları üzə-üzə,
Üzübən çıxdım düzə.
Ay Allah sən kömək ol,
Bu cavan ikimizə.

1. *Bersinay yas* - gözəl qız; *qorolay* - dul.
2. *Le vas* - ay oğlan.

Ağ çitdə qara basma,
Ayağı yerə basma.
Düşməni sözü çox olar,
Mən ölüm qulaq asma.

Ağılda ağ inəyim,
Canımda sağ ürəyim.
Kömür tək qara oldu,
Kağızdan ağ ürəyim.

Aşiqəm neynim sənə,
Düşübdü meylim sənə.
Mən dönsəm üzüm dönsün,
Sən dönsən neynim sənə?

Düşdüm dara mən bəndə,
Dərd məndə, yara məndə.
Qorxuram nakam ölləm,
Çatmaram yara mən də.

Ay gəlin, çəkmə cəfa,
Yarın gəlir insafa.
Arafat meydanında,
Oturarıq hesaba.

Çaylar axanda bilər,
Su qovuşanda bilər.
Yar yarın qədrini,
Ayrı düşəndə bilər.

Göy üzü sarı ulduz,
Xoş gördük kiçi baldız.

Get bacıma deginən,
Qoymasın məni yalqız.

Qara atı minərəm,
Çay aşağı enərəm.
Səni görməkdən ötrü,
Hər yanı hərlənərəm.

Tampurun tel sapına,
Dastanına, gapına¹
Heç bir bəndə düşməsin,
Zalımın insafına.

Tampurun yeddi bəndi,
Alnım daşa dirəndi,
Səni heç görməyəydim,
Nisgil könlüm dilləndi.

Gecənin qaranlığı,
Üzüb keçdim Qanıği.²
Necə yaman olarmış,
Sevən yarın yanıği.

Eyvən üsdə üzüm var,
O üzümdə gözüm var.
Bir məhlədə cüt bacı,
Kiçiyində gözüm var.

Gecə uzun ay batmaz,
Dərdlilər yuxu yatmaz.
Sənin kimi gözəli,
Allah bir də yaratmaz.

1. *Gap* - söhbət. Axşamlar evlərdə «gapa» yığışdırlar.
2. *Qanıği* - Alazan çayı

Qızıl üzük məndədi,
Ürəyin cibimdədi.
Dünya gözələnə dolsa,
Yenə fikrim səndədi.

Arxalığım qədəkdə,
Bir qız tapdım, kələkdə
Dedi, oğlan, tələsmə
Boyun hələ gödəkdə.

Tut budağı tutunca,
Tut yemədim doyunca.
Qopasını bilsəydim,
Qamarlardım ovcumla.

Göyərçinəm, göydəyəm,
Nə qaz, nə də ördəyəm.
Dərdim dağlardan aşır,
Uça bilməm, yerdəyəm.

Kabab yansa, köz ağla
Dil alışsa, söz ağla.
Kösöv tutma ürəyə
Ürək yansa, göz ağla.

Şəhər yolu budumu?
Axan yaşdan sudumu?
Etibarlı sevgilim,
Etibarın budumu?

Ovçuyam ovum yoxdu,
Arxamda qohum yoxdu.

Burda lily¹ deməyə,
Canımın tovu yoxdu.

Sünbüləm, gül dəstəyəm,
Bülbüləm qəfəsdəyəm.
Yarıma xəbər verin,
Gəlib çıxсын, xəstəyəm.

Ayrılıq bir qaladı,
Sinədəki yaradı.
Yarıb keçə bilmirəm
Ömrümə bir bələdi.

Dağlarda qoyun olar,
Toylarda oyun olar.
Tələsmə, əziz qardaş,
Gələn il toyun olar.

Bu yolu izləyirəm,
Tüfəngi düzləyirəm.
İtirmişəm yarımı
Yolunu gözləyirəm.

Ay qız, kimin qızısən,
Almadan qırmızısan.
Səni Allah saxlasın,
Gələn il bizimkisən.

Bu qala Car qaladı,
Altı Zakataladı.
Talançıdan qorxum yox
Yar qəlbimi taladı.

1. lily - mahnı.

Alnında var dunçası
Qulağında tənəsi
Kamanı çəkdi, oldum
Zeytun gözün küləsi.

Ay qız, adın Hürüdü
Canım dərddən çürüdü
Ahunazar cəlladsən
Aləm deyir, huridi.

Ay qız, adın Xədicə
Özün güldən də incə
Gözümə yuxu getmir
Nə gündüzüm, nə gecə.

Suya gedən Sənəm qız
Səni sevən mənəm, qız
Öldüm deyən çox olar
Cəfa çəkən mənəm qız.

Dağdan atdım bir qaya,
Gillənir aydan-aya.
Cavan ömrüm zay gedir,
Günləri saya-saya.

Dağlarda gəzər təkə,
Təkələr yekə-yekə.
Təklük buynuzlar məni,
Ürəyim çəkə-çəkə.

Göydə bulud, yer ayaz,
Yarı qışdır, yarı yaz.
Qurban olduğum Allah,
Sən yazıma yarı yaz!

Qəlbim dağlanmış dağlar,
Maral ovlanmış dağlar.
Aləmə meydan oldu,
Mənə dar olmuş dağlar.

Sular durulsun gəlsin,
Bulud dağılsın gəlsin.
Ürək açan yarı var,
Dağları aşıb gəlsin.

Xinçalın yana baxır,
Sağ gözün sola baxır.
Baxma belə qıyğacı,
Ürəyimdən can axır.

Apar, yaylıgım apar,
Küncündə mixək tapar.
Məndən yaxşı yar tapsan,
Gəl məni nökrə apar.

Xancal altında bıçaq,
Maral axtaran qocaq,
Məndən artığın sevsən,
Batsın bağına bıçaq

Topa-topa buludlar
Top dağıdan umudlar
Qaralmışam, dolmuşam
Çax şimşəyi, yağ qutar.

Zaqatala şəhərdir
Ata vuran yəhərdir
Gəl çıxacağın yaylağa
Orda cüyür gəzərdir.

Qanığın o üzündə At oynatdım düzündə Bircə murad demişdim O da qaldı gözümdə.	Sarı-sarı bülbüllər Edər ah-zar bülbüllər Bülbülün nələsindən Köksün yırtar sünbüllər.
Muxax başı Çardaxlar Su dolduran bardaxlar Yadıma düşər yenə O keçib gedən vaxtlar.	Bir qız gördüm biçində, Sarı sünbül içində, Sarı qızla toyumdur, Gələn ayın içində.
Yar su içir çanaqdan Bal süzülür dodaqdan Yaxınlaşa bilmirəm Baxışıriq uzaqdan.	Durnalardır əllərin Öldürür hörüklərin. Səni yanasan, ay qız, Bülbül ötür dillərin.
Xıncalı gümüş qardaş Cilovu çək, düş, qardaş Döngədən o qız gəlir Özün başa düş, qardaş.	Atım çapır, yellənir, Ağ buludlar yellənir. Göylər - yarımın yaşı, Ağ yaylığı yellənir.
Yandım-yandım, kül oldum Dağlarda bülbül oldum, Dağlardan ağır canım Xəzəldən yüngül oldum.	Təndiri yana-yana, Od düşdü şirin cana. Yanaqlar allanıbdır, Çörək düzür yan-yana.
Sinəmdə il yarası Ağrıdır il yarası Xəncər kəsən sağalar Sağalmaz dil yarası.	Qarpızı bıçaqlaram, Sinəsini yararam. Yarımı tanımaqçün Qəlbinə toxunmaram.
Sarı-sarı sünbüllər Boynun əyər sünbüllər Dərdini dən-dən tökər Dənlər, söylər bülbüllər.	Könlüm bağlı mağara Dönüb qanlı dağara Dərdim deyəsi deyil Çatlaram bəxti qara.

Ağacda xəzələ bax, Dibində gəzənə bax Gözəli evdə qoyub, Kifirmən gəzənə bax.	Qızıl üzük barmağa, Keçdim qızıl qarmağa Barmağım çırtma çalmaz Yaram yeri sağalmaz.
Su gəlir lülə-lülə Yar gəlir gülə-gülə Əlində əl dəsmalı Göz yaşın silə-silə.	Xaini bil gözündən Söhbətindən, sözündən Qəlbini dinləməyən Küsər özü özündən.
Barı dəsmal olaydım Ovcunda isinaydım Üzündəki güləbi Siliban islanaydım.	Məhlədə qurdum taya, Kölgəsi düşdü çaya. Tayasın camış didir Kölgəsi biçaraya.
Dağlarımda duman var, Çəkdiyim ah duman, yar. Susmuşam dağlar kimi Bəxtimdən bədguman, yar.	Qışdan sonra yaz olar Gülə çalan saz olar Mən sənə gül demirəm Gülün ömrü az olar.
Dağlarımin başı qar Olmayardı bu ilqar. Qəlbimdəki buzları Gəbrayıl gəlsə qırar.	Yay yanar, payız dolar Gül qızlar gəlin olar Güllər solduqca, aman Sarı sazım sızıldar.
Ay qız, ay qız, ağlama Sarı kəmər bağlama Mən buralı deyiləm, Mənə ümüd bağlama.	Susamışam, su çoxdur Mənə su verən yoxdur Mən qəribə bu kənddə «Xoş gəldi» deyən yoxdur.
Fındıq aldım, fis çıxdı Üzük aldım, mis çıxdı Qorxa-qorxa yar seçdim Qorxduğumdan pis çıxdı.	Su aşağı quş gedər Ağ dəvələr baş gedər Qəribin üzü gülsə Allaha da xoş gedər.

At gəlir aparmağa,
Qaytanı qoparmağa.
Aynalı fayton gəlir,
Gəlini aparmağa.

Aşıqəm, apar məni,
Bir güləm, qopar məni
Yarım vəfalı olsa,
Axtarıb tapar məni.

Yoluna uğur olsun,
İşlərin yüngür olsun
İnşallah, tez bitirib
Qayıdan cığır olsun.

Dərya yanı gül bitər
Bülbüllər dil-dil ötər
Dərya qədər dərdim var
Mənə bülbülmü yetər.

Ləngəridəki üzüm,
Dənə-dənəmi düzüm?
Dənə-dənə tökdüm yaş,
Tənək dözməz, mən dözüm.

Dəryalar, dəryalıqlar,
Lal üzərlər balıqlar.
Üzərlər, yan ötərlər
Olmasın ayrılıqlar

Katexin bəndi gözəl,
Dolandım kəndi, gözəl.
Doqquz doqqazı aşdım,
Səbrim tükəndi, gözəl.

Tikanlıqda gül açar,
Yel əsər, qalar naçar.
Yarım buxovlu getdi,
Ay haray, mənə açar.

Ay qız adın Güldəstə,
Bir bülbülsən qəfəsdə.
Səni alıb aparram,
Yoxsa düşərsən xəsdə.

Ay qız adın Mirvarı,
Aşdım hündür divarı.
Baxçaya bax, bara bax,
Dərdim almanı, narı.

Döşündə sancax yarım,
Özü utancax yarım,
Səni mənə verərlər
Üç ildən ancax, yarım.

Halva bişirdim qozdan,
Bəkməzdən, şəkər tozdan.
Allah, sən özün qoru
Könlümü dələduzdan.

Atına, can atına,
Çatasan muradına.
Qızıl yəhər yaraşır
Yarın köhlən atına.

Yar sarmaşım tağına
Nişan tax barmağıma
Mən gül olum, sən yarpaq
Bükülüm yarpağına .

Bu dağı mən aşaram
Bulud görsem, çaşaram.
Mən bir qaynar qazanam,
Əl vurmayın, daşaram.

Kilim yusan açılmaz
Saçaqları saçılmaz.
Mənim bu didik könlüm
Nə etsən də açılmaz.

Dağıstanda dağam mən
İranda dustağam mən.
Gedin deyin anama
Ölməmişəm sağam mən.

Aşıq havalı canım
Dərdə duralı canım.
Nə düşübdü sınağa,
Qəlbi yaralı canım.

Talanın yasdı yolu
Qar yağdı basdı yolu
Gedirdim yar görməyə
Namərdlər kəsdi yolu.

Ay gəlin, ulduz gəlin
Şorbası duzsuz gəlin
Qaynanan gileylidir
Duz tökür baldız, gəlin.

Qış qutarıb, yazdımı?
Göydən uçan qazdımı?
Mənim kefim dəf kimi,
Sizinki də sazdımı?

Kababçıyam, şişim yox.
Qocalmışam dişim yox.
Bu dünyada kef çəkim,
O dünyayla işim yox.

Göydə ulduz əllidir,
Əllisi də bəllidir.
Yetkin oğlan, yetkin qız,
Gözlərindən bəllidir.

Buxara hiss alarmış,
Yandıqca qaralarmış.
Yar dərdi bilmirdim mən,
Demə nə pis olarmış.

Bağçada bar yaxşıdır,
Heyvadan nar yaxşıdır.
Qohum-qardaş sağ olsun,
Ürək duran yar yaxşıdır.

Aç görüm pəncərəni,
Gözüm görsün gələni.
Qəbrə qoyma qımı olar,
Mən tək qərib öləni?

Apardılar gülümü,
Eylədilər zülümü.
Dərdimi danışanda,
Tez kəsdilər dilimi.

Peçdə çayqazan daşır
Gözüm çölü dolaşır
Eşikdə yar səsi var,
Mənim dilim dolaşır.

Qumral papaq başında,
Qızıl saat döşündə.
Mən səni yar seçmişəm,
On üç-on dörd yaşında.

Stol üstə sinimiz
Birdir bizim dinimiz
Gəl maxaradan yeyək
Bu olsun pis günümüz.

Od gətir, ocaq qala,
Hörmət et ağsaqqala.
Sən kimi gözəl sənəm,
Hayıf idin çaqqala.

Yaşıldır başın, ördək,
Tökərsən yaşın, ördək.
Viranə qaldı yurdun
Torpağın, daşın, ördək.

Gəmissi - sınıx təkne,
Fəxri - nəslə qürbətdə.
Uzun əba, əda bol,
Cibi qısa, fayda nə?

Samavarı qaynatdım,
Üstə çaynik fırlatdım.
Yarıma çay tökəndə,
Qaş altdan göz oynatdım.

Yorğunluq almamışam,
Baş yerə qoymamışam.
Sən məndən doyubsansa
Mən səndən doymamışam.

Bir quşam, vətənim yox,
Dərdimə çatanım yox.
Qanığa düşüb batsam,
Qolumdan tutanım yox.

Dəyirman daşlı gərək,
Yar qələmqaşlı gərək.
Neynirəm qoca yarı,
Yar on beş yaşlı gərək.

Susamışam su yoxdu,
Su çoxdu, verən yoxdu.
Qəribliyə düşmüşəm,
Qədrimi bilən yoxdu.

Göydə uçan quş mənəm,
Tuş almasan düşmərim.
Düşsəm nakam toruna,
Qəbirə sığışmaram.

Məhlədə böyük onca,
Dost belində tapanca.
Yar dərdindən bu gecə
Yatammadım doyunca.

Dağların qarı mənəm,
Gün dəysə ərimərəm.
Qəbrimi dayaz qazın,
Cavanam çürümərəm.

Mən bir bülbül olaydım,
Uçub gülə soraydım.
Ay qız, dərdin bilməyə
Ürəyinə qonaydım.

Qanım qanıdan Qanix,
Suyun gəlir bulanix.
Təkcə özünü görmə,
Məndə də var o yanix.

Qarpız bitər tağ üsdə,
Tağ bitər torpaq üsdə.
Mən elə bir yar sevdim,
Qara xalı ağ üzdə.

Əzizim dağ aşanda
Çaylar coşub daşanda
Bayramın o gün eylər
Yar yara qovuşanda.

Uzun saçı örməzlər
Səni mənə verməzlər.
Gəl axşamlar görüşək
Qaranlıqda görməzlər.

Evimiz hündürdədi,
İncilin dibindədi.
O qızın ağ yaylığı,
Oğlanın cibindədi.

Təndir üsdə duran yar,
Qonşuya göz vuran yar.
Əlində palıd dəhrə,
Qurda yarpaq qıran yar.

Dünyanı gəzən bilər,
Meyvəni üzən bilər.
Bol məhsulun qədrini,
Tarlada gəzən bilər.

İki dağın arası,
Dağda maral balası.
Təkcə sənmi qalmışdın,
Məni dilə salası.

Çöllərdə alabaxta,
At başında var nuxta.
Yalvarmaqdan nə çıxar,
Allah verməyən baxta.

Balkonda otur, Hava,
Yedin dilotu, Havva.
Mən səni alacağam,
Kiriyyə otu, Havva.

Kağızım, ağ kağızım
Dili yox, lal kağızım
Gedirsən yar yanına
Şirin dil aç, kağızım.

Mən hara, bura hara,
Bilmədən düşdüm tora.
Məni tora salanı,
Allah göndərsin gora.

Qara atın qulağı
Çit köynəyin zolağı.
Gedilsə qədər tapar
İki gözün çırağı.

Su gəlir ağır-ağır,
Yar baxır fağır-fağır.
Eşitmişəm toyundur,
Məni də toya çağır.

Bu yolun atlı vətən,
Çoxdu bu yoldan ötən.
Bu yıxılmış dünyada,
Kimdi muraza yetən.

Qanıx qırağındayam.
Çeşmə sorağındayam.
İtirmişəm yarımı,
Onun sorağındayam.

Çaparaq köhlən getdi,
Əlimdən dəhrəm getdi.
Ay göygöz gözəl oğlan,
Bil, səndən zəhləm getdi.

Su gəlir axa-axa,
Tökülür bizim arxa.
Bir qıza göz elədim.
Boylandım qorxa-qorxa.

Gözəl bağça, barı yox,
Heyvanı yox, narı yox.
Elə heyifim gəlir,
Oğlan gözəl, yarı yox.

Almanı qoxladılar,
Sonraya saxladılar.
Qardaşım sevən qızı,
Özgəyə saxladılar.

Ay doğub, batmadımı,
Ulduzlar yatmadımı.
Səhər göz yuman yarı,
Qumrular oyatmadımı?

Kisə tikdim olmadı,
Suya saldım solmadı.
Elçi dilin qurusun,
Mən deyən yar olmadı

Lalə üstə qara var,
Yanan qəlbim qara, yar.
Açıb baxsan köksümə,
Xal-xal düşmüş yara var.

Ocaq qala kül götür,
Nə verirlər gül götür.
Nə uzaqdan baxırsan,
Gəl almanı böl götür.

Körpüyəm su üstündə,
Min atı, sür üstündə.
Hələ mən ölməmişəm,
Ağlama dur üstümdə.

Eyvanda oturmaram,
Ağız söz götürmərəm.
Dünya qızılınan dolsa,
Səndən əl götürmərəm.

Salam verdim, al yarım,
Yolu bağdan sal yarım.
Mən daha gedər oldum,
Sən salamat qal, yarım!

Subaydım, girdim bağa,
Qızıl gülü dərnağa.
Qızıl gül səbəb olsun,
Sevən yarı görnağa.

Qız, yarınla barış di
Bu sənə yazan naxışdı.
Sevən yardan ayrılmaq,
Günah olan bir işdi.

Anan adam qovandır
Nənən ondan yamandır
Bacınla görüşüm var
Get, nənəni yubandır.

Lobyə şaxı sağımda
Xiyar şaxı solumda
Horda bir hənirti var
Qızılgül açıb lobyə.

Bağçanın barı hanı,
Heyvası, narı hanı.
Hamının yarı burda,
Mən fağırınkı hanı?

Qızılgül mərdi-mərdi,
Kim bilər mənim dərdi.
Yüz əlli molla gəlsə,
Yaza bilməz bu dərdi.

Bazardan aldım saat,
Qiyməti qızıl manat.
Dəqiqələr sayıram,
Sən Allaha amanat.

Ay üzün ala döndü
Dodağın bala döndü
Gözlərin piyalaya
Fikrin xəyala döndü.

Ayım ulduzdu mənim,
Gecəm gündüzdü mənim.
Siz Allah qoyun gedim,
Yarım yalqızdı mənim.

Qaşların qibləgahdı
Əyri demə, günahdı.
Dağlardan qalxan duman
Mənim çəkdiyim ahdı.

Gün batar, axşam olar
Ulduz kəhkəşan olar
Bu gecə fındıqlıqda
Yarımla qovğam olar.

Su gəlir lilləndirir,
Bağ-bağçanı gülləndirir.
Mənə dərsiz deməyin,
Dərd məni dilləndirir.

Əzizim, üzmə məni
Açaram yüz ilməni.
Vəfalı yarım olsa
Yaşadar yüz il məni.

Məhlədə toyuq gəzir
Xoruzdan duyuq gəzir
Qazlarda ədaya bax
Hinduşka moruq gəzir.

Su gələr axmağıynan,
Daşları yıxmağıynan.
Gözəldən gözmü doyar,
Uzaqdan baxmağıynan.

Yarpağı yel aparar,
Torpağı sel aparar.
Uzaqda olan yara,
Salamı kim aparar.

Göydən uçan quşa bax,
Qanadı sınımışa bax.
Elə yaz açıldandan,
Bizə gələn qışa bax.

Yanıram dilim-dilim,
Oxu dilli bülbülüm.
Məni sənə vermirlər,
Uzunboylu sevgilim.

Arxda su dayaz olar,
Bağlarda ayaz olar.
Mən sənə gül demirəm,
Gülün ömrü az olar.

Bağçada tər qönçələr
Gözlədim, açar güllər
Bir sısqa yarpaq verdi
Xəzan yelindən xəbər

Xəzəldə ağrı, kədər
Bülbülə vida deyər
Bülbülün mahnısı da
Gül kimi gəldi-gedər

✦ **QOŞMALAR**

BA`ARAB KUNTASIL¹

Ba`arab kuntasil can alan maral,
Gəl səni alım, sən alma can, maral.
Salma sən tsetay ber,² məni raxhada³
Raxhada düşdüm mən, yoxsa ki, oda?

Al donda gümüşlər alışıb yanır,⁴
Yanaqda yanan mən, su ver bir damla.
Albuta şal⁵ sənə, yo,⁶ çox yaraşır,
Al şalın üstündən tac qoyum sana.⁷

1. *Ba`arab kuntasil* - «qırmızı donlu». Yerli aşıqlar arasında qarışıq dilli qoşma, bayatılar geniş yayılmışdı.

2. *Tsetay ber* - «göygözlüm.»

3. *Raxhad* - dəniz, dərya.

4. *Sinəbənd*, toqqa və s. bəzəklər nəzərdə tutulur.

5. *Albuta şal* - qırmızı butalı şal.

6. *yo* və *ya yo yas* - ay qız

7. *Toyda oğlan evi gəlinə qızıl suyuna çəkilməmiş gümüş tac (kaz, kikkın) aparar, qırmızı ipək şalın üstündən gəlinin başına qoyardılar.*

PIYALƏ GÖZLƏR

Süzürdü çəməndə piyalə gözlər
Tora düşdü, etdi ah-nalə gözlər
Yandı, yaşın tökdü, qurudu, söndü
Damcı nəmə möhtac o jalə gözlər.

Süründü, qovruldu qara daşlarda
Könül dəryasına imdada getdi
Cənnət bağı deyə susuz səhrada
Yanıb külə dönmüş bir ocaq gördü.

✦ **AĞILAR**

Dağlar dağımdır mənim,
Güllər ağımdır mənim.
Dindirmə, yaş tökərəm,
Qəlbim tarımdır mənim.

Bacılar yanar ağlar
Qardaşsız qalar, ağlar
Dönər göy göyərçinə
Dağlara qonar, ağlar¹

Sinəmdə qar-daş dağı
Eləmə qardaş dağı
Hamı dağlar sağalsa
Sağalmaz qardaş dağı.

Kürən atı bağlaram,
Başını sıgallaram.
Yarım gəlib çıxmadı,
Gecə-gündüz ağlaram.

Qardaş qadan alaydım
Yıxılıb kor olaydım
Sənə gələn bəlanın
Qabağında duraydım

Göydən uçan laçınlar,
Dərya, dəniz keçənlər.
Mənə xoş xəbər verin,
Yarımdan, goqarçınlar.

Dərya, səndən kim keçdi
Kim qərq oldu, kim keçdi
Qürbətdə can verəndə
Fikrindən kimlər keçdi?

Boz payız səhərində,
Boz atın yəhərində,
İtkin düşdü boz gözlüm
Bil, Şuşa şəhərində.²

1. Bu ağılları Asya Balayeva (Zaqatala, Tala k.) müharibədə 3 qardaş itirən anasından eşitmişdir.

2. Keçmişdə Qarabağda, Şirvanda, Gürcüstanda Cəsarət ordusu saxlanılırdı.

Çıxdı yüyən əlində,
Çərkəzisi əynində,
Meyzərdə narım qaldı,
Əlim qaldı dizimdə.

Aman ana, can ana,
Qalmışam yana-yana.
Qəbrin yol üsdə olsun,
Tütyə alım dərmana.

Bakının bucağında
Od yanır qucağında
Düşmən, evin dağılsın
Qan qusasan ağında

Yandım, yandım kül oldum,
Su altında lil oldum.
Dağlardan ağır canım,
Xəzəldən yüngül oldum

Suda ilan olaydım
Şüşələrə dolaydım
Düşmənin can almağa
Azrayıla donaydım

Nakam getdi yar, ağlaram
Gecə-gündüz zar ağlaram
Neynərəm geniş dünyanı
Oldu mənə dar, ağlaram.

Göy üzü damar-damar
Göydən atəşlər yağar
Qurusun düşmən əli
Doğransın damar-damar

Aşığam ağlar kimi,
Dərdim var dağlar kimi.
Yanıb xəzəl olmuşam,
Viranə bağlar kimi.

Bu dağlar, ulu dağlar
Çeşməsi sulu dağlar
Bu dərdlə gora getsəm
Yatan torpağım ağlar

Oturub ağlamaqdan,
Sinəmi dağlamaqdan.
Bağda xəzəl qalmadı,
Yarama bağlamaqdan.

XOCALI

Əsrin bəlasına düşərsən, Vətən,
Gizli sirlərini açarsan, Vətən,
Qaranlıq gecənin dəhşətlərindən,
Bir-bir ürəyini açarsan, Vətən.

Taleyin yazısı baxdı da döndü,
Baxtın gecə kimi qara, Xocalı.

O zülmət gecədə qan selə döndü,
Anaların ahı boş yelə döndü,

Tarlalar sulandı qanlı su ilə,
Çölə toxum səpdi meyitləriylə,
İnsan qəbir qazdı öz əlləriylə,
Allah umuduna qalan Xocalı.

Çığırın, ağlayan, bağırın səsdən,
Leysan kimi yağın top gülləsindən
Meyitlər daşıyan maşın səmindən,
Göylər də lərzəyə gəldi, Xocalı.

Vətən itkisini, düşmən kinini
Zəif çiyinlərdə çəkə bilmədən,
Analar fəryadla bu xəyanəti
Qara daşlarına yazdı, Xocalı.

Şəhərlər içində adı itilən,
Qızılgüllər əkib tikan bitirən,
Vətənçün oğulu-qızı itirən,
Anaları yaşlı, yaşlı, Xocalı.

Yazılıb kitaba qara xətt ilə,
Düşmən gülləsinə qurban olanlar.
Tarixə düşsək qızıl hərflərlə
Vətənin yolunda şəhid olanlar.

Qaranlığa gedən dar ciğirləri
İşıqlı sabaha açma bilmədən

Havva Mollayeva.

Mollayeva-Bulayeva Havva Zaqatalanın Kebeloba kəndində yaşayır. Milliyyətçə avardır. Bayatı, qoşma, gəraylı, təcnis və s. formalarda yazılmış şerhərin müəllifidir. Yaradıcılığının bəzi nümunələrini təqdim edirik:

GƏLDİM

*Əzizim hörüm səni,
Nə edim görüm səni.
Bir arzum var dünyada,
Ölməmiş görüm səni.*

Arzu kamlı səni görməyə gəldim,
Bir yerdə dərdimi bölməyə gəldim.
Vətənə həsrətlə baxan gözlərim,
Vətən torpağında ölməyə gəldim.

Məhəbbət bağında güllər açılıb,
O güldən birini dərməyə gəldim.
Açılmış güllərdən bir çələng hörüb,
İpək saçlarını hörməyə gəldim.

Qəribliyə düşmüş ata-anamın,
Didərgin könlünü almağa gəldim.
Yiyəsiz tək qalmış doğma obamın,
Abı-havasını almağa gəldim.

Sənsiz yalnız qalan evə-əşiyyə,
Sənin gözlərinlə baxmağa gəldim,
Qorxdum qərib yerdə ölüb gedərəm,
Səninlə bir yerdə ölməyə gəldim.

BAX, YAVAŞ-YAVAŞ

Payız yarpağını tökür xəbərsiz,
Düşür yamaclara çal yavaş-yavaş
Köç edir göylərdən köçəri quşlar,
Yerinə çən gəlir, bax, yavaş-yavaş.

Çılpaq ağacları salma nəzərdən,
Yerinə qış gəlir, bax, yavaş-yavaş

Duman, çən alsın da, bağı-bağcanı,
Yerini verəcək güllü bahara.

Bağ-bağça saralıb dolub xəzəldən,
Bu verdiş bağlarda olub əzəldən.

Ömürlük qış gəlir insan ömrünə,
Köç edir dünyadan, bax,
yavaş-yavaş.

MƏNƏM

Payızda yarpaqlar saralıb-solar,
Baharda yarpağı tökülən mənəm.
Məğrur bir palıddım dəmirdən möhkəm
Kökləri yüz yerdən sökülən mənəm.

Gecələr yatmadan səhərə kimi,
Səni Allahımdan diləyən mənəm.

Yetim quzu kimi boynunu büküb,
Həsərlə yolunu gözləyən mənəm.

Bu hicran, ayrılıq olmayaydı kaş,
Bu yükədən qaməti bükülən mənəm
Bu ömür intizar, bu ömür təlaş,
Gözləri yollara dikilən mənəm.

DAĞLAR

Niyə dikilibdir üzümə dağlar,
Bu dərdli üzümü görmək üçünmü?
Onda cavab verin sözümə dağlar,
Yaşayıram hər gün ölmək üçünmü?

Mənimsə arxamda yalnız və yalnız,
Bir boynu bükülü anam dayanıb.

Dərdimi mən ancaq sizə deyirəm,
Çünki siz sirmimi açan deyilsiz.

Sizin kimi məğrur dura bilmirəm,
Çünki arxanızda dağlar dayanıb.

Bilirəm siz bizim insanlar kimi
Dostu, etibarını satan deyilsiz.

BARIŞ, GÖZƏLİM

Mən səni heç zaman atmayacağam,
Qəlbimi yadlara açmayacağam.
İtirsəm mən səni tapmayacağam,
Həyat qanunuyla barış, gözəlüm.

Tale mənə verən bütün ömrünü,
Sənin varlığına sərf edəcəyəm.

Sən gələn yolların keşikçisiyəm,
Bütün yollar boyu gül düzəcəyəm.
Bu böyük bədəndə bir ürəyim var,
Onu da səninlə tən böləcəyəm.

Göydəki ulduzək günahın olsa,
İnan ki, mənəni səni əfv edəcəyəm.

Tələmə heç zaman ayrı düşməyə,
Sonsuz ayrılığa dözməyəcəyəm.
Bilsəm əgər mənədən ayrılacaqsan,
Sənin həsrətindən mən öləcəyəm.

Sən mənə ürəkdən sevirəm desən,
Başına günəşdən tac qoyacağam.
Bütün ulduzlardan bir çələng hörüb,
İpək saçlarını mən hörəcəyəm.

NIYƏ

Quru bir ağacam, sınıq budağam,
Saralmış bir güləm, arxasız dağam,
Yiyəsiz, bəhərsiz, bağbansız bağam,
Uğursuz ömrümü kəsmədin niyə?

Ömrümün amansız xəzan çağında,
Bu qırıq qəlbimi sındırdın niyə?

Sən idin nəfəsim, cəsarətim də,
Bir işıq, bir imdad qıymadın niyə?
Qəzaya uğrayıb ümidlərim də,
Ümidə bir qanad vermədin niyə?

Əriyib şam kimi külə dönübdür,
Baharsız qış fəslə tuş gələn ömrüm.

NƏ YAZIDIR, QİSMƏTİDİR TALEYİM

Çoxu gedib, azı qalıb ömrümün,
Yazı gedib, qışı qalıb ömrümün.
Vüsal gedib, hicran qalıb ömrümün,
Nə yazıdır, bilməyirəm, taleyim.

Qismətimiz yaradana bağlıdır,
Nə hesabdır, kəsri nədir, taleyim.

Gözəl-gözə, göz işığa bağlıdır,
Ömür-cana, can-cəsədə bağlıdır.

Üzü gedib, astar qalıb ömrümün,
Közü gedib külü qalıb ömrümün.
Yaxşı gedib, pisi qalıb ömrümün,
Nə yazıdır, bilməyirəm, taleyim.

Günü batıb, odu sö-nüb ömrümün, Hicran gəlib nöqtə qoydu ömrümə,
Bəxti yatıb qapı örtüb ömrümün, Bu yazıdır, qismətidir taleyin.

AXTARMA MƏNİ

Bir vaxt peşman olub axtarma məni, Bir böyük gözlərin altındayıq biz,
Onsuz da səninçün dünyada yoxam. Sən də yaşayırsan, yəqin ki, mən də.
Xudbin baxışlarla sancma qəlbimi, Sən cövlan edirsən geniş dünyada,
Elə bil anadan doğulmamışam. Mənsə varam-yoxam bilmirəm yerdə.

Çox atılıb düşmə, çox çalıb- çapma Nə böyük fərq ilə yaşayırdıq biz,
Zəifə güc etmə, güclüyəm deyə. Sən hiss eləmirsən isti, soyuğu.
Nə böyük şükür ki, bizi dünyada, Mənsə yaranandan tir-tir əsirəm,
O səni yaradan yaradıb yenə. Çəkirim zindantək boyunduruğu.

İZİ QALIBDIR

Həs-rətlə baxıram ö-tən günlərə, Göylərə uzanıb qalıbdır əllər,
Orda gəncliyimin izi qalıbdır. Allahdan bir ömür, bir bəxt diləyən.
Gəncliyin o qaynar baxışlarında, Yarəb, əsirgəmə mərhəmətini,
Bir ürkək gözəlin nazı qalıbdır. Göydə əllərimin izi qalıbdır.

Enişli-yoxuşlu bu şəhrələrdə Köçsək də dünyadan, iz qalacaqdır,
Yorğun baxışların gözü qalıbdır. Ölüm bizdən ötrü sirr qalacaqdır.
Həyatdan doymayan yorğun gözlərdə Biz ağlar gedirik yaşar dünyadan,
Amansız həyatın izi qalıbdır. Dünyanın gözündə yaş qalacaqdır.

MƏN SƏNİ UNUDA BİLMİRƏM, İNAN

Səni unuduğum bir anım da yox, Sənsiz qara gəlir cahan gözümə,
Ümidsiz görüşə gümanım da yox, Ürək qulaq asılır sənsiz sözümə.
Mənim səndən başqa Təskinlik verirəm özüm-özümə,
həyanım da yox, Mən sənsiz yaşaya bilmirəm inan.

Sənsiz keçən bir gün, Sənsiz yaşasam da,
ildir mənimçün, yaşamıram mən,
Sənin köhnə evin pirdir mənimçün, Sənsiz dolansam da,
Sənsizlik ölümdür, inan mənimçün, dolanmıram mən.
Mən sənsiz yaşaya bilmirəm, inan Sənsiz bu cahana sığışmıram mən,
Mən sənsiz yaşaya bilmirəm inan.

DÖYÜN, ÜRƏYİM

Sənin əsirənəm, sənin qulunam, Sən baxsan baxaram mən bu cahana,
Sənin bir körpəcə uşağınam mən, Baxmazsan, qaradır dünya, ürəyim.
Sənin səadətini, sənin həyatın, Sən örtmə qapını qara, üzümə,
Sənin müvəqqəti qonağınam mən. Sağalmaz yanını vurma sinəmə
Bu böyük bədəndə, bə böyük canda, İnsaf et ömrümə, qıyma özünə
Bir yumruq boydasan, döyün ürəyim. Səni də, məni də yaşat, ürəyim!
Həyat imtahandır, çəkibdir məni, Göylər qaralacaq, günəş batacaq.
Çətin sınaqdasan, döyün ürəyim. İşıqlar sönəcək sən dayananda.
Körpə uşaq kimi, göz yaşı tökü-b.

Baxıram həyata, şirindi həyat, Baxıram ömrümə, şirindir ömür.
Sən mənim gözümlə, mənim arzumla, Sən sərhdələri, bəzən sədləri.
Bu dünyaya baxıb, döyün ürəyim. Daşqın çaya dönüb, sən dağıdır-san,
Bir damcı ağrıya, kiçik sancıya, Yetim quzu kimi boynumu büküb,
İnan dözümüm yox, dözün ürəyim. Bəzən bu həyatla vidalaşırısan.
Bir ipək sap kimi nazikdən nazik, Titrek şüşə kimi döyün ürəyim.

Sən yansan yanaram, axsan axaram Sən bu canın, cəsədini, dönməz vücudun
Üzünsən üzərsən, qopma, ürəyim. Ən böyük sahibi, sahibkarısan,
Sənin hikmətinə, böyüklüyünə, Sənin qüvvətinə, cəsədininə,

Sənin incəliyin, acizliyinə,
Sənə rəhmi gəlib, səni yaşadan,

Bir tale, bir qismət, bir bəxt yazacaq.
Səni də, məni də bir yaşadacaq.

AMAN TƏLƏSMƏ

Qarlı qışı görüb şaxtadan qorxan,
Yazın gəlməsinə aman tələsmə.
Göz görüb sevəndə ürekdən yarı,
Düşün evlənməmiş, aman tələsmə.
Peşiman olsan da, öz həyatından,
Yurdu kor qoymağa aman tələsmə.

Sən coşub daşmağa aman tələsmə
Zərrə qədər edən səhvin ucundan.
Dağlar ev-eşik, aman tələsmə.

Yüz dəfə dəysələr sənin xətrinə,
Səbr eylə, qalxmağa aman tələsmə.
Salma yel ocağa, qoyma sel gələ

Günün çıxmasına tələsmə aman,
Onun axşam çağı batması da var
Yaşamaq nə böyük nemət olsa da,
Onun şirini də, acısı da var,
100 il, 150 il yaşasan da sən,
Ömrün son mənzilə çatması da var.

QIZIMA

Qızım sırğa eylə as qulağından
Ata nəsihəti, ana öyüdü.
İpək sapa düzüb mirvari kimi
Boynundan asaraq yad eylə bizi.

Səhərlər günəşlə birgə durmağın,
Səndən böyüklərə
hürmət qoymağın.
Yaşlıların xətrin əziz tutmağın,
Özünə müqəddəs şərəf say qızım.

Sənə adi gələn hər bir sözün də,
Böyük mənası var, düşünsən bir an.
Hər anı, saati, dəqiqəni də,
Səninçün yaşayıb düşünür anan.

Evdə xoş rəftarın, şirin sözün də,
Qapıya gələndə gülər üzün də,
Şirin-şirin baxan məsum gözün də,
Qonağa ən böyük hörmətdir qızım.

Böyük var-dövlətdir,
böyük şöhrətdir,
Evə bərəkətdir, evə sərvətdir,
Övlad üçün Ata, övlada Ana,
Dünyada ən böyük bir səadətdir.

Sənin tale bəxtin, sənin günəşin
Sənin həyatına qoy işıq saçsın.
Sənə qədərbilən, ürək həmdəmi
Tale öz əliylə baxtına yazsın.

QOCALAR

Xatirəyə dönmüş gənclik çağına,
Şirin söz-söhbətə möhtac qocalar.
Əsaya, eynəyə, yar-yoldaşına,
İtmiş məhəbbətə möhtac qocalar.
Göz işığına, gəlib-gedənə
Yar-yarışığa həsrət qocalar.
Aşıq məclislərin tampur səsinə,
Dastan-bayatıya möhtac qocalar.

Ayaqlar əssə də bağıcanı gəzər
Ağaca söykəlib durar qocalar.
Ötən günlərini hərdən yad edər,
Xudmani bir məclis qurar qocalar.¹
Oğul həsrətini, qız istəyini,
Körpə nəvəsindən alar qocalar.
Allaha duaçı, imdad diləyər
Göylərdən mərhəmət umar qocalar.

ANA QOCALMAZ

Ağıllı qız doğub, oğul böyüdən,
Xoşbəxt övlad görəndə ana qocalmaz.
Evdə hörmət görüb xoş söz eşidən,
Ürekdən sevinən ana qocalmaz.

Qocalıb hər yandan əli üzsə də,
Qohumları, dostu üz döndərsə də.
Tale ondan küsüb, dara çəksə də
Qızı xoşbəxt görəndə ana qocalmaz.

Onun oğlu-qızı, bacı-qardaşı,
Ona hörmət etsə hər addım başı.
80-ni, 90-ni ötsə də yaşı,
Qohumu yararlı ana qocalmaz.

Övladla sevinib ərindən gülsə,
Oğlun uğuruyla öyünə bilsə
Onun xoş gününü gözüylə görsə.
Nəvəynən öyünən ana qocalmaz.

Paltardan, çörəkdən kəsir olsa da,
Darvaza önündə əsir olsa da.
Çanında sağalmaz qüsurlar olsa da,
Övladdan sevinən ana qocalmaz.

Ömür çörəyini doyunca yesə,
Payız yarpağını vaxtında töksə.
Baharın barını, gülünü dərsə,
Fəsilədən kam alan ana qocalmaz.

ATALAR

Bu dünya hökmünü verəndən bəri,
Ağıllı hər ata dövlət deməkdir.
Həm evə, həm elə, hə də ocağa,
Hər bir ailəyə çörək deməkdir.

Olanlar bilməyir ata qədrini,
Olmayanlar çəkir daim həsrətini.

Balanın yükünü çiyində çəkər,
Övlada ən böyük dayaqdır ata.

Tanrıdan ölüncək budur diləyim,
Evləri atadan əskik etməsin!
Ölüm şərbətini vaxtsız da içər,
Övladın yolunda mayakdır ata.

1. Yaşlı adamlar mövlüd keçirirlər. Çağırılanlar Quran, Zikr oxuyur, sonra süfrə açılır.

SƏNSƏN

Gözə işıq verib, qoluma qüvvət,
Ürəyə ruh verib məni yaşadan.
Bu eniş-yoxuşlu ömür yolunu,
Mənimlə bölüşüb bir sənsən.

Yüküm çox ağırdır, mənzilim uzaq,
Bu yorğun yolumun pənahı sənsən.
Təngisəm, daş, qaya çıxsa qarşıma
Çataraq qolumdan tutan da sənsən.

Mənimlə ən çətin, ağır günümdə,
Həyatın yükünü çəkən də sənsən.
Dünyada ən ağır dərdə düşəndə,
Mənimlə göz yaş tökən də sənsən

Hərdən bir ucaldıb göylərə məni,
Dağların seyrinə alan da sənsən.
Dünyada heç şeydən əvəz olunmaz,
Bu yetim qəlbimi alan da sənsən.

GƏLİN

Sən bizim qapıya gələndən sonra
Gözəllik toxumu səpmisən, gəlin,
Təzə qohumların gəzən yollara
Qızılgül, nərgizlər əkmisən gəlin.

Qonağa hörmətin, şirin dilin var,
Qapıya gələne gülər üzün var,
Hər iş əldən gələn qızıl əlin var,
Qohuma dar gündə tapılan gəlin.

Başına and içir qohumlar sənini,
Gözünə dolanır baldızın hər gün,

Hamının şən günü,
bayram, toy-düyün
Ərinlə durursan sən başda, gəlin

ƏSGƏR OĞLUMA

Mənim əsgər balam,
mənim keşikçim,
Mənim iki gözüm, mənim taleyim,
Sənə tapşırıblar ana vətəni
Onu gözün kimi qoru, əzizim.

Hər ayaq səsine, hər qaraltıya,
Öz cavab canınnan cavab verirsen.
Bəlkə ayaq üstə mürğü vuranda,
Sənə keşik çəkən məni görürsən.

Gecələr yatmadan keşik çəkirsən
Sən ata torpağın hər qarışına
Vətən imtahana çəkib ki, sən
Sən sadıq olasan vətən borcuna.

Sənin xəbərin yox,
mən sənin üçün,
Yorulmaq bilməyən bir keşikçiyəm,
Vətənin və sənin keşiyində mən
Allahın yanında bir duaçıyam.

✦ TAPMACALAR

- Ayaqları yoxdur, amma yeriyir (*su*).
- Açanda damı örtər, örtəndə ovca sığar (*kəlağay*).
- Ağ anası, qara oğlu, qırmızı qızı (*peç*).
- Ağac başında yırtıq kürk (*şabalıd*).
- Ağac deyil yarpaqları var, don deyil bükülür, adam deyil danışır (*kitab*).
- Ağzı qarnında olub yediyini belindən tökən (*rəndə*).
- Bir kəmərin içində yüz qəhrəman (*süpürgə*).
- Bir papağın altında dörd qəhrəman (*stol*).
- Biri-biri ilə daim yarışar, amma qalib bilinməz (*ayaqlar*).
- Qanadları var uçan deyil, ayaqları yoxdur yeriyəndir (*balıq*).
- Qaranlıq damda kök öküz (*qoz*).
- Qulağını buranda dilini çıxarar (*neft lampası*).
- Dolu gedər, boş gələr (*qaşiq*).
- Yazda da, qışda da rəngi birdir (*şam ağacı*).
- Yerə qoymağa oturacağı yox, ələ almağa tutacağı (*yumurta*).
- Kəsəni ağladan qırmızı alabaş (*soğan*).
- Nə qədər versən yeyir, su içəndə ölür (*ocaq*).
- Nə qədər yesə də doymur (*dəyirman*).
- Oynadıqca kökələr (*sap əyirən **).
- Oğlu nağara çalar, atası oynayır (*dəyirman daşı*).
- Sarı-sarı sandıqlar, içi dolu fıncıqlar (*qabax*).
- Su içər Allaha baxar (*toyuq*).
- Suyu yeyər, yeməyi içər (*toyuq*).
- Telləri var - sazı yox, dişləri var - ağzı yox (*qarğıdalı*).
- Torpaqda yumurtlayar, havada çiçək açar (*kartof*).
- Uzun kişinin qısa kəməri (*körpü*).
- Üstü yaşıl məxmərdir, içi şirin şəkərdir (*qarpız*).
- Hara getsə də evi özü ilə (*ilbiz*).
- Həyatın ortasında yoğun abay (*təndir*).
- Həmişə suda olar, amma su içsə ölür (*gəmi*).
- Hər yemək vaxtı ağlayır, göz yaş ağappaq (*ələk*).
- Canlıdır, nəfəs almır (*stol*).
- Gedən var - gələnin yox, şəhər var - bazar yox (*qəbiristanlıq*).

- Gecə-gündüz həmişə səfərdə (*çay, axar su*).
- Gündüz dolan, axşam boşalan torbalar (*çəkmə*).
- Göy üzündə sarı qamçı (*şimşək*).
- Özü balaca, ziyanı böyük (*kəsəyən*).
- Özü balaca, hünəri böyük (*iyənə*).

✦ ATALAR SÖZLƏRİ

- Adamı sözüylə, atı yerişilə tanıyrlar.
- Azar qaça-qaça gələr, ağır-ağır gedər.
- Ayaq sınaşı hündürlükdən tullanma.
- Ayaq üstə işləyən yatıb yeyər.
- Ayaqdan yıxılan qalxar, dilindən yıxılan durmaz.
- Allahın rəhmi - ağız südün maxarası.¹
- Araba sinsa odun, öküz ölsə et.
- Arvad yatdısa ev də yatdı.
- Armud ağacından alma dərmə.
- Artıq var-dövlət adamı yoldan çıxardar.
- Arı ilə milçək şerikli işləməz.
- Ataların nəsihəti əkin sahəsinə yağış kimidir.
- Atına baxıb dayça, anaya baxıb qızı alarlar.
- Axmaq ümidlə, ağıllı işi ilə varlanar.
- Axmağın tərifiyənsə ağıllının tənqidi yaxşıdır.
- Ac olmamış çörək yemə, keyfin durulmamış gülmə.
- Ağıllıya qazanmaq olmaz.
- Ağız balaca da olsa, ordan böyük söz çıxır.
- Ağıl geyimdir köhnəlməyən, bilik mədəndir tükənməyən.
- Ağılsız baş - işiqsiz çıraq.
- Ağılsız baş ayaqları yorar.
- Balaca ikən bal yumrusu, böyüyəndə zəhər.
- Balacalıq edə bilməyəne böyüklük çatmaz.
- Baxanda gözünü, danışanda ağızını qoru.
- Başqasına necə ağır verdiyini bilmək üçün əvvəl özün-özünə vur.

1. Maxara - sacda qaynadılmamış süddən bişirilən nazik fəsililər.

- Başdakılara su, aşağıdakılara acıq (hirs).
- Başına iş düşəndə qurbağa da yorğa gedər.
- Beş barmağın beşi də bir boyda deyil.
- Biz mütaləni üç gün gecikdirsək elm bizi üç ay geri atar.
- Bir dəfə yeməklə qarın tox olmaz.
- Bir gün tez əkdüyün bir həftə irəli düşər.
- Boyuna güvənmə, boy gəndalaşda da var.
- Borc verən verəndə yaxşı, istəyəndə pis ola bilməz.
- Bu gün yediyini sabaha saxla, sabahın işini bu gün gör.
- Budaqları olmayan ağac ağac deyil.
- Buynuz üçün gedən qulaqsız qayıdar.
- Böyüklə oturan böyüyər.
- Bədəndə baş varsa papaq tapılar.
- Bəla oturanın da başına gələr.
- Bələkdə tapılan kəfəndə gedər.
- Bərəkət yumulu ələ yox, açıq ələ tökülər.
- Var vaxtı coşma, yox vaxtı çaşma
- Varını verən utanmaz, yoxunu verirsə axmaqdır.
- Vaxt olar, şiri də qarışqa yeyər.
- Vaxtında yat, vaxtında dur.
- Vaxtında görülməyən işin bəhrəsi az olar.
- Vaxtında əməyə öyrənməyən əllər sonra əziyyət çəkər.
- Verən varlanar, yeyən kökələr.
- Verən əl bilər, yeyən qarın yox.
- Vurmağa hünəri olmayan ağacın yekəsini götürür.
- Vədəsiz banlayan xoruzu kəsərlər.
- Vərdiş qazanmamış öküz torpağı yaxşı şumlayar.
- Vəsiyyət etmək asan, yerinə yetirmək çətindir.
- Vətəni əziz tutanın ölümü olmur.
- Vətənsiz kişi - çörəksiz təknə.
- Balqabaq yataraq kökələr - insan yaşayaraq ağıla dolar.
- Qaymağı bəkməz bişəndə yeyərlər.
- Qartalla uçan ət yeyər, qarğayla uçan nəcis.
- Qarın təkcə bıçaq istəməz.
- Qasığı çömçədən böyük olan.

- Qoyun sürüsü otlayan dağda canavar yemi də var.
- Qolun sınıbsa qolluqda, qıçın sınsa balaqda¹
- Qonşusu yaxşı olanın kor qızı ərə gedər.
- Qorxağın yalanını bağışlamaq olar.
- Quyuğu yağlamaq (lazımsız iş görmək).
- Qırmızı alma, düş ağzıma (tənbəl deyər)
- Dayaz çaylar səs-küylü olar
- Danışmağı bacarmayan susmağı bacarmalıdır.
- Daş yerində ağır olar.
- Dağdan səhər, çaydan günorta keç.
- Dağı qışda qurda tərğit.
- Dil pəhləvanı atda gedər, atlı fağır piyada.
- Dilini sakit saxlaya bilənin oruc tutana bərabər savabı var.
- Dişləməsən xingəlin dadını bilməzsən.
- Dost yüz də olsa çox deyil, düşmən bir də olsa çoxdur.
- Dostluq qazanılır, alınmır.
- Dostu olan üçün dünya meydan tək geniş, olmayan üçün ovuc tək dardır.
- Doğruluq - dost qapısı, oğruluq - düşmən çatısı.
- Duz dərdindən buz gəmirirəm.
- Duz yeyən su içər.
- Düz söz dəvənin belini də düzəldir.
- Düzələndə nağaraya dəyər, sıxılında sıxmaya da dəyməz.
- Dünyada ən uzun şey dildir.
- Dünyaya iş üçün ayrı, yemək üçün ayrı gəlmirlər.
- Düşmən kəfəndə yatmaq olmaz.
- Düşünməyi bacaran baş papaqsız qalmaz.
- Dəvəni yük, insanı həya üzər.
- Dəvəcə boyun olunca, düyməcə ağıl olsun.
- Dəyirmançı ac qalmaz, meşəbəyi üşüməz.
- Dəyirmançı dəyirmanın səs-küyünü eşitməz.
- Dəyirmanı su, peçi odun işlədər.

1. Yəni xeyir də, şər də bizimdir. Bu misal ən çox qohum arasında qız alıb vermək münasibətilə çəkirlər.

- Dəli ilə ağıl ölçmə, ağıllı ilə öcəşmə.
- Dəmiri nəm yeyər, insanı qəm.
- Dən torpaqda cücərər, hünər işdə.
- Dəni tələyə suçovulu doydurmaq üçün yox, onu tutmaq üçün qoyurlar.
- Evi olmayanı el bilər, çörəyi olmayanı dil bildirər.
- Evin qabağında xoruz da döyüşər.
- Eşşəyin hünəri işdə bilinər.
- Eşşəyə öz anqirtisi xoş gələr.
- Eşşək də böyükdür, mərifəti varmı?
- Eşşək öz balasını gözəl görər.
- Eşşək ötənədək atı qovmazlar.
- Zəhmətsiz rahatlıq oraqsız zəmi biçməyə bənzər.
- Zəhmətə alışan əl boş dayanmaz.
- İki dovşan dalınca qaçana biri də çatmaz.
- İlanın başını əjdəhalaşana qədər kəsmək lazımdır.
- İsti-isti yemə, yeyəndə üfürmə.
- İstəmək ayıb deyil, oğramaq ayıbdır.
- İtin qisməti küləkdən, yalançının çörəyi kələkdən çıxar.
- İş düz gəlməyəndə xəşil də diş sındırar.
- İşcil olmaq üçün üç il gərəkdirsə, tənbəl olmaq üçün üç gün kifayətdir.
- İgiddən qorxma, qorxaq dostdan özünü qoru.
- Yazda mahnı oxuyan qışda oynayar.
- Yayda arabanı, qışda kirşəni sazlamazlar.
- Yayda ilan görən qışda sıcımdan qorxar.
- Yalanqozun közü - kasıbın sözü.
- Yalançının üzü düz danışanda qızarar.
- Yalanın quyruğu qısa olar.
- Yalanın iki başı olar: biri buzdən, biri dəridən; buz isti dəyən kimi əriyər, dəri yağış dəyən kimi yumşalar.
- Yaxşı adamla savaşıma,
- Yaxşı at qamçı, yaxşı kəl çubuq vurdurmaz.
- Yaxşı gündə düşmən gələr dost olar
- Yaxşıya təpik atan pisi qucaqlar.

- Yekə xəbər, isti aş.
- Yeməyə qiymayan, xarab olanda peşman olar.
- Yeri günəş bəzər, insanı zəhmət.
- Yetişəndə dərilməyən meyvə tökülüb çürüyər.
- Yuxarıya aparmayan, aşağıya da düşürməz.
- Yüz addımlıq yol bir addımlıqdan başlanır.
- Çaqananın¹ (kamançanın) telləri kimi mehriban olasınız.
- Kasıb istəyər, zalım zorla alar.
- Kasıb uşaqlarını varlı var-dövlət istədiyi qədər istəyər.
- Kiçik şeyi böyük eləmə, böyüyünü də unutma.
- Kişi arxasında qadın iki ağız itilənmiş qılınç kimidir.
- Kosaya lağ eləyənin topqara saqqalı gərək.
- Küsənə verməzlər, yatana lazım deyil.
- Küçə oğrusunu tələ tutar, ev oğrusunu heç nə tuta bilməz.
- Kəklilik öz yuvasını qaqqıldamaqla tanıdar.
- Kənardan baxana çöməlib oynamaq asan gəlir.
- Kənd bizim, onun ayıbı özgənindirmi?
- Lazım olmayanı edən lazım olanı unudar.
- Leylək fırlanar öz yuvasını tapar.
- Mus-mus deyincə Mustafa deyinən.
- Mərdlə daş daşı, namərdlə bal yemə.
- Məsləhət almaq üçün böyük tapmasan, böyük bir daşdan məsləhət al.
- Məğlub olub qayıtmaqdan ölüb qayıtmaq yaxşıdır.
- Odlu su «voha», «xi» qanmaz.²
- Oynamağı bilməyən gəlin üzünü gizlədər.
- On dəfə ölç, bir dəfə kəs.
- On öküzü olanın da işi bir öküzü olana düşər.
- Ot tayası eşşəyin yanına gəlməz, eşşək onun yanına gedər.
- Oğru aparası malı yox, şeytan aparası ağılı.
- Oğru zıncırovlu ata yaxın gəlməz.

1. *çaqana* - kamança

2. Arabaya qoşulan kəllərə və ya öküzlərə *voha* - «dayanmaq», *xi* - «geriyə getmək» əmrini ifadə edir.

- Oğruda bir günah, mal sahibində on.
- Oğrunun andı çox olar.
- Payız lobyasını tut qızarılanda, soğanı heyva çiçəkləyəndə əkərlər.
- Peşimançılığın ayağı, atılan daşın gözü olmaz.
- Pis adamlardan nə qədər tez ayrılсан çox yaşayarsan.
- Pis qonşudan od da götürmə
- Pisdən pis, qazandan his.
- Sabah öləcəksənsə də, 100 il yaşayacaqsansa da ibadəti unutma.
- Sandıqda saxlansan da ölümdən qurtara bilməzsən.
- Sahibsiz kəndə vəhşi donuz yol açar.
- Siçan sidiyi də dənizin suyunu artırır.
- Siçanı pişik, pişiyi siçan eləmə.
- Soruşmağı ayıb bilmə, cavab verməməyi ayıb bil.
- Suyun dibində görünməyən daşın sahibi olmur.
- Suyun üzərində naxış dayanmaz.
- Süd əmmək çəpişin, yelindən qoymamaq keçinin.
- Sürünü ürküt, axsağı tut.
- Söz adama, çubuq heyvana vurular.
- Söhbətə girişmə, işə giriş.
- Səbri önə, hirsini arxaya ver.
- Səmti bilmədən irəli atılma, atəşdən geri çəkilmə.
- Sən elədiyən yaxşılığı unut, sənə elədiyini unutma.
- Səndən adam, darıdan taxıl olmaz.
- Səndən yazıx Musa Əfəndinin şeytanı da olmaz.
- Səhər erkən duranın quzusu dişi doğular.
- Səhər tezdən duran və tez evlənen peşman olmaz.
- Tamahkarı yalançı aldadar.
- Tanımadığın adamı nə danla, nə tərifle
- Tez yuxudan duran, tez ocaq qalayan, tez evlənen peşman olmaz.
- Tezdən yandıran ocağın külü çox olar.
- Tox çobanın qoyununu it yeyər.
- Tullanan yerə ayağı, uzadan yerə barmağı çatır.
- Tullananın qıçı sınısa da, öyrədənin ağızı sınımaz.

- Tək odun ocaqda da yanmaz
- Tənbəl oturmaqla da yorulur.
- Tənqidə yer qoymayan tərif eləmə, tərifə yer qoymayan da tənqid.
- Xəsisin malını ən istəmədiyi adam yeyər.
- Üzə tərif, arxadan tənqid yersizdir.
- Çaya çatmamış kaloşu çıxarma.
- Çaylar dənizə tökülər, yalanları isə külək aparar.
- Çağananın (kamançanın) simləri kimi sözlünüz çağ olsun.
- Çiyinə bax şələ götür.
- Çiçəyə getməyən arının balı olmaz.
- Çobansız sürü - başçısız ordu.
- Çobanı çox olanın sürüsü canavar qırar.
- Çoxluq ucuzluqdur.
- Çırpının qurusu təndirdə, insanın qurusu həyatda yanar.
- Çörəyin bir tikəsi yüz zəhmətin bəhrəsidir.
- Çörək verərsən, çörək verərlər, daş atarsan - daş atarlar.
- Şirin söz göydən yağış da gətirər.
- Şəriət qılıncdan itidir.
- Hürənin sözü keçər, abrı itər.
- Həyasız üzü yalnız şillə qızardar.
- Həmişə başıaşağı gəzməkdənsə - başsız olmaq yaxşıdır.
- Canavardan qorxan eşşək kötükdən də hürkər.
- Canavardan qorxan sürü saxlamaz.
- Canavarla ayı savaşıdı, tülkü onların qanını yaladı.
- Canavarla dostluq, itnən zarafat etmə.
- Canımdan araq çəkib külfət saxlamışam (yeni tər tökü).
- Gah eşşək tərslik edər, gah da yükü
- Gedən tapılmaz, eləmədiyən ələ gəlməz.
- Geriyə baxıb söz de, irəliyə baxıb addım at.
- Güllə bir adamı, söz isə yüz adamı öldürər.
- Güllə pis-yaxşını tanımaz.
- Güllə Hacımuradı tanımır.
- Gün görməyib qurbağa da ölməyib.

- Göz çatan yerə əl də çatır.
- Gözlə gördüyün həqiqət, qulaqla eşitdiyən yalan.
- Göyə tüpürən özünə tüpürər.
- Görməyə pendir kimi, dişləməyə daş kimi.¹
- Gəldiyi yeri bilinməyən mal-dövlət getdiyi yeri bilinmədən yoxa çıxar.
- Gəlməyi də bil getməyi də.
- Gənclikdə öyrənən elm daş üzərində naxış kimidir.
- Öz ayaqqabına düşməyən od ayağı yandırmaz.
- Öz qarın ağrısını başqası hiss etmər.
- Öz itini nə adla çağırırsan, başqaları da o adla çağıracaq.
- Özü qeyrətsiz olan atını pisləyər.
- Özümüz tikməsək özümüzə qalmaz.
- Özgə torpaqda yaşayan kar olar.
- Öyrədəni götür, soruşana cavab ver.
- Öküz oğurlandıqdan sonra dama qıfıl qoymazlar.
- Ölən dalınca ölmək olmaz.
- Örtülməsi mümkün olmayan qapı qoyma, sayıb öhdəsindən gələ bilməyəsi var-dövlət yığma.
- Əyri ağacın düz kölgəsi olmur.
- Əl çirklənməsə ağız yağlanmaz.
- Əlinə tambur alanın hamısı oxuyan olmaz!
- Ət yeyib doymayan sümük sümsürməklə doymaz.
- Ətə vuran zərbə sümüyü də ağrıdır.
- Əcəli çatan ilan yola çıxar.
- Qoşa odun çöldə də sönməz.
- Yaman gündə dost düşməndən seçilər.
- Uzun kösöv əl yandırmaz.
- Çoban itə, it də quyruğuna tapşırar.
- «Ma» deyib verilən acı, «ver» deyib götürən şirin olur?

1. Sakit görünən çətin adam.

♦ DEYİMLƏR. MƏSƏLLƏR

- Cavanlıqda qocalığa can saxla,
Döyüşəndə barışığa yer saxla,
Yaman günə bir balaca cib saxla.
- Ata üzəngini tutub oğlunu ata mindirir və deyir:
- Ata minəndə Allahı, atdan düşəndə atı unutma.
- -Baarçidən¹ soruşdular: Acsanmı?- Yox. Su istəyirsən? -
Yox. Sənə soyuqdurmu? - Yox.
- İki qardaş torpaq üstündə mübahisə edirlərmiş, biri deyirmiş bu torpaq mənimdir, o birisi isə deyirmiş mənimdir. Torpaq dilə gəlir:
- Mən heç birinizin deyiləm, siz isə mənimsiniz.

♦ ƏFSANƏLƏR. RƏVAYƏTLƏR

PƏRİ QALA

Yuxarı Çardaxlar kəndində sıldırım qayanın üzərində «Pəri qala» adlanan qədim qəsir yerləşir. Bu ərazidən keçən və yerlərdə dağıntıları qalmış Sasani dövrünə aid «Zaqatala uzun səddinə»² yerli əhali «Pəri cəbir» («Pəri jubur») deyir. Aliyə Qarahmədovanın göstərdiyi kimi, qədim tarixə malik olan bu qəsir *çartak* - «od məbədi»³ olmuşdur. Qəsirin yerləşdiyi Çardaxlar kəndinin adı da bu məna ilə izah edilir. Xalq arasında gəzən rəvayətə görə, bu qəsirdə yaşayan Pəri üçün atası dağlardan saxsı borularla «süd arxı»⁴ çəkirmişdi. Qalanın arxasında saxsı borularla çəkilmiş

1. *Ba'arçi* - dəliqanlı gənc.

2. Е. А. Пахомов, *Закатальская «Длинная стена»*, - ТАЗГУ серия ист., вып. 1, 1950

3. А. А. Карахмедова. *Христианские памятники Кавказской Албании (Алазанская долина)*, Баку, 1986, с. 26-28.

4. Söyləyicilər: Abakarova Ваху, Abakarova Səlihət (Çökəkoba k.).

bulağın qalıqları var. Bu bölgədə bəzi yerlərdə rast gəlinən saxsı boru qalıqlarına da «Süd arxı» deyilir. Rəvayət əslən Qaxın Qum kəndindən olan Nizami Gəncəvinin «Xosrov və Şirin» poemasında Fərhadın Şirin üçün qayaları çarparaq süd arxı çəkməsi fraqmenti ilə səsləşir.

Başqa bir rəvayətə görə, Gürcüstanı fəth edən və Ləkit yolu ilə Dağıstana gedərkən Balakəndən keçən Teymur Ləng qalanın sahibəsi Pəri Meseduya¹ aşiq olmuşdu. Pəri Teymur Ləngin əlinə keçməmək üçün özünü qaladan aşağı atmışdı.²

Bu rəvayəti daha qədim dövrlərə də aid edir, hökmdar Əli İskəndərə (Aleksandr) bağlayırlar. Guya o, Pərinə görmək üçün qalaya qalayçı adıyla daxil olur və Pəriyə vurulur.³ Bu süjet ərəb müəllifi əl-Kufinin məlumatına görə, Şəkiden sonra Balal qalasını alan və oradan Sərir qalasına yollanan⁴ ərəb sərkərdəsi və valisi (daha sonra xəlif) Mərvan ibn Məhəmmədə də aid olunur.⁵

MESEDİLHER

Deyilənlərə görə, lap qədim zamanlarda düşmən ordusundan qaçan adamlar Qəbizdərədən yuxarıda dağın başındakı gölə qızıl-gümüşlərini atmışdılar ki, qayıdanda götürsünlər. Qızıllar indiyədək bu gölün dibində yatır. Ona görə də çətin keçilən dağ yolunda yerləşən bu yerə Mese-dilher («qızıl göl») deyirlər.

Başqa bir rəvayətə görə, düşməndən qaçan padşah qızıl taxtını buradakı dağlarda gizlətməmişdir. Bu rəvayəti sonuncu Sasani şahı Yezdigerdin qaçırılmış taxtı barəsindəki məlumatlarla və yaxud Nizami Gəncəvinin («İskəndər-namə»), Teofanın dağ ölkəsi Sərirdə («Taxt») təsvir etdikləri Xosrovun taxtı - Taqdzilə⁶ bağlamaq olar.

1. *Mesedu* (avar.«qızıl», «şəhzadə»).

2. Söyləyici: Musaev Ramazan (Taxtalar k.).

3. Söyləyici: Məmmədov Məhəmməd-kamil (Zaqatala ş.).

4. Ахмад İbn А'sam al-Kufi, *Книга завоеваний* (перевод с арабского, введение и комментарии акад. З.М. Буниятова). Б., 1981, с. 53, с. 53

5. Tiflis əmirliyinin yaranması Mərvan ibn Məhəmmədə aid edilir. et-Təbərinin məlumatına görə, sonuncu Tiflis əmiri İshakın zövcəsi Sərir (Avar) hakiminin qızı idi (В.Ф. Минорский. *История Ширвана и Дербенда*. Москва, 1963, с.39).

6. А.Кристенсен. *Иран в эпоху Сасанидов*. 1944; Dəxxoda. Loqatname. Təxran, 1373, s. 9, s.13447

Bu dağa «Şamil dağı», «Şamilyovka» da deyilir. 1853-ci ildə Rus ordusunun qərargahının yerləşdiyi Zaqatala qalasına hücumla hazırlaşan Şeyx Şamil Mesedulherdə düşərgə salmışdı.

Mesedilherə «Abdulgəcidin dağı» da deyirlər. Abdulgəcid (Baqqa Məcid) Zaqatalada məşhur qaçaq olub, qan düşmənciliyinə görə qaçaq düşüb, dağlarda yaşayıb. Kebeloba kəndindən olan Bakka Məcid əvvəl Çar hökumətinə, sonra Sovet hökumətinə qarşı vuruşub. O, Mesedulherdə düşərgə qurmuşdu. Burada böyük bir mağara düzəltdirmişdi.¹

Ramazan betenin söylədiyinə görə,² Matsex kəndində çox gözəl bir qız varmış. O qədər gözəl, incə imiş ki, «su içəndə boğazında görünərmiş». Bir gün fındıq iməciliyində Abdulgəcid zarafatla bu qıza fındıq atır. Fındıqlıqda olan qızın qohumu bunu təhqir hesab edərək onunla döyüşür. Gənclər qızıdır, Abdulgəcid qızın qohumunu bilməyərəkdən öldürür. Bundan sonra o, qaçaq düşür və çar hökumətinə qarşı vuruşur.

Baqqa Məcidin qaçaqlığının ikinci dövrü Sovet hakimiyyəti ilə bağlıdır. Sovet hakimiyyəti qurularkən Məcid ilk kolxoza daxil olanlardan idi. Lakin hökumət onların nəslinin əmlakını müsadirə etdikdən sonra qaçaq düşərək Sovet hökumətinə qarşı vuruşmağa başlayır.

İmam Mustafayevin söylədiyinə görə, Baqqa Məcid savadlı və qabaqcıl gənc idi. 20-ci illərdə onlar bir yerdə Kənd Təsərrüfatı Texnikumunda oxumuşdular.³ Qaçaq Məcid birinci dəfə tutulanda gözətçi dəstəsinin nəzarəti altında Bakıya aparılarkən Yevlaxda qaçır. Öldürdüyü zabitin paltarını geyinərək Türkiyəyə keçir. Orada türk qızı ilə evlənir və onunla vətəninə qayıdır. Onu evdə qoyub yenə dağlara çəkilir və Sovet hökumətinə qarşı vuruşur. Kebeloba kəndində indi Baqqa Məcidin və Gəlinin⁴ nəvə-nəticələri yaşayır.

1. Deyilənlərə görə, qaçaqların yerini bu mağaranı düzəldən, qazıntı işləri aparən fəhle xəbər vermişdi. İşini qutardıqdan sonra qaçaqlar onu öldürmək istəmişdilər, lakin Abdulgəcid icazə verməmişdi.

2. Zaqatalıların sevərək «Ramazan bete» («Ramazan dayı») çağırışları Ramazan Musəevin yaşı 90-nı ötsə də, düz qaməti, iti hafizəsi var idi. Son illərdə o, Zaqatala tarix-diyarşünaslıq muzeyində işləyirdi. Zaqatalanın inqilabdan əvvəlki və özünün də iştirak etdiyi inqilab dövrü tarixini incəliklərinədək xatırlayır, maraqlı söhbətlər edirdi.

3. Məsul dövlət vəzifələrində işləyən, gözəl alim və ziyalı İmam Daşdəmir oğlu Mustafayev Qaxın İlisu kəndindən idi.

4. Kənddə doğmalaşan türk qızına hamı «Gəlin» deyirdi.

Qaçaq Abdulgəcidin adına bölgədə (Balakən-Qax) məşhur tambur havası da var.

*Dağlar qarala qaldı
Otu sarala qaldı
Abdulgəcidin dağı
Yenə marala qaldı*

*Mən aşiq, ağrı gəldi
Üreyi dağlı gəldi
Sizə dəyən güllələr
Bizlərə ağrı gəldi...*

MALİKUL HUB

Zaqatala dağlarında «Malikul hub» («Malikin qəbri») adlı ziyarət yeri vardır. Xalq arasında bu yerlə bağlı «odda yanmayan, suda batmayan, qaralıb-qarsasa da, ağzı dayanmadan dua oxuyan və düşmən ordusunu kor edən kəsik baş» haqda qədim rəvayət mövcuddur. Rəvayətə görə, Honzoqor («Ovsunlu qaya»)¹ adlı yerdə Məlikin düşmən tərəfindən bədənindən üzülən başı «Allahu Əkbər» deyə-deyə dağdan diyirlənir və düşməni qara çovğuna salır. «Onların başını kəsəndə də ölmürlər», deyən düşmən geri çəkilməyə məcbur olur. Xalq arasında geniş yayılmış bu rəvayət gürcü mənbəsində «xuzanx və ovsunbaz» Lek hökmdarına,² yerli mənbədə - Qoloda məlikinə və ya Car qazısına aid olunur.³

Rəvayətin başqa variantında Malik dağ keçidindəki (Bab Şob) keşikçi məntəqəsində qaravulda duran gənc kimi təsvir olunur. Keçiddə iki nəfərin keşikdə olması göstərilir. Ağsaqqalların dediyinə görə, «həmin gün möhkəm duman vardı. Düşmən ordusu qəfildən burada görünür. Onlar səs çıxmasın deyər atlarının ayaqları altına keçə sarımışdılar. Malik yoldaşına deyir ki, nəyin bahasına olursa-olsun, kəndə ("rosi") xəbər verməlidirlər.⁴ O deyir: Mən onları yayındıracağam (başlarını qatacağam), sən isə fürsətdən istifadə edərək gizli dərələrlə xəbərə qaç. O, qarşısındakı ordu başçısının qulağına söz demək bəhanəsi ilə dişləri ilə

1. avar. hamize, handeze - «ovsunlamaq»; kuru - «qaya»

2. Мровели Леонти. Жизнь Картлийских царей (перевод, предисловие и комментарии Г.В.Цулая), Москва, 1979, с.26,57

3. Car salnaməsi (ərəbcədən tərcümə, giriş, şərhlər S.Süleymanovanındır), red.: Z.M.Bünyadov. B., 1997, s.86,104-105

4. buradakı Rosi («kənd») adlı yerdə böyük qəbiristanlıq vardır.

onun qulağından yapışır. Onun qışqırığından yaranan çaşqınlıqdan istifadə edərək yoldaşı qaçır. Malikin başı kəsilənəcən o, ordu başçısının qulağını buraxmır. Onun başı dağdan aşağı diyirlənəndə, ağzı (dua) oxuyurdu».

XII əsr gürcü müəllifinin əsərində Key Kavusun ordusunu geri qaytaran Lek hökmdarına və ya Turan qəhrəmanı ovsunkar Xuzanxa aid olunan bu hekayənin interpretasiyasını XVIII əsrdə Nadir şahın Cara yürüşü ilə bağlı hadisələrin təsvirində, daha sonra Ləkit yolu¹ ilə Gürcüstandakı əsirlikdən qaçarkən Qaxda başı kəsilmiş Şeyx Şamilin naibi Hacı Murada həsr olunmuş dastanda görürük.

QOLODALI QIZIN HEKAYƏTİ

(GÖLODIYAL YASAL KEÇ)

Qədimdə Car kəndindən yuxarıda, yüksək dağ zirvəsində Qoloda adlı məşhur kənd vardı. İndi bu kəndin xarabalıqları durur. Bura müqəddəs yer sayılır.² Yay aylarında bura hər yerdən ziyarətə gəlirlər. Burada iri qəbirlər görmək olar.

Belə bir rəvayət vardır ki, Qoloda kəndində mömin kişi yaşayırdı. Onun yeddi oğlu və yeganə qızı vardı. Qızı Möminətin gözəlliyinə alış-veriş üçün Car bazara gələn gürcü aznuru vurulur. O, qıza elçi düşür və qızın atasına çoxlu var-dövlət, qızıl-gümüş təklif edir. Ancaq atası cavab verir ki, gavurun qızıl-gümüşü də, süyu-torpağı da haramdır. Çox keçmədən kişi dünyasını dəyişir:

*Ritana Caruki elçiyal harzi yas
Aras - mesed emerav qurjiyas.
Berav tcete-xetav İzriilyas
Ha dir vokulav emin arzaxda.*

1. Bu yol Qanıxdan (Alazan çayı) və Alazan vadisindəki dağ aşırımlarından (Dindi, Kodor dağ) keçirdi.

2. Ziyarətə qalxarkən «Mömin bulaqda» sabunla çimirlər. Üstdəki bulaqda isə yaxalanıb pak olurlar, bura hətta sabun da getirmək olmaz.

Atasının ölümündən sonra qardaşları yeganə bacılarını gürcüyə əvə verirlər. Atasının nazıynan bəslədiyi Möminət heç cür uyğunlaşa bilmir özgə adət - ənənələrə. Burada onun dininə hörmət qoymurlar. Deyəndə ki, dəstamaz almaq üçün aftafa verin mənə, «al», - deyə uzadırlar ona çaxırla dolu bardağı. Namaz qılmaq üçün ağ qoyun dərisi istəyəndə, «al», - deyə atırlar ona murdar donuz dərisini:

*-Ke le di kiki çurzi, xhudud tsurab bardax!
-Ma bu kyov bexylab çixirud tsurab bardaq.
-Ke le di kak bazi kahab ayaleb kalya.
-Ma bu kyov bexylab kapur boxhonul tsoko.*

Möminəti həyata bağlayan yeganə sevinci oğlu idi. O, gecələrini tükənməyən göz yaşları içərisində keçirirdi. Hədsiz nifrəti onu günaha sövq edir və Möminət onu yurduna həsrət qoyan qardaşlarına qarşılar dilə gətirir. «Ya Allah olaydı özgələrə qalmış yurd. Lillah olaydı ev-eşik viranə. Ya Allah olaydı qardaşlarımın nəslə kəsilməmiş. Lillah olaydı qəbirlərin cərgəsi!»:

*-Ya Allah batayqi curdadi insulvatan.
Lillah batayqi rok-bakalda virna.
Ya Allah batayqi vassazul nasil tov.
Lillah batayqi vassazul habal jirqa!*

Ata yurduna olan həsrəti, qardaşların xəyanətinə barışmazlığı Möminəti vaxtından əvvəl qocaldır. Oğlu böyüdükdə anasının vətəni üçün nə qədər xiffət etdiyini gördüyündən, onu Qolodaya - öz yurduna gətirir. Gözlər görəndə inanmaq istəmir: yurddan xarabalıq qalib və həyətdə qəbirlər cərgəsi. Buna dözə bilməyən qadının üreyi partlayır. Oğlu can verən anasının üzündə həyatında birinci dəfə təbəssüm görür. O, anasının üzünə baxıb inana bilmir ki, o nə qədər cavan, gözəl imiş. Bu gözəlliyi ona qaytaran Ata yurdu idi, Ata yurdunda ruhlarının atası ilə qovuşması idi.

QAÇAQ `ADALOVUN HEKAYƏTİ

Deyirlər, Çar hökumətinə qarşı çıxaraq didərgin düşmüş dağlı qaçaq `Adalov¹ qaçıb Şəkiyə getmək istəyir. Yolda Qaxın naibinə rast gəlir. Naib ona deyir:

*Sən oğru tapsan atdan düşginən,
Sən qaçax tapsan² yarax verginən.*

Qaçax `Adalov deyir:

*Mən oğru deyiləm atdan düşməyə,
Mən qaçax deyiləm yarax verməyə.
Düşəndə verməyə atım da yoxdu,
Verməyə götürən yarağım da yoxdu.*

Qaçax `Adalov atın səmtini dəyişdirir, deyir ki, bu səfərim nəsdir, qayıdım Balakən-Qabaxçöl tərəfə. Yolunu qara yengilov kəsir. Qara yengilovlar hücum edib qaçaq `Adalovun qollarını bağlayırlar. `Adalov deyir:

*Qabağımı kəsdi qara yengilov,
Tutuban bağladı qolumu mənim.
Le³ qara yengilov, qolumu boşalt.
Yengilov döyübən saxladı məni.
Bismillah söylədim qolum boşaldı,
Salavat çevirdim qolum açıldı.
Bir-iki yengilovu hordaca vurdum
Birisinə çatmadım, qaçmağa qoydum.*

Qaçax `Adalov oradan qurtarıb üz qoyur Qabaqçöl⁴ tərəfə. O deyir:

1. İlk hərf boğaz səsi ilə tələffüz olunur. `Adalov ad, soy kökü və ya ləqəb ola bilər; *adalı*, *adalav* - avarca «dəli» deməkdir.

2. oğru tapsan - oğrusansa

3. *le* - avarca «ey» (xıtab) mənasını verir, kişilərə *le*, qadınlara *yo* deyər müraciət edirlər.

4. Qabaxçöl - Balakəndə Gürcüstanla sərhəddə yerləşən ən böyük kənddir..

*Bir niyyət eylədim Qabaxçöl rizqiyə
Qabağımı kəsdi ho carlı naib.
Aparıb saldılar ho qarsa¹ məni
Qars elə yerdir qaburdan qaranlıx
Bir üç gündə qaldım qarsın içində
Köməyimə gəldi böyük açarçı.
Sizə kəsilib dedi «voyenni posilyan».²*

Açarçı onu buraxandan sonra soruşur:

*O yolda getməyə çarığın varmı?
O yolda yimağa suxarın varmı?*

`Adalov cavab verir:

*- Çarıqlar giyməyə gürcü mən deqiləm,
Suxarı yimağa saldat da deqiləm.
Bu yolda giyməyə xrom çakmam da var,
Çox yaxşı yimağa ağ kombam da var.*

Təzədən `Adalovu Car qaləsindəki böyük türməyə salırlar. Orada Köynüklü qaçax Macidlə rastlaşır. Deyir:

*- Aparıb saldılar o böyük türməyə,
Burda mən göynüklü Macidi gördüm.
- Assalamaleyküm köynüklü Macid.
- Vaaleykumassalam, ay qaçax `Adalov.
- Dorusana³ Macid biz burdan qaçax.
- Qoldakı naçkaları nəynən kəsərix,
Ayaxda buxovu nəynən əzərix,*

1. qars - qazamat, türmə

2. Çar hökuməti hərbi düşərgələr («voennie poseleniə») salaraq, burada rus köçkүнlerini yerləşdirməyi planlaşdırırdı. Görünür, məbuslardan işçi qüvvəsi kimi istifadə edirdilər

3. *Dora* - gəl (gedək).

*O böyük qapını necə açarım,
O hündür cəbirdən (barıdan) necə uçarım?*

Qaçax `Adalov deyir:

*Dayansana Macid bir mən də deyim,
Qoldakı naçkanı¹ daşnan əzarım,
Ayaxda buxovu almazla kəsax!*

`Adalov qaçmaq üçün tədbir tökür və qaçırılar. O deyir:

*Bismillah eylədim qapıdan keçdim,
Salavat gətirdim cəbirdən uçdum.
Qayıdıban baxdım Macid daldadı.
Qaçax `Adalov Məcidi haraylayır:
Sən niyə durmusan, gəlsənə Macid!
- Mənim qılçam sındı of əziz `Adalov,
Mən sabab oluban tutmağa durma,
Sənə böyük fürsət çatıbdır `Adalov.*

Qaçax `Adalov qayıdıb Macidi dalına vurub aparır. Deyir:

*Geri qayıdıban Macidi götdüm,
Mən niyyət eylədim Carın dağlara.
Bir ay apurıban qılçın sağaltdım...*

Macidin qıçı sağalandan sonra dağdan enib Göyem kəndinə gəlirlər. Göyem yüzbaşı qabaqlarını kəsir. `Adalov deyir:

*Sana mən na diyim, Gogam yüzbaşı,
Sən nə isdayırsan bu yazıq mandan!?
Səni mən asımmı Gogam yüzbaşı,
Sən nə isdayırsan bu quru candan
Səni mən kasımmı Gogəm yüzbaşı...*

Göyem yüzbaşı deyir:

1. *Naçka* - rus dilində «naruçnik» - «qandal» sözünün təhrif olunmuş forması.

*Dayansana `Adalov bir mən də deyim,
Sənə böyük donluk çatıbdı `Adalov.
Çarın sonu çatıbdı `Adalov.*

Çar hökuməti yıxılmaqla Qaçax `Adalovun və Göynüklü Macidin qaçaqlığı tamamlanır.

ŞAH QACARLA BAĞLI RƏVAYƏT

Ağa Məhəmməd şahın Şuşaya hücumu zamanı İbrahim Xəlil xan ailəsi ilə birlikdə Car-Balakənə gəlir ki, burada düşməne qarşı qüvvə toplansın, əks halda qohumu - Avar hakimi Umma xanın¹ ölkəsinə getsin. İbrahim xanın Balakəndə olduğu müddətdə Şuşada sui-qəsd nəticəsində şah Qacar öldürülür və onun başı Qarabağdan Car-Balakənə - İbrahim xanın yanına göndərilir. Lakin carlılar qəzəblənərək şaha xəyanət edənləri cəzalandırır, Ağa Məhəmməd şah Qacarın başını kəfənləyib, qüsullayıb ehtiramla basdırırlar.²

✦ ADƏT-ƏNƏNƏLƏR

TƏQVİM BAYRAMLARI. TƏBİƏTLƏ BAĞLI İNANCLAR. DEYİMLƏR³

TSUDUL KASSI⁴

Mart ayında yazın gəlişi, tarlalarda əkin işlərinin başlanması ilə əlaqədar Yaz bayramı («Tsudusa kassi», «Tsudul ix») keçirilirdi. Bu bayrama Otsbay («öküz qoşmaq») da deyilirdi. Bu bayramda el şənliyi təşkil olunurdu. Süfrələr açılır, şirnilər, yağlı fəşəlilər bişirilir, maxara tökülürdü.¹ Bu bayramda böyük qazanlarda «roxhi boq» - yeddi cür dən-

1. Umma xanın bacısı İbrahim xanın zövcəsi idi.

2. Ağsaqqalların söylədiyi bu hadisələr gürcü mənbəsində (Canaşvili) və Mirzə Camal Cavanşirin «Qarabağ tarixi»ndə də öz əksini tapmışdır.

3. Söyləyicilər: Kebeloba kəndindən Yalieva Tamella, Bulaeva Güzal, Makarova Uneyzat, Katex kəndindən Maamiyeva Məryəm, Bitsilayeva Xacey.

4. «Цудуса касси» - «oddan tullanmaq».

li bitkinin toxumundan hazırlanmış hədik bişirirdilər. Buna qurudulmuş ət və malın çənəsini qatırdılar. Qışdan qalan bütün ərzaqı paylayırdılar (ehsan). Şənlikdə camaat oynayır, oxuyurdu. Müxtəlif oyunlar, yarışmalar (güləş, at) təşkil olunurdu. Qız-gəlinlər yeni paltarlarda, gümüş bəzəklərdə, əllərində novruzgülü, bənövşə dəstələri ilə gəzinirdilər. Kişilər «şax» gəzdirirdilər. Quru budağın üstünə meyvə, şirniyyat, müxtəlif rəngli «çanta» salxımları - içinə mixəx, dağdağan qoyulmuş qotazlı torbacıqlar asırdılar. Dağın zirvəsində (Erest) böyük tir basdırılırdı. Kilikatnada² cavanlar arasında yarışlar (at, güləş və s.) keçirilirdi. Bayram axşamı («Tsudul katsi») tonqallar qalanırdı. Cavanlar iri payalarla tonqalın üzərindən atılırdılar. Belə hesab olunurdu ki, alov («tsa») uşaqlara, gənclərə qüvvət, çeviklik, cəsarət verir, insanları günahlardan, şər qüvvələrdən təmizləyir.

TIOYOLE BAYRAM (GÜL BAYRAMI)

Mayda varda («qızılgül»)³ açanda «Toyole bayram» («Gül bayramı»)⁴ qeyd olunurdu. Yüksək bir yerdə böyük şabalıd və ya qoz ağacından zəncirlərlə və ya kəndirlə hilma - yelləncəklər asılırdı. Bu bayrama «Hilma bayramı» və ya «Sinkili» də deyilirdi. Hər cür ləziz yeməklərdən süfrə açılır, camaat yığışır, şənlik edirdi

KUDA KO⁵

«Kuda ko» («Böyük gün») Ramazan bayramına deyilir, orucluğun sonunda keçirilir. Bayram günü hələ qaranlıq ikən, gün çıxınca qəbristanlığa, ziyarətlərə gedirdilər. Ümumiyyətlə qəbirüstə, ziyarətə cümə

1. Maxara çox nazik yağlı kükəldir. Bişməmiş südə ümurtə, un qatılır, maye şəkildə qabarıq böyük sacın ortasından (sac xüsusi şəkildə qurudulmuş quyuqla sürtülürdü) dairəvi hərəkətlə tökülür. Maye axaraq sacın aşağısında saçaqlanır və günəş formasını alır. Maye bu formada quruduqda onu arsinlə götürür və sinidə yağlayırdılar. Maxara sözünün etimologiyasını buddi mifologiyasında Günəş obrazı (Maxeşvara) ilə müqayisə etmək olar. Mühüm ticari əhəmiyyəti olan Ləkit yolunun bölgədən keçməsi Hindistanla əlaqələri istisna etmir.

2. *Къилкъатина* - «təbil çalınan yer».

3. *varda* - qızılgül ərəb mənşəli sözdür.

4. *Tioyole bayram*; *teq* - «gül» sözü ilə bağlıdır.

5. *Къудаб къо* - Böyük Bayram.

günü hələ qaranlıq ikən gedirdilər. Belə hesab olunurdu ki, gün çıxandan sonra gələnləri ruqlar görmür. Bu bayramı uşaqlar, yeniyetmələr səbirsizliklə gözləyirdilər. Onlar səhərdən torbalarla ev-ev gəzərək mahnılar oxuyur, torbalarını hədiyyələr, şirniyyat və s. ilə doldururdular.

BÖYÜK MƏHSUL BAYRAMI

Payızda Böyük Məhsul bayramı keçirilirdi. Buna «Qışın gəlməsi» (*Xaselçun sordo*) bayramı və ya Yeni il bayramı - *Tsilitsi* («yenilənmə») deyirdilər. Qədim Şərqi təqvimində Yeni il (Novruz) yay bərabərliyi günü - Sirius ulduzunun çıxması və yağış mövsümünün¹ başlanması ilə təbiətin canlandığı vaxt qeyd olunurdu.² Qafqazda da Turşi - Sirius ulduzunun görünməsi ilə başlayan bu mövsüm kənd təsərrüfatı təqvimini müəyyənləşdirirdi.³ Orucluğun sonunda keçirilən Ramazan bayramı da keçmiş təqvimlə bu vaxta düşürdü.⁴ Bu bayramla bağlı ayınlar indi Oruc bayramında - «Kuda ko» («böyük bayram», «böyük gün») və «Lailah gəzmək» kimi «yağış diləmək» mərasimlərində icra olunur.

Bayramda uşaqlar oğlanlardan birini yaşıl yarpaqlı budaqlarla örtərək təxtirəvana otuzdurur və çiynlərində həyətbəhəyət gəzdirirdilər. Heç kəsin tanımayacağı kimi bəzədilmiş «yaşıl oğlana» «yağış eşşəyi» («tsadal hama») və ya «yağış keçisi» («naqlal tse», «tsadal tse») deyilirdi.⁵ Uşaqların dəstəsi şən qəhqəhələrlə kəndin şəhərlərini (küçələrini) dolaşır, Tsulitsi mahnıları oxuyaraq «qurumuş süxurları isladan, tarlalarda sünbülləri ucaldan, sürülərdə qoyunları artıran bol yağış» diləyirdi: «Bayqi, Allax, çvaxxon

1. «Quyruqlu ulduz» - Siriusun çıxması ilə başlayan «Quyruq doğdu» mövsümü.

2. Avropada da XVI əsrdə «Sirius ilinə» uyğunlaşdırılan Yulian təqvimindən istifadə olunurdu. I Pyotr 1699-cu ildə Qriqorian təqvimini qəbul etdi və Yeni ilin gəlişini Sentyabr ayından Yanvarın 1-nə keçirdi.

3. А.Г.Булатова. Загадка звезды Турши. Эхо Кавказа, М., 1995, №1

4. İslam dünyasının Ay təqviminə keçməsindən əvvəl Oruc bayramının yay gündönümünə düşməsi və keçmiş Novruz ayınlarından olması «Ramazan» sözünün ərəbcə «günün qızması» mənasını verməsi ilə də təsdiq olunur.

5. Novruz mərasimindəki «qodu» (keçi) ilə eyniləşdirmək olar; ərəbcə «cəd» («cuday») - «keçi», «Oğlaq bürcü»; «cədid» - «yeni» sözləri ilə əlaqələndir ki, bu da Qədim Şərqi ənənəsi ilə bağlılığı sübut edir. Belə hesab olunurdu ki, yay gündönümündə zenitə - zirvəyə çatmış Günəş «Keçinin» buynuzları arasından tullanaraq yeni dövrüyyəyə qədəm qoyur.

tsad. Çvaxxaqi, Allax, qonqal». Həyətə girmiş uşaqları vedrələrle «suvarı», onlara fındıq, qarğıdalı, lobyə, şabalıd, qovurğa, şirniyyat və s. verirdilər. Uşaqlar bayram nəğmələrinə özlərindən əlavələr edir, bir-birilərlə və zarafatla sataşdıqları ev sahiblərlə deyişirdilər.

LAİLLAH GƏZMƏK

Yay fəslinin quraqlıq vaxtı, hər tərəf yanıb quruyanda müxtəlif ayınlar icra edilərdi. Sadağa, nəzir-niyaz paylayar, sulu, südlü ərişdə bişirərdilər (hər evdən bir şey - un, süd, duz və s. gətirməklə). Belə vaxtlarda kəndin oğlanları «Lailah» gəzərdilər. Ayin belə təşkil olunardı:

14-17 yaşlı oğlanlar bir qucaq gəndəlaş qırıb gətirirdilər. Sonra gəndəlaşın yoğun hissəsini bir yerdə möhkəm bağlayırlar. Oğlanlardan biri üst paltarını soyunub həmin bağlamanın içinə girir. Qalan oğlanlar da onu evbəev gəzdirib xorla ucadan oxuyurdılar:

*Lə ilaha - illə-l-lah,
Yağış yağsın, ya Allah.
Bolluq olsun, ya Allah.*

Adamlar bu səsi uzaqdan eşidər və yekə bir qabda, səhəngdə, cürdəkdə (saxsıdan su qabıdır), su hazırlayıb gözləyirdilər. Dəsdə gəlip qarıya çatanda suyu gəndəlaşın içindəki oğlanın üstünə endərib deyirdilər:

- Aman, ya allah! Bax, belə yağış yağsın, bolluq olsun! Sonra da konfetdən, kaletdən (peçenye) və s. şirniyyatdan pay verərdilər.¹

✪

Uzun müddət yağış yağmadıqda kəndin camaatı yığışaraq dağ çaylarının yuxarı axarlarına gedər, özləri ilə gətirdikləri bürcahi² çaya tökərdülər. Bir-birlərinin üzərinə su atardılar. Torpaqda dərin səngər qazar və yaşıl budaqlarla səngərdə gəzdirilən gəncin üzərinə su çiləyirdilər.

1. Söyləyicilər: Havva Əliyeva (Qələqova), Göyəm k.; Adil Qimriyev (Balakən, Kasbinə k.)
2. *Burcah* - əriştə.

✪

Arasikəilməyən leysan yağışlar yağdıqda uşaqlar «Çömçə-çömsə» mahnısını oxuyar, Günəşi diləyirdilər:

*Qordi-Qordi qordimi
Qordi, salam verdimi
Qordi burdan keçəndə
Qırmızı Günü gördümü?*

*Qordi-Qordi gəlsənə
Qordi, salam versənə
Keçəl qızı verək sənə
Saçlı qızı (Günəşi) versənə.*

*Куркул¹-куркул, куркульи
Куркул, салам кьурильи
Жекъа нижей бакъ² биччлай
Метер можой няхл кьези.
Няхл кьураси вас щайгу
Кьовгьеаси яс шайгу.*

*Çömçə-çömçə, çevril, dön³
Çömçə, bizə salam ver!⁴
Bu gün günəş sal bizə
Sabah verək yağ sənə⁵
Yağ verənə oğlan olsun
Verməyənə qız olsun.*

✪

Möhkəm külək əsərsə, hamar, ağ daşı əldə tutub dua oxuyar və deyirdilər: «Daşa və insana, cansıza və canlıya əmin-amanlıq» («Гъом-ло-тло ойгу, рохь-ракъи лъиги, рухл бугехьиги...»).

1. *Kurkul* - «deşikli çömçə» deməkdir. Çömçə - Böyük Ayı bürcünü bildirir. Bu bürc qədim dövrlərdən bəri meteoroloji önəm daşmışdır. Onun Sirius ulduzuyla birgə göy üzündə görünməsi yağış mövsümünün başlanmasını xəbər verirdi (bu haqda bax: С.А.Сулейманова. Культ богини-матери Арш Банат На`ш. //Азербайджан в мире. №3. 2006; Сулейманова С.А. О древнем обряде на Девичьей башне в Баку: //Материалы Международной научной конференции: Археология и этнология Кавказа. Баку, 2009. стр.472-480). Yengiloy kəndi Mosulda yağışın yağması və ya kəsməsi üçün "Qız daşının" çevrilməsi Ana-Qız rəmzi olan Böyük Ayı bürcünün (Çömçə) meteoroloji və mifoloji anlamını təsdiq edir (bu haqda ətraflı bax: «Yengiloy folkru»nda). Mosul toponimi kimi, Banat Naş (Böyük Ayı bürcü, Çömçə) kultunun da İrak türkmənləri ilə əlaqəsini təxmin etmək olar.

2. *Bak* - «günəş»; mifoloji anlamda «baş» (beker, bak) obrazı ilə əlaqəlidir.

3. Yağışın tökməsi Çömçənin quyruğunun aşağıda, başının yuxarıda - ağzi aşağı durması ilə əlaqələndirilir və ondan çevrilərək başını endərməsi xahiş olunur.

4. Salam vermək, yəni başını endərmək.

5. Yəni, çömçəni məhsulla doldurmaq.

Dəyirman daşı fırladıqca mənası məlum olmayan bu sözləri deyər-dilər: «vati, xati, xala peti, pitra yati, hahati, hahati, hahati».

Roxil-tsuli - Dan ulduzuna böyük əhəmiyyət verirdilər. Qız doğular-kən «Rohul-tsuli» («dan ulduzu çıxdı») deyirdilər.

Yazda ilk dəfə göy guruldayanda yerdə yumalanardılar.

Gün tutulanda göyə tufəng atardılar.

ANDIZ

Yazda Tsorun («Aran») kəndlərinə Dağıstanın Turşi kəndindən «Allah qonaqları» gəlirdi. Onlar kəndbəkənd gəzərək dilənər, oğlan uşaqlarına sünnət edərdilər.¹ Maddi cəhətdən təminatlı olan turşililərin bu adətini qədim həvvarilik ənənəsinin qalıqları ilə bağlamaq olar. Bu ənənəyə riayət edən turşilinin çomağı qovduğu itlərin gəmirməyindən nə qədər çox qısalardısı, o qədər savab, təqdirləyiq hesab olunardı.

ANDIZ

Car bazara (şəhərə) və ya kəndlərə kəndirbazların gəlməsi böyüklər və uşaqlar üçün bayrama çevrilirdi. Kəndirbazların gəlməsi çox vaxt ele təqvim bayramlarına düşərdi. Kəndirbazların çıxışı zamanı xəstə uşaqları yeddi dəfə kəndirin altından keçirərdilər. Ürəyində niyyət tutanlar, Allahdan şəfa, övlad diləyənlər kəndirin altından keçməyə çalışırdılar.²

ANDIZ

Yazda ilk göy gurultusundan sonra («Zob qurqurixde»), adətən cümə axşamı («adna günü») səhər namazını qılaraq Andız ağacının köklərini qırmağa gedirdilər. Payızın axırında onun köklərini bellə yara-

1. Bölgədə indi də dünyalarını dəyişmiş Turşili Qaumət dayını, Mahmudini xatırlayanlar var.

2. Çinədək gedib çatan Qafqaz pəhləvan-kəndirbazları sufi ordenləri (darvozlar) ilə bağlı idilər. Əsasən Dağıstanın Tsovkra lak kəndindən olan kəndirbazlar Orta Asiyada məşhur idilər. Çində onlara Likan kəndirbazları deyirdilər (А.Боровков. Дарвоз. Бродячий цирк в Средней Азии. Ташкент, 1928, с.7-9).

layırdılar. Yazda həmin yerə su yığılırdı. Belə hesab olunurdu ki, Andızun kökü «ağlayır». Andız adı, görünür «andeze» - ağlamaq sözü ilə bağlıdır. Deyilənlərə görə, Andızun kökünə yığılan su yeddi bitkinin şirəsindən əmələ gəlib. Bu su ilə «Ana yaralı oğlunu sağaldıb».¹ Andızun kökünü xırdalayıb qurudurdular və sapa düzərək evin tavanından asır, ondan həm dava-dərman kimi, həm də şər qüvvələri («reçel») qovmaq üçün istifadə edirdilər. Adna günü (Sümə axşamı) andız yandırmaq savab sayılır, «ruhlara xoş gəlirdi». Andızu evin astanasında xüsusi xəkəndazda yanar közün üstünə qoyurdular, bəzən közün üstünə yağ, bal tökürdülər ki, xoh qoxu gəlsin, ruhları cəlb etsin.

Andızla bağlı adətləri «ölüb-dirilən» tanrıya sitayiş ayinlərinin qalıqları kimi izah etmək olar. Andız sözünün etimologiyasını avarca «andeze» - ağlamaq sözü ilə bağlamaqla, onu «ağlayan» Mandraqora kökü və ya rus kilsə kitablarındakı «Plakun-trava» ilə müqayisə edə bilərik.

QƏDİR GECƏSİ

Qədir gecəsi («Leylatul-Qadr») Qur'anı Kərimin 97-ci surəsidir. İslam mistisizmində çox böyük önəm daşıyan bu mübarək gecə Ramazan ayının 27-ci gününə təsadüf edir. Möminlər bu gecə səhərədək yatmayıb Quran və dualar oxuyurdular:

*Yə hu, yə mən hu.*²

Yaumul insan illəhu

Əl-iman, dinu-l-islam

Lə ilaha illahu.

Şüa gəldi küləknən

Ağaclar yatdı

Su dayandı.

Səhər hər şey sakitləşdi.

Bölgədə geniş yayılmış fikir və təsəvvürlərdən belə nəticəyə gələ bilərik ki, deyimdə göstərilən əlamətlər («ağacların başı aşağı durması, suyun dayanması» və s.) qeyb ələminə aid olaraq, bu hala düşmüş adamın vəhyə gəlməsinə dələlət edirdi. Qədir gecəsi bu halı keçirən adam Allahın xoşbəxt bəndəsi kimi orucularının Allah tərəfindən qəbul edilməsi və Allahın mübarək seçiminin ona nəsib olması qənaətinə gəlirdi.

1. Söyləyicilər: Maamiyeva Məryəm, Bitsilayeva Xacey (Katex k.).

2. Huva («O») Allahı bildirir.

Bu xüsusda Axaxdərə kəndindən olan olduqca gözəl və məsum yeniyetmə qızın hekayəsini danışmaq istərdik. Qızılı hörükləri, səma kimi aydın gözləri vardı. Atası molla idi. Qız namaz qılır, Quran oxuyur,¹ orucların hamısını tuturdu. Hər orucluqda həsrətlə Qədir gecəsini gözləyərdi. Təəssüf ki, bütün varlığı ilə gözlədiyi Qədir gecələrindən birində o, qeyb aləminə qər q olmuş və geri qayıda bilməmişdir. Önemlidir ki, bu mərhələyə çatmaq, tərqiqətə yiyələnmək üçün müridlər, mürşidlər xüsusi dini təlim keçməli idilər. Gəmisiz qızcıqaz isə sonsuz tahtəşüür dəryasının dalğalarından qurtula bilməmişdir.

TƏZƏ AY

Təzə çıxmış aya baxanda dua oxuyardılar Hər kəs, əgər yanında uşaq, ya günahsız bir adam olarsa, onun şahidliyi ilə ucadan yeni ayın çıxmasına şəhadət verib niyyət edə bilərdi. Təzə ay çıxanda bu mahnını oxuyardılar:

*Зодоб моц! цилъаги
Цлияб моц! канлъаги
Карандаб ракл воххаги
Рекьел мурад тлубайгу*

*Göydə Ay təzələnsin
İşığı qoy güclənsin
Qəlblər sevinclə dolsun
Arzular qoy çin olsun*

XİNVARAL, XİNVARAL!²

Yazqabağı durnalar köçü zamanı hamı durna qatarını izləyər və onlara müraciətlə:

- Xinvaral, xinvaral (durnalar, durnalar), dayanın bir az, sözümüz var, - deyib iri daşları çevirər, budaqları kəsərdilər ki, onlar getdikləri yoldakı dəyişiklikləri qayıdanda görüb dayansınlar. Durnalar sanki ləngiyərdilər, durna sırası dövrə vurub fırlanar və yoluna davam edərdi.

1. Qeyd edilməlidir ki, bölgənin kəndlərində Quran oxumaq ənənəsi Sovet dövründə də davam edirdi. Hətta 80-cı illərdə də çoxları uşaqlarını məktəb yaşından, yəni 7 yaşdan əvvəl Quran oxumağı öyrənmək üçün molla yanına göndərirdi.

2. *Xinvar* - durna.

ROXHUL MAHAM

Avarlar ayıya («tsi») deyirlər, lakin onu şəxsləndirərək Maham adlandırırlar.¹ Belə bir rəvayət var ki, əgər meşədə ayı ilə rastlaşarsansa, «roxhi Maham, nyuh ke» («meşə Mahamı, yol ver») deməlisən, o zaman ayı sənə toxunmur. Bununla əlaqədar əslən Kebeloba kəndindən olan Bulayeva Ayşa müəllimənin başına gəldiyi əhvalatı onun dili ilə təqdim edirik:

1969-cu ilin yayı institutun II kursunu başa vurub tətillə rayona gəldim. Uşaqılıqda yay mövsümündə atamız bizi (bacı və qardaşlarımı) xurcuna salıb at belində dağa - yaylağa aparardı.² Mən də qardaşım, vatsalım (xalam oğlu) və bir qohumumla bir həftəlik Şamil dağına istirahətə getməyi qərara aldım. Adətən atam səhər açılmamış dağa çıxardı. Atamın nəsihətinə baxmayaraq, at belində ağır azuqə yükü ilə axşam saat 5-də 4 nəfər yola düşdük. Dağ yamacında KİÇİLİ adlı yerə çatanda bizi güclü yağış tutdu. Mən hər ehtimala qarşı çoxlu miqdarda qəzet və kibrit götürmüşdüm ki, qaranlığa düşdükdə yandıraq. Dağa qalxmağa başlamamış hər şey islandı, sıx duman hər yeri bürüdü. Atamın Vaska adlı atı o qədər dağ yoluna bələd idi ki, dara düşsən quyruğundan tutub özü dar cığırırla səni dağ başına çatdırırdı. Göy guruldayır, şimşək, ildırım çaxırdı, Yolu yalnız şimşəyin işığında görürdük. Mən atın quyduğundan, digərləri məndən və bir-birindən yapışaraq, dar, iki tərəfi sıldırım qaya olan cığırla, çox çətinliklə, qorxduğumuzu bir-birimizə bildirmədən, yavaş-yavaş atın arxasınca irəliləyirdik. Tsoriyul nuhur adlanan yerdən bir qədər yuxarı qalxmışdıq ki, at elə bir yerə mıxlandı. Mən irəli keçərək atın cilovundan tutub irəli çəkməyə başladım, lakin at məni geri çəkirdi. Elə bu an güclü şimşək çaxdı. Nə görsəm yaxşıdır; bir ad-

1. Ayının («ци») Maham adı, görünür, xristian mələyi Mixail (müsəlman mələyi Mikayıl) ilə əlaqədardır. Qədim ikonalarda ecazkar müqəddəs Mikola (Nikola) ayı obrazında (ayı başlı) təsvir olunur (Ем. Ярославский. Как родятся, живут и умирают боги и богини. М., 1959, с.18). Rusların ayıya Mixail (Mişa) deməsi də bununla izah oluna bilər. Qafqaz xalqlarında, o cümlədən avarlarda, təhrif olunmuş şəkildə xristian adları - Kuşkanti (Konstantin), Qurqi (Georqi), Danyal (Daniil), İvani (İoann), Eleni (Yelena), Nesdur, Andunik və s. qalmışdır.

2. Əvvəllər dağlarda hər kəndin (Kebeloba, Katex və s.) öz yaylağı vardı. Yay elli ilə dağ yaylaqlarında keçirərdilər.

dımlığımda sıldırım qaya! At yorğunluğunu almaq üçün dayanmayıbmış, mən isə onu elə hey düzgün olmayan istiqamətə dartırammış. Mən yenidən öz yrimə keçdim və at asta-asta yola düzəldi.

Malikil hub («Məlikin qəbri») adlanan yerə çatanda at durmadan fınxırmağa başladı. Mən hiss etdim ki, nə isə baş verib, çünki atam bizi yola çıxmadan əvvəl təlimatlandırardı. Elə qaranlıq idi ki, göz-gözü görmürdü, heç birimizin səsi çıxmırdı. Ümidimiz şimşəyə idi, təpədən dırnağa kimi su içində idik. Şimşək də çaxmaq bilmirdi ki, önümüzə baxmaq nə baş verir. Atın hərəkət etmədiyini və ayaqlarını yerə sürterek fınxırdığını, başını yuxarı-aşağı əydiyini görüb, diqqətlə irəli baxdım və nə görsəm yaxşıdır: bir-birindən yarım metr aralı orda burda cüt gözlər işarır. Bunlar canavarlar idi. Şimşək çaxdı və ətrafa gur işıq saldı; canavarlar götürüldülər. Bütün bunlar nağıla bənzəyir, lakin nağıl deyil həqiqətən gözümlə gördüyüm, başıma gələnlerdir. Qorxudan nəfəsimizi udmuşduq. Heç kimin səsi çıxmırdı, hamı mənim «əmrimi» gözləyirdi. 20 yaşım vardı. İçimizdə böyükləri mən idim. Peşiman olmuşdum ki, nə üçün atamın dediyi kimi səhər gün işığında yola düzəlməmişik.

Artıq dağın başına Katsi adlı yerə çatmışdıq. Dağın döşündəki ilə cığırda aramla addımlayırdıq. Yağış isə davam edirdi. Çadırlara çatmaq üzrə idik. Altı saat idi ki, yol gedirdik. Musal qud («Musa təpəsi») adlı yerə çatmışdıq. Bu qudu arxa yamacında da çadırlar var idi. Biz Rosi adlı dağ yamacına getməli idik. Musal qudla Rosi arasında böyük, dərin bir dərə var idi. Dərəni keçərək Rosinin yuxarı tərəfindəki ziyarət yeri və qəbiristanlığa çatdıq. Ziyarət yerindən 100-150 metr aşağıda bizim qohumlarımızın çadırları var idi. 15-20 metr atın arxasınca getmişdik ki, elə bil ayağımın altında yer titrədi, at ayaqlarını qaldıraraq, şahə qalxdı, var gücü ilə kişnəməyə başladı. Nəfəsimizi udmuşduq, salamat ocaq başına çatmaq ümidimiz qalmamışdı. Allah-Allah deyirdik, hər şeydən əlimizi üzmüşdük. At isə elə hey kişnəyirdi. Atamın sözləri yadıma düşdü: «Vəhşi heyvan görəndə və təhlükə hiss edəndə mənim atım sizə xəbər verəcək». Allahdan arzu edirdik ki, şimşək çaxsın. Şimşək çaxdı. İlahi nə böyük dəhşət! Yekə bir ayı ayaqlarını qaldıraraq atla üz-üzə durmuşdu. Mən ayını kinolarda, şəkillərdə görmüşdüm, canlı bu böyüklükdə ayı bizi dəhşətə gətirdi. At şahə qalxanda belindəki yük az

qala yerə düşürdü. Uşaqlara astaca susmaq əmri verdim. Bu vəziyyət təxminən 10 dəqiqə davam etdi. Mən atamın söhbətlərini xatırladım.

Onun qarşısına vəhşi heyvanlar çox çıxardı. O, meşədən, dağdan doymazdı. Çiyində tüfəng, işdən sonra meşələrə, dağlara üz tutardı. Əlində dovşan, cüyür, qırqovul, porsuq, cürbəcür heyvanlarla evə qayırdı. Babam atama nəsihət edərki, qabağına ayı çıxarsa, yerindən tərpanmə, «Rohiyül maham, nyuh ke» («meşə Mahamı yol ver!») de və gözlə; o çıxıb gedəcək. Onun da başına dəfələrlə ayı çıxmışdı. O, qorxu nədi bilməzdi. II Dünya müharibəsində (1941-1945) əvvəldən axıra qədər iştirak etmişdi. Külli miqdarda orden və medalları var. Hətta "Qızıl ulduz"u da var.

Mənim yadıma o kəlmələr düşdü. Asta-asta «Roxhi Maham nyuh ke» sözlərini təkrar etdim. Bir andan sonra ayı ayaqlarını yerə qoydu və dağ ətəyi ilə yumalanıb getdi. At sakitləşib fınxırdı. Uşaqlara təhlükənin sovuşduğunu söylədim. Uşaqlar dolmuşdular. Mən acıqlandım, «qorxmayın, artıq çatmalara (çadırlara) yaxınlaşmışıq», - dedim. «Gəlin qışqıraq, qabağımıza gəlsinlər». Xalamgilin və qohumların bizim gəlməyimizdən xəbərləri var idi. Hamı bizi gözləyirdi. Var gücümüzlə qışqırdıq: "Köməyə gəlin, qabağımıza gəlin, ay adamlar! Hardasınız?!" At da cığırda addımlayırdı. Yağış dəhşət idi, heç kəsmirdi. Bir xeyli gəndən sonra yamac yuxarı əllərində məşəllərlə qışqırışan adamlar göründü. Hətta dərənin o biri tərəfindən Rosidə yaşayanlar da hiss etmişdilər ki, dağ yolunda - yaxınlıqda Tsordan (Arandan) gələn adamlar var, kömək istəyirlər. Nəhayət adamlar bizə çatdılar, var gücümüzə hıçqırırdım. Mənimlə gələn uşaqlar heyvətə gəlmişdilər ki, indiyə qədər onlara təsəlli verirdim, təhlükə sovuşandan, qohumlarla görüşəndən sonra ağlayıram.

Gecə saat 3-ə yaxın çadırlara çatdıq. Böyükdən kiçiyə kimi çadırlardan çıxıb bizi ziyarətə gəldilər. Ocaq qalandı, üst-başımız qurulandı. Səhər başımıza gələnləri nəql etdik. Hamı belə yağışlı, çovğunlu gecə Allahın köməyi və atamın Vaskasının bələdçiliyi ilə sağ-salamat mənzil başına çatmağımıza şükür etdi. Keçirdiyimiz həyəcanlara baxmayaraq bu gecədən bizə unudulmaz təəssüratlar qaldı.

✦ MƏRASİMLƏR, ƏNƏNƏLƏR

İMƏCİ - QAHI

Avar kəndlərində ev tikən, tala açan, su çəkən və s. kimi böyük işlər gören adama elliklə kömək etmək - iməciyə yığılmaq adəti vardı. Kollektiv əmək forması olan *qahiyə* fındıq yığımaq, *çika*¹ çıxarmaq, barama sarımaq, tütün düzmək və s. işlərə də toplanırdılar. İməciyə çalğıcılar da çağırılır, süfrə açılırdı. İş arası yeyib-içir, mahnı oxuyur, rəqs edir, şənələnirdilər.

TOY

Avarlarda toy iki gün - birinci gün qız evində, ikinci gün oğlan evində olurdu. Adətən toya qədər oğlana ata mülkündən ayrılmış yerdə iməci (qahi) ilə ev tikilirdi ki, cavanlar öz təsərrüfatlarını özləri idarə edə bilsinlər. Qız evində də toya hazırlıq gedirdi. Toydan bir ay əvvəl qızı hər cür ev işindən azad edirdilər. Qız növbə ilə öz qohum-qardaşığı ilə, rəfiqələrinə qonaq gedir. Hamıya baş çəkdikdən sonra o, evdən çölə çıxır («yatağa salınır»). Buna yarızarafat «kaxsi tun» («ağarmağa qoymaq») deyilirdi. Rəfiqələri onun başına «çantaya» yığışır, qız rəfiqələri ilə birgə nişanlısı və yeni qohumları üçün hədiyyələr hazırlayırdı; süfrə-dəstərxanları, dəsmalları, örtükləri, rəngli tikmələrlə, zərli tafta ilə bəzəyir, əl işi ilə işlənmiş alt kəmərlər (xibtilkar) tikir, mənzərlərin (karaxuni), donun altından geyilən gödək şalvarların ətkələrini («buftaxuri hebet») tikmələr, zərli baftalarla bəzəyir, corablar, müxtəlif bəzək və örtüklər, səhəng üçün qayış və s. toxuyurdu. Toyda paylanacaq çantaların hazırlanmasına xüsusi diqqət verilirdi. Üçbucaq konvert şəklində içərisinə mixək, dağdağan qoyulmuş torbalar tikilirdi, torpaların altına rəngbərəng saplardan qotazlar düzəldilirdi. Bu çantaları salxım şəklində yığır, onları toy iştirakçılarına paylayırdılar, gəlini aparan atın çulundan, gəlin otağından asırdılar.

1. *çika* - fındığın yaşıl qabığı. Fındıq yetişdikdə bu qabıqdan çıxır. Lakin tam yetişincə ağacları sirkələyir və fındığı çikalı yığıb bir yere toplayırlar. Fındıq yığılı qutardıqdan sonra fındığı çikadan çıxarmağa yığışırlar. Topaları əzir və çıxarılmış fındığı sinilərdə pahlayırlar («zibildən ayırırlar»).

Gəlinə böyük ipək şal və qızıl suyuna çəkilməmiş, təpəsində ay-ulduz olan gumuş tac («kikbin») gətirərdilər. Tacı yalnız ərli qadınlar taxa bilirdi. Qızlar isə kəlağayın altından saç (hörük) yığımaq üçün boyunda gümüş sancaqla, ilgəklə bağlanmış ləçək və ya təpəsi şiş baş örtüyü - «dunça» taxardılar. Dunça qalın parçadan olur, üzərinə bir-birinə bitişmiş gümüş borucuqlar tikilirdi. Bu baş örtüyü arxası (hörük yeri) açıq gümüş papaq (kapyuşon) formasında olurdu. Dunçanın aşağısına çiyinlərə düşən kümüş asmalar tikilirdi. Buna əlavə xüsusi alın, gicgah bəzəkləri olurdu. Şal, kəlağayı dunçanın üstündən salınırdı. Şalı saxlamaq üçün də zərgərlər gümüş zəncirlərlə birləşdirilmiş müxtəlif ilgəklər, sancaqlar, xüsusi bəzəklər düzəldirdilər. Gəlinə isə kəlağayın üstündən tac («kikkin») qoyur, bundan başqa sırğa («kilik»), qolbaq («kurkin»), sinəbənd («kerenser») və s. taxırdılar. Tikmələr və ya zərli bafta ilə işlənmiş mənzəri («karaxuni») bərkitmək üçün qızıl və ya qızıl suyuna çəkilməmiş gümüş bəzək - «tsapiyal», arxadan kəməre əlavə - «tsaki» olurdu. Gəlinə əsasən qaşlarla və şəbəkə ilə işlənmiş «tavat kəməri» taxırdılar. Qalın ipək parçadan tikilmiş donun ətəyinə, qolların içəri tikişlərinə də gümüş asma bəzəkli zəncirlər tikilir, qadın oynayarkən bu bəzəklər görünürdü.

TOY ADƏT VƏ QAYDALARI

(*Qabaxçöl k.*)

Adətə görə, avarlarda qohum və bir köklü nəsil arasında nikaha daha çox üstünlük verilirdi. Lakin muasir nikah münasibətlərində bu qayda, demək olar ki, aradan qalxmışdır.

Qədim adətlərimizə görə¹ evlənmə yaşları, adətən belə idi, qız ərə verildirdi 15 yaşından, oğlanı evləndirərdilər 18 yaşından. Elə buna görə də atalar sözü yaranmışdır: «Kim səhər tez durur, tez evlənirsə, peşiman olmaz». Nikah məsələsi ailənin əlində idi, onlar kimi almaq, kimə vermək məsələsini həll edirdilər. Lakin oğlan və qızın razılığı alınmalı idi. Molla kəbin kəsəndə onların hər ikisinin razılığını almalı idi. Razılıq verilməsə kəbin

1. Burada söhbət Balakən rayonunun Qabaxçöl kəndindəki adətlərdən gedir, lakin müəyyən fərqlərlə bütün avar kəndlərinə aiddir.

kəsilə bilməzdi. Buna baxmayaraq ailə tərbiyəsinin nəticəsi olaraq onlar valideynlərinin qərarına tabe olmalı idilər. Oğlan üçün gəlin seçərkən valideynlər onun nəslini, gözəlliyini, əməksevərliyini, sağlamlığını nəzərə alırdılar. Gəlin seçildəndən sonra elçilik başlanır. Oğlan tərəfi yaxın qohumlarından birini qızın valideynlərinin yanına göndərirlər ki, qız evinin bu işə münasibətini öyrənsin. Qızın valideynləri razıdırlarsa, «inşallah», «allahın məsləhəti ilə» deyirlər. Aradan 2-3 gün keçəndən sonra qızın razılığını alırlar. Bu mərhələdən sonra oğlan tərəfi 2-3 dəfə elçilər göndərir. Qızın və ya valideynlərinin nəzərdə tutduqları başqa yer yoxdursa, elçilərə «Allah bəxt versin» sözləri ilə razılıq verirlər.

Aradan bir neçə gün keçəndən sonra oğlan valideynləri bir neçə nəfər qohumu qız evinə göndərirlər. Onlar «baxox» (halva) və şirniyyatdan ibarət xonça, üzük, ipək baş örtüyü ilə gəlinin görüşünə gəlirlər. Onları gəlinin yaxın qohumları qarşılayır, onlar üçün süfrə açılır. Bu gündən qız «nişanlı» sayılır.

Toyqabağı bəy və gəlinin qohumları qız evinə yığılır, burada toyun keçirilməsi, gəlinə aparılacaq və gəlin üçün veriləcək şeylər - cehiz haqqında danışırlar. Toy günü müəyyən edilir, toya çağırılacaq adamlar müəyyənləşdirilir və cavanlar bölünərək toya çağırılacaq adamlara xəbər verir. Toy əsasən iki yerə bölünür: Birinci gün qız toyu, sonrakı gün oğlan toyu. Qız toyuna «çantalar» deyilir. «Çanta» içərisinə mixək qoyulmuş xırda üçbucaq şəklindəki torbacılardan ibarət olurdu. Ucları rəngbərəng qotazlı bu xırda torbalar bir yerdə salxım şəklində düzülür və yaxın adamlara, oğlan evindən gələnələrə, həmin gün tambur çalıb məclisi şənləndirən tamburçulara verilir, onlar həmin sacaqları tamburun başından asır, bir çoxları döşlərindən asırdılar.

Əvvəl tamburla başlanan bu şənlik, oğlan adamlarının toya çağırılanların gəlişi ilə qara zurna və nağaralı məclisə çevrilir, hamı oynayır, oyunda əvvəl oğlanlar, kişilər bir-bir ümumi oyun nümayiş etdirir, hamı oynadıqdan sonra ikinci mərhələdə həmin adamlar ayaq silkələmə oyununu oynayır, üçüncü mərhələdə birincidən başlayaraq qız-oğlan oyununu başlanır. Bu üsulla sonra toya gələnələr də oynayırlar. Oyuna dəvət edərkən tamadadan alınan gülü və ya çubuğu bir-birinə ötürürdilər. Oynamayana tamada zarafatla çubuq vurardı. Gəlin otağından çıxmır, qızların - rəfiqələrinin sərəncamında olurdu. Oğlan evinin adamları

müxtəlif şirniyyatlı xonça ilə qız toyuna təşrif buyururdular.

Sonrakı gün oğlan evinin toyu olur. Həmin gün oğlan adamları gəlinə gedirlər. Gəlini onu müşayiət edən rəfiqələri geyindirir. Rəfiqələri qızın ata və ana tərəfindən olur. Onlar gəlini geyindirirlər. Keçmişdə qızın başına geniş, ipək örtük (əsasən qırmızı rəngdə) örtür, örtüyün üstündən qızıl suyuna salınmış gümüş tac qoyurdular.

Gəlin evdən çıxmazdan əvvəl oğlanın bacısı (ya da yaxını) gəlinin belində çörək sındırır və deyir:

*Əlləri yağlı, ayaqları yunlu.
Evdə sözü ötən, evdən kənarında hörmətli
Balaca gəlincik böyük oğlana.*

Sonra gəlini rəfiqələrinin müşayiəti ilə ata mindirirlər. Gəlinin iki yancısı (yengəsi - biri ata, digəri ana tərəfdən), at başı çəkən (ata tərəfdən qohum oğlan), öküz kəsən (ana tərəfdən qohum oğlan), toyuqçular (5-6 nəfər gənc ata və ana tərəfdən), sandıq qoruyan (ata və ya ana tərəfdən qadın) gəlini bəy evinə müşayiət edirlər. Qara zurna nağaranın, müxtəlif mahnıların müşayiəti ilə bəy evinə çatanda həyatə keçənədək gəlinin adamlarından bir dəstə gənc yolu kəsirlər və gəlin haqqı tələb edirlər. Ondan sonra gəlin bəy evinə keçir. Evin astanasında gəlinin ayağı altına tarelka qoyurlar, gəlin təpiklə vurub onu sındırır. Bu o deməkdir ki, evdə gəlin sözükeçənlərdən olacaq. Gəlini atdan endirmək üçün oğlanın (bəyin) atası və ya anası gəlir. Atdan düşən kimi onun başının üstünə müxtəlif şirniyyatlar atılır. Sonralar yengələr onun üçün lampa yandırırırlar ki, bu onların işıqlı həyatına işarədir. Gəlin evə qalxarkən sağ ayağını irəli atmalıdır. Sonra onu ayrılmış otağına gətirirlər və oğlan anası qabda bal gəlir gəlinin qabağına, gəlin, eləcə də hamı baldan dadırlar - bu o deməkdir ki, onların ailə həyatı şirin keçsin, onun qabağına oğlan uşağı gətirirlər ki, onun oğul övladı olsun. Sonra qız tərəfdən gələnələr üçün süfrə düzülür. Sonra gəlini bəy və gəlin otağına yola salırlar.

Toyun səhəri günü bəy-gəlin stol başında otururlar. Bəyin qabağına halva (boxox) badyası qoyurlar, qohumları hamısı gəlinlə oynayır, gəlin bəyden alan halvanı oynayana verir, o da gəlinə hədiyyə və ya pul verir. Bu minvalla bütün qohumlar gəlinlə oynayır, gəlin isə bəyden aldı-

ği halvadan onlara pay verir. Bununla da əsas toy yekunlaşır.

Gəlinlə oğlan evinə gələnlərə «hörmət» edilir: atbaşı çəkənə ən çox pul verilir, sandıqçıya da haqqını verirlər, öküz «öldürənə» kəsilən malın qabaq budu verilir. Yengələr sonrakı gün qız evinə qayıdırlar, onlar da oğlan evi tərəfindən mükafatlandırılırlar.

Toydan bir neçə gün keçəndən sonra əvvəl qız evi, sonra isə oğlan evi qonaqlıq verirlər. Mənası isə odur ki, hər iki tərəf üçün hər iki tərəfin darvazası, qapısı açıqdır.

YAS QAYDALARI

Ölünü axşama saxlamaq olmaz, gün batana kimi basdırmaq lazımdır. Avarlar ölünü qırağ tikişləri olmayan paltarda basdırır, kəfəni paltarın üstündən bürüyürlər. Yaşlı qadınlar özləri üçün yeni alt və üst paltarı, sabun, ətir və s. tədarük görürlər. Sandıqda yasa gələn qadınlara veriləcək paylar da (şal, yaylıq, dəsmal, corab və s.) yığırlar. Yasdan sonra bu əşyalar ehsan kimi paylanır. Ölü basdırılan gün qəbiristanlıqda ölünün basdırılmasında iştirak edənlərə dördü bir təndir çörəyi, halva (asda, bakuk) və bişmiş ət tikəsi paylayırlar. Bir həftə ölü evində yas olur, ehsan, sədəqə verilir, əsasən üçünə və yeddisinə çox adam yığılır. Basdıran gündən sonra hər adına (cümə axşamı günü) kişilər qəbir üstünə gedib dua oxuyur, sonra ölü evinə gəlirlər. Axşamüstü ölü evinə yığılıb «qulhu» («qul huva-l-lah») - dua oxuyurlar. Qadınlar isə qəbir üstünə yox, ölü sahibinin evinə gedirlər. 40 gündən sonra, tək adamdırsa 4-cü, arxası olan adamdırsa 5-ci cümə axşamı günü kişili-qadınli səhər gün çıxana qədər qəbir üstünə gedir, sədəqə paylayır, qayıdırlar. Evdə yas verirlər. Həmin qayda ilə ölünün ilini keçirirlər.

✦ DEYİMLƏR

- Beşikdə körpənin başı atlına bıçaq və ya qayçı qoyurlar ki, şeytanlar körpəyə yaxınlaşmaqdan çəkinsinlər.
- Özünlə qartal lələyini gəzdirsən xoşbəxt olarsan.
- Canavar ürəyini bişirirlər və oğlan uşağına yedizdirirlər ki, o qorxmaz, güclü böyüsün.

- Canavar dişini körpənin çiyindən asırlar ki, ona göz dəyməsin.
- Öün çıxmasına baxmayaraq yağış yağarsa, «dağda diş canavar doğub», - deyərlər.
- Canavardan qoparılmış yun məhəbbəti artırır. Əgər onu hər hansı qadına dəydire bilsən, o səni sevəcəkdir.
- Hamilə qadın canlı dovşanı görərsə, dovşandodaq uşaq doğular.
- Kəsilməmiş dirnaq və sacı tullamırlar. Onu əlçatmayan bir yerdə gizlədir ki, o dünyada cəzadan xilas olsun.
- Boş beşiyi silkələmək uşağı xəstələndirir.
- Uşaq ilk addım atmağa (yeriməyə) başalyanda onun dizlərinin üzərində çörək sındırıb paylayırlar ki, o quvvətli, güclü olsun.
- Uşağın üstündən adlamaq olmaz.
- Qaynar suyu torpağa tullamaq olmaz, şeytan yana bilər və su tullaşana zərər gətirə bilər.
- Axşam alatoran vaxtı yatmazlar.
- Axşam zibil atmaq olmaz, evin bərəkəti qaçar.
- Cümə axşamı paltar yumuq olmaz; ruhlara xoş olsun deyə evdən gözəl bişmiş, şirni (halva), andız iyi gəlməsi məsləhətdir.

✦ İBRƏTLİ HEKAYƏLƏR

DƏYİRMANÇININ QONAQPƏRVƏRLİYİ

İmam Şamil 10-15-ə qədər döyüşçüsü ilə bir auldan keçirdi. Bunu eşidən aulun varlı adamları Şamili qarşılayıb onu ziyafətə dəvət edirlər. Müxtəlif ləziz yeməklərdən bol süfrə açırlar. Şamil bir tikə kəsib yeyir və dayanır. Onun yoldaşları da, nə qədər ac da olsalar, yeməyi dayandırdılar. Qonaqlığı təşkil edənlərə təşəkkürlərini bildirərək onlar yola düzəldilər. Auldan bir az kənarında çayın kənarında köhnə dəyirmanı qoruyan bir dəyirmançı vardı. Oğlu-qızı, ailəsi olmayan tək bir adam idi. Şamil və onun döyüşçüləri dəyirmanın yanından keçəndə dəyirmançı onların qabağına çıxır, «Vallah, möhkəm və dadlı qovut da var, soyuq su da», - deyərək onları içəri dəvət edir.

Şamil və adamları dəvəti qəbul edir, atlarından enib dəyirmanı evinə girirlər. Dəyirmançı qollarını çırmağı qovut yoğurur. O, yoğurduğu qavutu yumrulayıb böyük bir siniyə yığır və qonaqların qabağına qoyur, sonra sənəyi götürüb bulaqdan sərin su gətirməyə gedir. Qayıdıb İman Şamilə deyir: «Allah sizə ömür versin, bərəkətinizi əskik etməsin, mənim qovutumdan doyunca yeyin, sərin sudan için. Sizə qonaqlıq verməyi Allah mənə qismət etdiyi üçün Allahdan çox razıyam. Sizə də minnətdaram». Şamil və silahdaşları doyunca qovut yeyib, soyuq su içəndən sonra dəyirmançıya təşəkkür edir və yola düşürlər.

Yol boyu Şamilin əsgərləri aralarında söhbət edirlər: niyə Şamil varlığının məclisində bir tikə yedi, dəyirmançının qovutunu doyunca yedi? Qərara gəlirlər ki, bu sualı Şamilə versinlər. Şamildən bunun mənasını soruşanda Şamil cavabında deyir:

- Bunun mənasını başa düşmək o qədər də çətin deyil. Birinci qonaqlığı bizə hörmət əlamətindən çox, öz var-dövlətlərini nümayiş etdirmək üçün verdilər. Onların çörəyi bizə halal ola bilməzdi. Dəyirmançının qonaqlığı isə bizə olan hörmətin əlaməti olmaqla, onun halal zəhmətinin bəhrəsi idi. Ona görə də halal hörmətə doyunca yeməklə cavab verdim.

✦ LƏTİFƏLƏR

Cavan ər-arvad varmış. Evlənəndən bəri onların elə bir günü olmamış ki, qonağı olmasın. Hər yemək vaxtı qonaq gəlir, ikilikdə oturub yeyə bilmirlərmiş. Bir axşam necə oldusa qonaq gəlmədi. Arvad halva çalbmış. Halva qazanını çarpayının altına qoyub əri ilə keçir o biri otağa. Ər-arvad bəzənib-düzənib bir-birilə söhbət edirlər. Əri arvaddan soruşur:

- Arvad, mən bu geyimdə kimə oxşayıram?
- Əlbəttə padşaha, - deyir arvadı, - bəs mən kimə oxşayıram?
- Sən də padşahın xanımına, - deyir əri.

Elə bu vaxt qonşu otaqdan bir nəfər onlara tərəf keçir. Əlindəki boş halva qazanını başına keçirərək soruşur:

- Bəs mən kimə oxşayıram?

☐

Axaxdərə¹ kəndindən bir dəliqanlı bazara² gəlir. Yanından keçən oğlanın baxışı xoşuna gəlmir, onu döymək istəyir. Oğlan səbəbini soruşduqda, «sən mənə söqdü», - deyir. Oğlan and-aman eləyir ki, söyməmişəm. Şahidləri cəlb edir, onlar da bunu təsdiq edirlər. Axaxlı qətiyyətlə deyir: «Mən bilir, sən mənə ürəqində söqdü».

☐

Bir kişinin arvadı ölür. Kişinin ağlamaqdan həlak olduğunu gören dost-tanış ona təskinlik verirlər: «Həyatdır. Hamımız öləcəyik. Rəhmətliyinin də az yaşı yox idi, ömrünü yaşadı». Kişi hiçqıraraq deyir: «Mən ona görə ağlamıram. Ağlayıram ki, o mənə o vaxt gəldi ki, hər bir qəşəng qız mənə gələrdi və mənə o vaxt tərək etdi ki, heç bir kifir arvad da mənə gəlməz».

☐

Dağdan gələn hobol (qonaq) arandakı qonağının evinə gəlib çatır. Qonağı yaxşı qarşılayırlar, gətirdiyi əti, pendiri düşürüb atı rahatlayırlar. Evə keçirlər. Səhərdən at üstündə dağ yolunu aşan hobolun qabağına sinilərdə xinqal qoyurlar. Hobol ac imiş, yeyir ha. Süfrədən çəkiləndən sonra ev sahibəsi soruşur:

- Hobol, hansı xinqal daha çox xoşuna gəldi?
- Yaxşı xinkal idi, yidi da.
- Yox, onu demirəm, nuş olsun. Ət, maqaş (şor), miçç (cincar),³ qabax (balqabaq) xinkallarından hansı daha dadlı idi?
- Vah, onun ayrı-ayrı növləri də varmış?!

1. Zaqatalada dağ kəndi.

2. «Bazar» və ya «Car bazar» keçmişdə şəhərə deyilirdi. Zaqatala (Zəkən tala) isə indiki Car kəndinin ərazisində kənd idi.

3. cincara (kicirtkan) qoz ləpəsi və qızarmış soğan qataraq kutsi (qutab) və ya kinkal bişirirlər.

☐

Arana - Tsora (Car) gələn bulxadar¹ bazardan alma yerinə soğan alır. Gözlərindən yaş axa-axa soğanı yeyir. Onun bu halına acıyaraq, «ay qardaş, niyə yeyirsən bu zulumnan soğanı?», - deyər soruşurlar. Cavab verir: «Pul veribdi, quzlar çıxsa da, şalvar cırılsa da, yiyəcəydi».

☐

Dörd cavan Rusiyaya səfərə çıxır və şık maşında şəhərin küçələrini gəzirlər. Bir zaporojeslə toqquşurlar. Düşürlər, söz-söhbət uzanır. Döyüşəsi olurlar. Amma görürlər, bunlar dördüdür, zaporojes sahibi tək. Bir nəfəri keçirirlər onun tərəfə. Görürlər, yenə düzgün alınmır. Bir nəfəri də keçirirlər o tərəfə. Bu dəfə baxırlar ki, indi o üçdür, bunlar iki. Deyirlər: «Ay kişi, sən qırağa dur, özümüz həll edərək».

☐

Bir zarafatçı kişi olur. Onun böyük fındıq bağı vardı. Qonşusu qıraq yerdən gəlin gətirir. Gəlin bunun bağından fındıq yığar, aparıb bazarda satardı. Bir gün fındıqlıqdan keçən kişi fındıq yığan bu qadınla rastlaşır. Salamlışırlar, kişi yeni qonşuyla tanış olur, söhbət edir, sonra soruşur: - Sən bağın sahibi Muhmanı tanıyırsan? Gəlin tanımadığını deyir. Kişi canıyananlıqla, «şükür ki, tanımırsan, çox sərt, başa bəla adamdır», - deyir və gəlinə məsləhət görür ki, qarşı tərəfdəki qonşunun bağını yığsın. Gəlin xeyrixah məsləhətinə görə ona təşəkkür edir və o gündən bu bağa girmir.

Bir gün bazarda əri ilə mal satanda bu qonşu keçir piştaxtanın önündən. Görüşürlər, hal-əhval tuturlar. Gəlin ərinə pıçıldayır: «Bu qonşu çox xeyrixah adamdır. Məni Muqumanın şərindən qutardı». Muhmanın zarafatlarına bələd olan qonşu gülərək, «Muquma elə özüdür də», - deyir.

1. Dağıstan avarlarına «bulxadar» deyilir.

☐

Bir nəfər Bakıdan avar kəndindəki tanışının evinə qonaq gəlir. Ev sahibinin anası oğlunun şəhərə (Zaqatalaya) getdiyini deyərək qonağı içəri dəvət edir, uzaq yoldan gələn qonağa yemək süfrəsi açır. Qonaq ev sahibəsi ilə şirin söhbət edə-edə yemək yeyir. Bir qıraq stola çərəz, maxara və s. yığan ev sahibəsi gətirdiyi halvanı süfrəyə qoyur və mehribancasına «qonaq, astadan ye», - deyir. Bu sözdən tutulan qonaq ev sahibini həyətdə gözleyəcəyini bildirərək çölə çıxır və bir azdan sağollaşaraq Zaqatalaya gəlir. Zaqatalada ondan nədən pərt olduğunu soruşurlar və o, hadisəni danışır. Yoldaşları gülərək «asta»nın halva olduğunu deyirlər. Ev sahibəsi qonağa «halvadan da ye» deyirmiş.

☐

İki nəfər mübahisə edirlər. Birinin adı İlyas olur. Axırda sözü qalmayan o birisi deyir: «Vallah, mən sənədən danışardım, sənənin adın İlyas olsaydı, İlyas yox!».¹

☐

Qəbizdərəliyə qonaq gəlir. Süfrəyə bal da qoyulur. Qəbizdərə balı adlı idi. Nəfis ağ şanlı balı gören qonaq elə hey baldan yeyir. İsti yay günü olduğu üçün ev sahibi yaxşı mənada qonağa xəbərdarlıq edərək deyir: «Bal yandırır ha səni». Qonaq yeməyə davam edərək cavab verir: «Səni yandırmasın, məni yandırsa da fikir yoxdur».

ZAQATALA LƏTİFƏLƏRİ

Sovetin dövründə Zaqatalaya qonaq gəlir. Qayda-qanundan narazı olaraq birisinə deyir:

- Bu şəhərin böyüyü-kıçiyi yoxdur?

Niyə yoxdur, - deyir yerli sakin. Böyüyü - Anduk, kıçiyi - Dumba Mişa.

1. Avarca «yas» - qız, «vas» - oğlan deməkdir.

Dumba Mişa hamının tanıdığı doğma liliput idi. Anduk da çox kök, hapazan (namünasib iri) milis işçisi. Vağzalın yanından qışqıranda bazarın yanına toplaşan alverçilər pərən-pərən olurdu. İndi də kimsə yüksək səslə danışanda deyirlər: «Nə bağırırsan Anduk kimi». Halbuki çoxu sözün mənasını bilmir.

Bir əczaçı dükana gəlir, satıcı ilə hal-əhval sorğusundan sonra çaydan (qəhvədan) istəyir. Satıcı «baş üstə», - deyərək mal dalınca içəriyə keçir və bükdüyü «çaydanı» getirib müştəriyə verir. Müştəri bükülüdə aftafa görüb özündən çıxır. «A kişi, mən səndən aftafa istədim, ya çaydan?», - deyə qışqırır. Satıcı halını pozmadan cavab verir: «Mən də nə vaxt sənin aptekinə gəlmişəm, sən mənə istədiyim dərmanın yerinə «əvəzedicisini» vermişən. İndi məndə də çaydan yoxdu, aftafa var, sağlığına işlə!»

✦ **NAĞİLLAR**

ÇOBAN QIZI MESEDO
(*Vexazul yas Mesedo*)¹

Dağlar qoynunda bir çoban yaşayırdı. Onun Mesedo² adlı gözəl bir qızı vardı. Bir gün çoban sürüsünü otararkən möhkəm yağış yağır və o, sürüsü ilə bir mağarada daldalanır. Bu vaxt qaya uçaraq mağaranın ağızını bağlayır. Mesedonun heç nədən xəbəri olmur. Yağış dayanır, gün çıxır. Mesedo ot biçmək üçün dağa gedir. Özü ilə qızıl çalğı götürür. Bir xeyli ot çaldıqdan sonra qız yorulur, çalğısını ağacdan asıb ot şələsinin üstündə yuxuya gedir. Hənirtidən ayılında görür ki, dağın döşünə yeddi nəfər atlı qalxır. Çalğısını götürmək üçün uzanmışdı ki, onlardan biri cəld Mesedonu atın tərkinə qoyub atı çapır. Qalan altı nəfər də onun ar-

1. *Вехъасул яс Меседу; вехъ* - çoban.
2. Mesed «qızıl» deməkdir, qadın adıdır.

dınca çapıb gedir. Onlar başqa bir dağa qalxırlar. Orada atlarından enib yeyib-içir, istirahət edirlər. Çox keçmir ki, yuxu onları aparır.

Mesedo fürsətdən istifadə edib yavaşca aradan çıxır. Bir az uzaqlaşmışdı ki, oğlan duyuq düşüb ayılır, qızın arxasınca atını çaparaq ona çatır. Qıza töhmət edərək deyir:

*Ду дуда рагличлиш, глопил Меседо
Ва гьал глaдaмaцa бицунeбгaлaгy?
Чанги мун глaдинaй глопил ясяхъан,
Дун рази йигилан, раглич бахъарав.
Раглич хисарай яс нагагь кканани,
Росдал агьлуялда суризабурав.
Члухларал ясазул хъахлалал берал
Члалгладу лълъей глолон дица гьекъарал*

*Gənc Mesedo, sən eşitmişəm,
Mənim haqqımda deyilənləri?
Bu kəndlərdə bir çox gözəllər
Eşqimdən yanıb külə dönüblər.
Hisslərimlə oynayanları mən
El içində rüsvay etmişəm.
Məğrur gözəllərin göy gözlerini
Mən sərin çeşmə suyu tək içmişəm*

Mesedo oğlana tənə edir: «Sən silahsız qızı qaçıрмаğı igidlikmi sayırsan? Oğlan kinayə ilə gülümsəyir və qızın əlinə iti qılınc verərək deyir:

*Дун дукъа кьоларев лъларогониш,
Дунгун махсароде яхъуней йигей?
Дир хвалчал лебаллъи рагличлогониш?
Суркла-клуни берцин клалъалей йигей!*

*Məni yaralaya biləcəyinizi düşünürsən,
Yoxsa mənimlə zarafət edirsən?
Ya qılıncımın kəsəri haqda eşitməmişən?
Di vur məni, gözəl qönçəm!*

Mesedo qılıncı alaraq vuruşmağa başlayır və oğlana qalib gəlir. Lakin qız rəqibini öldürmür, onun yaralarını sarıyaraq atına oturdur ki, atı onu mənzilinə çatdırsın. Bundan sonra Mesedo evinə qayıdır, atasını tapmadıqda atını minərək onu axtarmağa yollanır. Atasının atının kiş-nərtisinə mağaranı tapır. Qaya parçasını kəndirlərlə bağlayıb atlara calayır, ata və qız atların köməyi ilə mağaranın ağızını açirlar və şad-xürrəm evə qayıdırlar.

Bir müddət keçdikdən sonra Mesedoya böyük cah-cələlla elçilər gəlir. Onu qaçırmaq istəyən oğlan hərəkətindən peşmançılıq çəkir. Səhlələrini başa düşərək həyat tərzini dəyişən gənc Mesedonun və atasının razılığına nail olur. Böyük toy bəsatı qurulur.

Qoy bütün cavanlarımız muradına çatsınlar, pis niyyətli, bəd əməlli adamların arzusu isə ürəklərində qalsın!

QAZ VƏ TÜLKÜ

Qaz və tülkü balalarına birgə qulluq etmək üçün razılığa gəldilər. Gah tülkü ova gedir yem gətirir, özünün və qazın balalarını yedirir, gah da qaz ova gedir, yem gətirir, balalara baxırdı. Sürətlə böyüyən qaz balalarına tülkünün iştahı düşür. Bir müddət zorla tamahını boğur, lakin axıra qədər dözə bilmir. Bir gün ova qaz gedir, tülkü isə evdə qalır. Qaz balalarının ən böyüyünü parçalayıb yeyir.

Heç şeydən xəbəri olmayan qaz yem toplayıb gəlir. Tülkü hiyləgərçəsinə qazın qarşısına çıxır və peşmançasına deyir:

- Vallah qaz qardaş, bu gün bir balamız yoxa çıxıb.

Qaz soruşur:

- Səninki, yoxsa mənimki?

Tülkü deyir:

- Birgə saxladığımız balaların səninki, mənimki ola bilərmə? Bizim balalarımızdan biri yoxdur, özü də boğazı uzun balalarımızdan biri.

Məsələni anlayan qaz deyir:

- Bəli, balamızın boğazı quyruğa calanıb.

Bundan sonra «boğazı uzun» qaz «quyruğu uzun» (tülkü) ilə şərikliyi kəsir.

ÜQUQİ'

Var imiş, yox imiş, bir quş var imiş, adı da Üquqi. Üquqi 7 balasını da altına alıb yuvasında yatırdı. Bir tülkü gəlir ağacın altına, quşun yuvasına baxıb deyir:

- Bu çöl də mənim, səhra da mənim.

Kökləri torpağa yayılan bu ağac da mənim.

Ağacı kəsərim dibindən.

Kəsmək istəmirsənsə, yubanma, tələs,

Qurban elə balanı mənə,

Öz vətəni qorumuş ol!

Ağacın kəsilməsi hədəsindən qorxuya düşən Üquqi hər gün bir balasını verir tülküyə. Axırda bir balası qalan quş ağlayıb yaş töküdü. Onun dərdinə şərik olan quşlar soruşurlar ki, niyə ağlayırsan?

- Tülkünün dəhrəsi yox, nə də baltası var.

Hiyləgərlikdən başqa bacardığı yox.

Bir də gələrsə, boş qaytar onu...

Tülkü yenə gəlir, əvvəlkitək öz mahnısını oxuyur. Üquqi ürəklə cavab verir:

- Sənin bərəkətsiz qarnına bir də mənim balam girməyəcək, get! Sənin nə baltan var, nə dəhrən, ağacı nə ilə kəsəcəksən?

Tülkü hirsle, «sənə bunu öyrədən ağzı sınınsın», - deyib oranı tərk edir.

YARIMÇIQ TOYUQ

Vardı, yoxdu, bir toyuq vardı, özü də yarımçıq. Yarımçıq ona görə ki, onun bir ayağı, bir qanadı yox idi. Özü isə canlı idi, kök idi, özü də tüksüz idi bu toyuq. Digər toyuqlar onu həmişə incidərdilər. Bundan inciyib tükənən yarımçıq toyuq digər toyuqlardan ayrılaraq özü üçün bir sahe düzəldir, onu şumlayır, qoruyur. Bir gün sahəni gəzərkən yarımçıq toyuq görür ki, onun taxıl sahəsində xanın mal-qarası otlayır. Dərhal mal-qaranı qabağına qatıb xanın imarətinə gedir ki, onu cərimə eləsin.

1. Üquqi-Göyərçinə oxşar quşdur

Yolda böyük bir canavarla rastlaşır. Sürətlə mal-qaraya hücum edən canavarı yarımçıq toyuq udur. Bir qədər də gedəndən sonra sürüyə hücum edən tülküyə rast gəlir, onu da bir göz qırpımında udur. Beləliklə yarımçıq toyuğun qarnında canavar da, tülkü də bir yerə düşür. Xanın evinə bir qədər qalmışdı ki, böyük bir çaya rast gəlir. Yarımçıq toyuq dimdiyini salır çaya, bütün suyu içir, çay quruyur. Keçirlər xanın imarətinin qabağına.

Xanın nöqərləri onu xanın qəbuluna buraxırlar. Xan yarımçıq toyuğu görüb heyratə gəlir.

- Xan sağ olsun, - deyə yarımçıq toyuq sözə başlayır, - mən əziyyətlə bir balaca torpaq becərmişəm, buğda əkmışəm. Sənin malların orada otlayır. Mənə dəyən ziyan müqabilində cərimə verməlisən.

Xan bərk hirsələnir, nöqərlərə tapşır ki, toyuğu tutub qazlar olan dama salsınlar, qoy qazlar onu didsin. Nöqərlər əmri yerinə yetirirlər. Qazlar toyuğu didməyə başlayırlar. Toyuq da bərk hirsələnir. Yolda uduğu tülkünü qusub buraxır onların üstünə. Tülkü qazların axırına çıxır və damın bir küncündə gizlənir. Sonrakı gün nöqər dama baxmağa gəlir. Damın ortasında dayanan yarımçıq toyuqdan başqa damda bir dənə də qaz görmür. Nöqər əhvalatı xana çatdırır. Hirsələnən xan nöqərinə tapşır ki, yarımçıq toyuğu salsın atlar olan tövləyə, qoy atlar onu tapdalayıb öldürsün.

Yarımçıq toyuq dama salınan kimi qarnındakı canavarı buraxır at damına. Canavar səhərə kimi bütün atları qırır. Səhər nöqər damın qapısını açan kimi canavar çıxıb qaçır. Nöqər xana məlumat verir ki, bir at belə qalmayıb, hamısı məhv edilib. Bərk hirsələnən xan göstəriş verir ki, böyük bir tonqal qalayıb yarımçıq toyuğu tonqala atsınlar. Elə də edirlər. Yarımçıq toyuq tonqala atılan kimi çaydan içdiyi suyu qaytarır, tonqal sönür. Toyuq soyuqdan titrəməyə başlayır. Onu tonqala atan nöqərin gözüne kül üfürüb onu kor edir. Koru qabağına qatıb yarımçıq toyuq gedir xanın hüzuruna. Xan onun gəlişindən özünü itirir, tez ailəsini səfərbər edib qaçıb gedir. Yarımçıq toyuq xanın taxtına sahib olub xanlıq etməyə başlayır. Bundan sonra toyuqlar yarımçıq toyuğa yaxın durub bir daha onu incidə bilmirlər.

KEŞİKÇİ VƏ QOYUN SÜRÜSÜ

Vardı, vardı bir varlı kişi vardı. Onun böyük qoyun sürüsünü bir nəfər qoruyurdu. Bu sürü yaxşı otu, şirin suyu, təmiz havası olan bir dağda olurdu. Bir gün çoban xəstələnir. Varlı sürü sahibi çobanı əvəz etməyə adam tapmadığından oğlunu göndərir sürünü otarmağa. Oğlan qalan ərzağa baxır, görür ki, bir az un qalıb. Birinci gün qalan az undan xingəl bişirir və ən kök qoçu kəsib yeyir, içalatını da verir itlərə, yatır. Sonrakı gün ona un gətirib gələn olmur. O biri kök qoçu da kəsib yeyir, içalatını verir itlərə. Və beləliklə gündə bir qoyunu kəsir, yeyir. Sürü tədricən azalır. Kəsdiyi davarların dərilərini də sərir damda bir tirin üstünə.

Beləcə günlər ötürdü. Oğlan darıxmağa başlayır, anasına xəbər göndərir ki, sürünü otarmağa adam göndərsin. Lakin adam gəlmir, gündə kəsim hesabına sürü azalırdı, damın çardağı dəri ilə dolurdu. Oğlan bir qıraq qoyunları kəsir, kəsir və axırda birçə qoç qalır. Bu qoçu dağın kəlləsinə qovur ki, gələn olsa onu göstərə bilsin.

Nəhayət atası gəlib çıxır: - Salameleykum mənim oğlum, qoyunların vəziyyəti necədir? - deyə oğlundan xəbər alır. Oğlan atasını dama dəvət edir və dəri anbarını göstərib deyir:

- Budur sənin qoyunların, ata. Bir qoyun da bax o dağın başındadır, o bu dərilərə qarovuldur...

DƏVƏNİ NECƏ «XİLAS» ETDİLƏR

Var idi, yox idi, birlikdə yaşayan şir, tülkü, vaşaq, çaqqal, ayı, canavar və qarğa var idi. Neçə vaxt idi ki, onlar birləşib bir yerdə yaşayırdı, növbə ilə ov edib birgə yeyirdilər.

Bir gün onların məskəni yanından dəvə karvanı keçir. Karvandakı bir dəvənin ayağı ağrayır, axsayıb yeriye bilmirdi. Karvan ötür, axsaq dəvə tənha qalır. Tülkü onu görür və tez onların şahı hesab edilən şirə məlumat verir. Şir biraz fikirləşdikdən sonra deyir:

- Get, dəvəni bizə dəvət et və ona de ki, ona xəyanət edilməyəcək, bizimlə birlikdə bir ailə üzvü kimi yaşayacaq.

Tülkü şirin sifarişini dəvəyə çatdırır, dəvə də çarəsiz razı olur. Dəvəni şirin yanına gətirirlər. Şir dəvəni qəbul edir və deyir:

Baxmayaraq biz ət yeyirik, sən ot, biz bir yerdə mehriban yaşayacağıq. Arxayın ol ki, sənə heç bir xəyanət edilməyəcək.

Dəvə razılıq edir, onlar birlikdə yaşamağa başlayırlar...

Bir gün şir ova gedir, fillə toqquşmaya düşür və bərk yaralanır. Şir yağa düşür, yoldaşları ona yetdik ov edə bilmirlər. Şir gündən-günə zəifləyirdi. Tülkü bundan narahat olur və şirə deyir:

- Biz yetdik ət tədarük edə bilmirik, gəlsənə dəvəni öldürək, yeyək.

Şir razı olmur, deyir ki, mən söz vermişəm ki, ona xəyanət etməyəcəyəm, mən sözümlün ağasıyam, ona xəyanət olmayacaq.

Xeyli keçir, vəziyyət getdikcə ağırlaşdı, yenə tülkü yaxınlaşır şirə.

- Elə isə icazə verin dəvəni biz parçalayaq, sənin guya xəbərin yoxdur.

Dəvə yenə razı olmur. Tülkü üçüncü dəfə şirin yanına gəlir və deyir:

- Biz belə bir tədbiri fikirləşmişik, onun sənə heç bir dəxli yoxdur. Hamımız bir yerə yığışacağıq və elan edəcəyik ki, bizim başçımız ölüm təhlükəsindədir. Ulu babalarımızın bir adəti var idi ki, bir sürü məhv olunca 100 məhv olsun, 100 məhv olunca 10 məhv olsun, 10 ölüncə biri qurban verilsin. Belə olduğu halda bizdən də biri məhv olmaq məsləhətdir, özü də könüllü.

Şir deyir:

- Siz yenə dəvəni nəzərdə tutursunuzsa, mən razı deyiləm.

Dəvə isə dinmir. Hiyləgər tülkü hamının bir yerə yığıldığı bir gün deyir:

- Mən ulu babalarımızın nəsihət və məsləhətini sizə çatdırmışam. Gəlin, könüllü olaraq məsələni müzakirə edək. Kim könüllü olaraq özünü kollektivə qurban verir?

Başaq söz alır:

Məni yeyin, qanıma sizə halal edirəm.

Canavar söz alır:

- Sənin nə canın var ki, bizi doydurasan, məni yeyin, mən razıyam.

- Canavar ətinə yeyincə biz hamımız ölməyə razıyıq, - deyə etiraz etdilər.

- Məni yeyin, - deyə caqqal dilləndi.

Sənin ətin bişməzdir, sənin ətin bişincə meşədə odun qalmaz, indi hər yer qardır, odun da çətindir, - deyə ayı və canavar etiraz etdilər. Qarğanı yada salan da olmadı, özü də qorxusundan dinmədi. «Qoy heç

yadlarına düşməyim», - deyib susmağı üstün tutdu.

Dəvə yeridi irəli və söz istədi:

- Siz niyə dalaşır, mübahisə edirsiniz. Sizin aranızda mən fərqlənirəm: kifayət qədər böyük leşim var, ətim də ki şirindir, həm də hamınıza çatar.

Tülkü şadlıqla dilləndi:

- Tamamilə doğrudur, gəlin işə başlayaq...

Dəvəni parçalayıb bölüşdülər...

ŞİR, CANAVAR VƏ TÜLKÜ

Var imiş, yox imiş, bir şir, bir canavar və tülkü var imiş. Bir gün onlar rastlaşır və dostluq etməyi qərara alırlar. Lakin onlar ayrı-ayrı xasiyyətli olduqlarından aralarında tez-tez mübahisə düşürdü, bəzən ayrılırdılar.

Şir deyirdi: - Tənha yaşamaqdansa birlikdə yaşamaq yaxşı deyilmi? Bir-birimizin harayına, köməyinə çatarıq. Hiyləgər tülkü mırıldayır, naz edirdi, sonra da razılaşırdı. Bir müddət yaxşı keçir, yaxşı ov edirlər. «Mənim payım», «Sənin payın» deyə bölüşmədən bir yerdə yeyirdilər ovu.

Bir vaxtı onların ovu qıtlaşır və qərara gəlirlər ki, ovu bölüşsünlər.

Şir deyir: - Bu qayda heç birimizi tox eləməz, gerek ovunuzu birgə artırmaq ki, hamımız doyaq. Bir də ova çıxırlar. Həmin gün bir eşşək, bir keçi, bir də keçi balasını ov edirlər. Ovu bölüşdürmək növbəsi canavarın idi. Canavar eşşəyi şirə, keçinə özünə, keçi balasını tülküyə verir. Canavar belə hesab edirdi ki, bu bölgüdən şir razı qalacaq, ona görə də gözü onda idi. Şirin isə bərk acığı tutur, bir pəncəsi ilə canavara elə zərbə vurur ki, bir anda canavarın başı üzülür.

Şir tülküyə:

- Ovu necə lazımdır bölüşdür, - deyir.

Tülkü yaltaqcasına əzilə-əzilə ayağa durdu və ovu belə bölüşdü:

- Şir qardaş, səhər yeməyin keçi balası, günorta yeməyin eşşək olsun. Axşam yeməyinə də keçi çatar.

Şir çox razı qaldı və soruşdu tülküdən:

- Belə ədalətli bölgünü kimdən öyrəndin?

Tülkü güclə udqunaraq, «o...o... ondan ö... ö... öyrəndik», - deyə canavarın leşini göstərdi.

YAŞIM NALIN ALTINDADIR

Var idi, yox idi, bir at, bir tülkü və bir canavar var idi. Xeyli müddət idi ki, onlar birlikdə ömür sürürdülər. Beləliklə, onlar uzun müddət birgə yaşadılar. Bir il qış çox şaxtalı, soyuq keçir. Onlar ova çıxmağa bilmirlər. Yem ehtiyatı azalmağa başlayır. Onlar arasında söz-söhbət, şikayət, narazılıq yaranır. Bir gün tülkü deyir: - Aramızda yaşca ən cavanı kimdirsə onu gərək yeyək biz. Canavar da onun təklifi ilə razılaşıır və tülküdən soruşur:

- Sən nə vaxt dünyaya gəlmisən?

Tülkü: - Mən Nuh peyğəmbəri dövründə anadan olmuşam, - cavabını verir, - bəs sən nə vaxt anadan olmusan? - deyər canavardan soruşur.

- Mən də elə o vaxtlar anadan olmuşam. Tülkü doğulanda mən böyüməkdə olan cavan idim. At tülkü ilə canavarın hiyləsini başa düşür və özünün anadan olması vaxtına aid suala belə cavab verir:

- Mənim anadan olduğum vaxtı mən bilmirəm. Amma atam-anam mənə deyiblər ki, anadan olduğum vaxt ayağımın altına vurulan nalın üstündədir. Sən özün bax nalın altına, - deyər canavara müraciət etdi.

Canavar sevincək qalxdı yerindən, atın nalına baxmaq üçün atın ayağını qaldırmaq istəyəndə canavarın başına elə təpik ilişdirir ki, canavarın başı parçalanır, bunu gören tülkü isə qaçaraq canını qurtarır.

DASI VƏ AŞI

Vardı, yoxdu, iki dost vardı. Birinin adı Dası o birisinininki Aşı. Onlar həmişə bir-birlərinə yalan danışardılar. Çoxlu yalanlar danışdıqlarından bir-birinə də inanmaz imişlər. Bir gün Dası Aşıya deyir:

- Mənim atamın elə böyük, geniş, nəhəng damı var imiş ki, heç kəs onun bu başından o biri başına gedib çata bilməzmiş. Bu, heyrətləndirici deyilmi?

- Həqiqətən heyrətlidir, - deyər Aşı təsdiq edir və deyir ki, bundan da böyük bir möcüzə var: bizim bir usun payamız (çubuğumuz) var. Göydə qara buludlar görünən kimi anam həmin uzun paya ilə buludları dağıdır, yağışın qarşısını alır.

- Bəs həmin payanı siz harada saxlayırsınız ki? - deyər Dası soruşur. Aşı deyir:
- Həmin göylərə çatan payanı anam sizin at damunda saxlayardı...

SƏRÇƏNİN SƏRGÜZƏŞTİ

Bir gün sərcənin ayağına tikan batır. Sərcə axsaya-axsaya gedirdi ki, bir evə rast gəlir. Burada evin arvadı çörək bişirmək üçün təndir qalamışdı. Sərcə deyir: «Abay,¹ mənim ayağıma tikan batıb, xahiş edirəm, çıxar onu». Arvad tikani çıxardır. Sərcə deyir: «At təndirə, təndir yaxşı yansın». Arvad tikani çıxarır və təndirə atır. Sərcə gözləyir çörək bişənə qədər və arvada müraciətlə deyir: «Bayaq mənim ayağımdakı tikanla təndir yandırdın, indi əvəzində mənə bir çörək ver». Arvad ona çörək verir. Sərcə razılıqla yola düşür.

Az gedir, üz gedir, çöldə qoyun otaran bir çobana rast gəlir. Çoban çörəksiz pendir yeyirdi. Sərcə deyir: «Çoban qardaş, niyə pendiri çörəksiz yeyirsən? Gəl mən sənə çörək verim». Çoban şadlıqla təklifi qəbul edir. Çörəyi pendirlə doyunca yeyir. Sərcə deyir: «Çoban qardaş, mən sənə çörək verdim, sən mənə bir qoç ver». Çoban nəm-nüm edir, təklifdən qaçmağa çalışır, sərcə əl çəkmir. Əlacsız qalan çoban ona qoç verir. Sərcə payını alıb yoluna düzəlir.

Gedir, ha gedir, bir toy məclisinə tuş olur. Keçir toyda oturur, toy sahibini təbrik edir, xeyli oturduqdan sonra toy sahibinə deyir: «Ağa, sizin üçün kök bir qoç gətirmişəm, kəsin, qonaqlara verin, yeyin, için, keyf edir». Ev sahibi sevinnə-sevinnə qoçu qəbul edir, kəsib qonaqlara verir. Bir qədər sonra sərcə gəlir və toy sahibinə deyir: «Ağa, qoçu kəsdin, halal olsun. Əvəzində mənə gəlini verməlisən». Toy sahibi pərt olur, heç cür razı olmur. Sərcə deyir ki, onda qoçumu qaytarın, özü də həmin qoç olsun. Kişi nə qədər təkliflər verir, sərcə heç biri ilə razılaşmır. Əlacsız qalan toy sahibi gəlini verməli olur.

Gəlini də alıb sərcə düzəlir yola. Az gedir, çox gedir, bir zurnaçıya rast gəlir. Zurnaçı elə çalırdı ki, valeh olmamaq mümkün deyildi. Sərcə gəlinlə birlikdə onun lap yanına gedir və diqqətlə qulaq asırlar. Birdən

1. abay - «xala», «bibi»

sərçə deyir: «Zurnaçı qardaş, al bu gəlini, zurnanı mənə ver». Zurnaçı diqqətlə baxıb görür ki, sərçənin yanındakı gəlin onun sevdiyi, lakin ona verilməyən qızıdır. Zurnaçı şadlıqla təklifə razı olur.

Sərçə zurnanı götürüb çalmaqda, zurnaçı ilə sevgilisi öz evlərinə getməkdə, biz də onlara xoşbəxtlik arzulamaqda.

Nağilin başqa variantında əhlikəf çobandan söhbət gedir. Sonda o, çaqana (kamança) çalana (variant: tambur çalana) rast gəlir, arvadı çaqanaya dəyişir. Uca dağın başına çıxıb çaqana çalara oxuyur:

<i>Цо тиканукъ кьыгу чед</i>	<i>Bir tikana iki çörək</i>
<i>Кьыгу чудук кьыгу куй</i>	<i>İki çörəyə iki qoç.</i>
<i>Кьыгу куйдукъ издагъелъукъ</i>	<i>İki qoça bir arvad</i>
<i>Издагъелъукъал чаргъана.</i>	<i>Bir arvada çaqana.</i>
<i>Далалай, далалай...</i>	<i>Dalalay, dalalay...</i>

✦ MƏİŞƏT VƏ OYUN MAHNILARI

Taladan Asya xalanın dediyinə görə, anası eyvanda¹ cil polda altına palas salaraq oturur və nəhrəni kilimin üstünə qoyaraq zümzümə edə-edə nəhrə çalardı:

<i>Nəhrəm, tez ol, tez yağ ol,</i>	<i>Aşı yavan qalıfıdı.</i>
<i>Nəhrəm, yağ ol, ayran ol.</i>	<i>At başınca yağ ol, yağ ol,</i>
<i>Evimə qonaq gəlifdi,</i>	<i>Göz yaşınca ayran ol, ayran ol.</i>
<i>Atı balkona bağlayıfıdı,</i>	

Uşaqlar müxtəlif oyunlar - kerduxan (gizlənpaç), karakyus (çilingaç) və s. oynayırdılar. Uzun qış gecələrində xırda uşaqlar kömbə-kömbə oynayırdılar:

<i>Kömbə-kömbə, qoz kömbə</i>	<i>Daxçada duz qalmadı</i>
<i>Gah belə, gah da belə...</i>	<i>Çuvalda un qalmadı</i>
<i>Dögəllər, dögəllər.</i>	<i>Elçilərin əlindən</i>
<i>Arxin suyunu böqəllər ...</i>	<i>Obada qız qalmadı...</i>

1. Evlər əsasən tağlı eyvandan və iki tərəfində, arxada otaqlardan ibarət olardı. Eyvan gündoğana baxardı.

ZAXUR DİLİNDƏ FOLKLOR NÜMUNƏLƏRİ

✦ BAYATILAR¹

Barivekka sa qaye qıvxu
Oxa otqun hizin du
Qırqunqile ged avaqi
Xərnı yuçeyş çoci.

Bariya qoydum bir daş
Üstünə yazdım yaddaş
Hamıdan çox yaraşır
Böyük bacıya qardaş.

Hucoyna heles vas
Hin valkan havas
Yığni yede deke
Hideli vu zas.

Nə verə bilərəm sənə
Ki, salasan meylin mənə
Nə etsəm də atan-anan
Verməzlər səni mənə.

Xauvxa ileyka
Qozeteana maleyka
Şinaxinen deşinbi
Ted-çiçakar güzeyxa.

Göylərə baxıram
Məleykə gözləyirəm
Sənin kimisini görmədim
Qüzeydə açan gül-çisəksən.

Tampurin hikken teler
Zi otxunda hinkiler
İkkaniyayir xhas xiva
Ekkamaa qəmçiler.

Tamburun nazik telləri
Yeyirəm sürhüllüləri
İstərəm səni qucaqlayam
Çox oynatma hörükləri.

Gunaye dyakkuy vob hooka
Qən qəlin vob qooka
Har sen dekke sadaqays
Yarg vob qurbanis gyukaa.

Qumru günə nəğmə deyir
Qarğa acığından ölür.
Hər il atam sədəqəyə
Bir qoç qurban verir.

Suvee hookana suva
Zeras kyanaa xüve
Gyazi yığni nikneke
Hottul zi xhinal haa.

Dağda oxuyan tülkü
İnəyə tökən ot şələsi
Sağib sənin südündən
Özümə yağ düzəldəsi.

1. Söyləyici: Kəlimət Xəlilova, Zaxur k.

2. Səyaçı söz.

Tsaxurqa haqne Hacı
Sıranis haqne Hacı
Zaqse xil akkasda deş
Xeyale haqne Hacı.

Dərəbu daşmış eyxi
Quzaybu açmış eyxi
İstahaka hirxülme
Bekin yik açmış iki.

Yedee abayli şala
Rootsee gyasi vob, bala
Zerake geeb nyak guazas
Gimaşşi kilna bala.

Zı yıkana xinaka
İlke çana çumaka
Sa kuble mali əhə
Yizdi ğarib canaka.

Suvani qomo Reyhan
Çini yanılma ceyran
Yuqna kihana,
Şinad ikəsin Seyran.

Yızda çociy peşəkar
Sura reyhanik akar
Vucey abuna yaylıĝe
Kole girvanka şakar.

İleyluyun manatbu
Yişte kulen kanatbu
İkqani zakle kaces
Yızde çocin davatbu.

Yede azayli içeyer
Çilka sabayle içeyer
Hayne zamanin içer
Nax`x`a vuşun ğamç`iler.

Tsaxura get, ay Hacı
Sıraya dur, ay Hacı
Zaqsdə əl tutası yox
Xəyala dalma Hacı.

Dərələr daşmış idi
Qüzeylər açmış idi
Gəlin evə çatanda
Bəyin ürəyi açılmış idi.

Anam aparır ot ağıla
Beşikdə aqlayır bala
Sənə indi süd verəcək
Aqlama balaca bala.

Mən gedirəm su yuxarı
Qalxıram yamaca sarı
Bir-iki mahnı denə
Qərrib canıma barı.

Dağın başında reyhan
Yanında da bir ceyran
Yay gələcək,
Olacaq bizə Seyran.

Mənim qardaşım peşəkar
Yarı reyhana oxşar
Gətirdiyi yaylıĝa dəyər
Kilo girvəngə şakar.

Mənzərin manatları
Pəncərənin qanadları
Teznən görəydim barı
Qardaşımın toyunu.

Anası gətirir almaları
Yığır başına qızları
Hanı sizin hörüklər
Bu zəmanənin qızları.

MEŞLEŞ

Sözləri və tərcüməsi Telli Əsədullah qızınıdır

Sıvabı hər - hərrama
Ögiyle əlhəə dama.
Çırınĝus məlhəm hava,
Xivaaşe vas tay deş,
Uftanna Mişleş!

Yöxxəsse yeq hoharas
Ts`axarayn xhyan ilyoĝas
Tezexiv yaraşuĝ vas
Uftanna Mişleş!

Kopar-kopar konootbu
Konootbu tet bişti
Xivna çoban avakvar
Sürüük vakvişti.

Dolamabı kemer xine
Yıkey advod sıvabişite
Çıkın xurun yaĝ arvad
Ucuad dala bişti

Suvabişdi oo`ad carqayka
Vod gidk`in xivar
Xuleni mizelin millet -
Yiqiy, lakkuç, lezgi, avar.

Xuled aazir sennanxan
İtumba k`upiy Qodiy
T`et-t`eleyka gyavts`u vob yişda
Uftanna Dindiy!

Ətraf hər-hərrəmə dağlar
Qabağından çay axar.
Havası xəstəyə məlhəm,
Gözəllikdə yoxdu səndən,
Səfəli Meşleş!

Dəyirmanın yanından yol gedək
Tsaxaray bulağından su içək.
Tezexiv sənə yaraşuq, deyək,
Ay gözəl Meşleş!

Topar-topar dağ otları,
Gül-çiçək sarmış hər yanı
Mərd çoban əldə çomaq
Otarır qoyunları.

Dolama yollar kəmərim kimi
Dağların belini sarmış.
İrili, kiçili körpülər
Çaylar üstə yol salmış.

Dağların köksündə cərgəylə
Düzülmüş kəndlər, obalar.
Burda neçə millet var
Zaxur, lak, lezgi, avar.

Düntü çayın qovşağında
Durur Qodi körpüsü.
Gül-çiçək içindədi
Yenə bizim gözəl Dindi!¹

1. Dindi aşırımından keçən məşhur Ləkit yolu təsvir olunur.

*Keled kayle yişti xivun dalatbu
Qatar-qatar mıkar elin adatbu
Cevana-şukar katan in beqin utaq
Qonşu xaar bezeşiş yea izdağ*

Kəndimizin toyları yada düşür,
El adət ilə qızlar qatar-qatar süzür.
Cavanlarla dolmuş bəyin otağı
Qonşu evdə salınır gəlin duvağı.

*Kavxa dayiyni zurnayn dera,
Tepalqa ses gyahu.
Şamsiyni şamdanbişe
Nəxüde işix gyavhu*

Kavxa dayının zurnası
Dərəyə-tərəyə səs salır
Şəmsinin şamdanlarıyla
Hər tərəf işıqlanır.

*Sevadilka mərrəka,
G`elləybi cavanaaşin
K`elyod qayle
Qayle ədətbi yişin.*

Sevadil meydanında
Bir mərəkə var.
Kelleybu¹ oynayırlar.
Toyda qızğın cavanlar.

✦ BAYATILAR VƏ MAHNILAR²

*Дамабы лаклы хъехье
Къорайбы уфран хъехье
Никлын дидей къачуме
Йтзын йикл чыгалхъа хъеъе*

Çaylar coşub daşır
Meşələr gözəlləşir
Yuxuda atamı görəndə
Ürəyim yerinə düşür.

*Чипхе алады оклбы
Ишык аваклы йихбы
Наммаше йишде хиве
Ихъейи шадын йыгбы*

Qoruxlarda ot yaşıl
Zaxurlar işə yaraşır
Kəndimizə necə də
Şadlıq, toylar yaraşır.

*Денке адайле ечер
Окъя коттал къарачер
Нимечаб мичагбайи
Гъайни залымын ичер*

Atam alma gətirər,
Üstə qaraçı tökülər
Zalımın qızları
Necə də gözəldilər

1. Sürətli ayaq sürekləmə oyunu.

2. Aşağıdakı folklor nümunələrinin əldə edilməsində əslən Qalal kəndindən olan ziyalı, alim, diyarşünas Mehdi Seyidova təşəkkürümüzü bildiririk.

*Зы цаана имачи
Чахъа айресда бачи
Аллаща щудовуна
Йокне йучейс сачочи*

Mən edirəm iməci
Gəlin yığışaq, bacı
Beş baciya bir qardaş
Allah bizə qıymadı.

*Ч`а` рана еч бухъейи
Вучуб хъившу вихъейи
Манна миъагна ичи
Йишде чочус йихъейи*

Qırmızı alma olaydı
Qabığı nazik olaydı.
Orda duran qəşəng qız
Bizim qardaşa olaydı.

*Къурхе оклана шала
Булбул хъинее щек`ана
Ай ву дейхъана ичий
Зынар вака хъеклана*

Qoruxda ot şələsi
Gəlir bülbülün səsi.
Ay qəşəng qız, mən oldum
Səndən örtü öləsi.

*Гуненче щаа щалгай
Чамыс ылхеха къалай
Засхъа алрабе щеле
Кансовет Мина халай*

Güneydən edir aray
Cama vurulur qalay
Mənə araba verir
Kənsovet Mina xala.

ГАЗИЙНА МАГЪНИЙ

*Орше алаф десдхъеси,
Гъасре зер тохыв хъечи,
Ивийкарне чгееаб.
Чакьал, сыва моохъечи,
Ай зерай, зерай, зерай!
Чан зерай, зерай, зерай!*

QARININ MAHNISI¹

Örüşdə alaf olmasa,
Dağda inək doymasa,
Sən gəzən yerlərdə
Çaqqal, tulkü olmasın.
Ay inək, inək, inək
Can inək, inək, inək.

*Океехъа воб гъу евчы,
Тетбы одхъын хъигъевчы,
Никнен митлаарод дацы,*

Sən örüşə girmisən,
Gül yemisən,
Südnən döşü doldurmusan,

1. Azərbaycan dilçilik elminin görkəmli nümayəndəsi Səlim Cəfərovun tərtibatı və tərcüməsi ilə, Zaxur k.

Хъан илогъасне кевчы.
Ай зерай, зерай, зерай!
Чан зерай, зерай, зерай!

Su içməyə çıxmısan.
Ay inək, inək, inək
Can inək, inək, inək.

Хыырый быт екка маа,
Палтар микьин хъымаа
Газы йыгъни никнеке
Гъотдыл зы хынал щаа
Ай зерай, зерай, зерай!
Чан зерай, зерай, зерай!

Tüklü quyruğunu tərpetmə
Paltarımı çirklətmə
Qarı sənin südündən
Özümə yağ düzəldirəm
Ay inək, inək, inək
Can inək, inək, inək.¹

LAYLAY

Гимеше, дихав, гимеше,
Дакк базарекъа щаркун.
Щашдиле къалесда,
Вас члэрана гаччи аблес,
Кишмиш аллес,
Гурт аллес.
Гимеше, дихав, гимеше,
Къалища, дихав, къал

Ağlama, oğlum, ağlama,
Atan bazara gedib.
Tezliklə gələcək,
Sənə qırmızı papaq gətirəcək,
Kişmiş gətirəcək,
Köynək gətirəcək.
Ağlama, oğlum, ağlama,
Yuxla, balam, yuxla.

Гимеше, йишав, гимеше
Йыгъна чожи ваклекъа аркун
Вас ниссе аллес
Вас магаш аблес
Гев аблес,
Мусва аблес
Гимеше, йишав, гимеше
Къалища, йишав, къал

Ağlama, qızım, ağlama
Qardaşın yatağa gedib.
Sənə pendir gətirəcək
Sənə məqəş gətirəcək
Toğlu gətirəcək
Quzu gətirəcək
Ağlama, qızım, ağlama
Yuxla, qızım, yuxla.

1. Səyaçı söz.

✦ ƏK`ELİSİNBI - ATALAR SÖZÜ

- Bissiyş hıvaguy, g`övas qıvk`uy
- Gıdeçu, höğəs ixhes deş
- Gıvk`uyng`ve qoşsena
- Ünzın kar zakva alda xhvan ha`a
- Xhaneyl dexhayle qiyğa,
k`yauuyn ilyozarac deş.
- Pişiyə oyun - siçana ölüm
- Çeynəməmiş udmaq olmaz
- Kəsən soyar
- Mənim əşyamı mənimlə döyüşdürərlər.
- Dibində olmayandan sonra, tökülən qalmaz.

✦ K`İNBI - ANDLAR

- Allahnek`yalla
- Verğenak`yalla
- Ts`aynek`yalla
- Q`urannek`yalla
- Vuəzanik`yalla.
- And olsun Allaha
- And olsun Günəşə
- And olsun Oda
- And olsun Qurana
- And olsun Aya.

✦ ALXIŞBI - ALQIŞLAR

- Xav nuruñ gyatsen
- Ucaş hammaşə gyobxhan
vixhena
- Ğel sayenana yixhena
- Abayqa, abateyqa k`ırı helena
yixhena
- İmirnana ha`ana
- Evin nurla dolsun
- Ocağın sönməsin
- Ayağın sayalı olsun
- Qaynanaya, qaynataya qulaq asanlardan (hörmət edən) olasan
- Uzun ömürlü olasan.

✦ ĞARĞIŞBI - QARĞIŞLAR

• Üurd k`ar qıvxhena	• Yurdun qaralsın
• K`armi yatsal avur qıxhana	• Qara qəbir daşın altına düşəsən
• K`ilk`anı k`ar qıxhayn	• Qara ciyərin qara olsun (Öləsən)
• Sebiy ixhena	• İflic olasan.
• Al duvağık ts`a qıxhan	• Duvağın qara gəlsin.

✦ LƏTİFƏLƏR

Asvarikü sanğve qıdğın ha`u: «Asvar, hayin millet nyaqaye əlhəə vod?»
 Asvare cavab qıvu: «Yızda dek nyaqayiy hammaşıys ark`ın, manıd ha-
 maqa əlhəə».

Asvardan biri soruşur: «Asvar, bu millət hara gedir?»
 Asvar cavabını belə verir: «Mənim atam həmişəlik haraya ge-
 dib, o da ora gedir».

Asvar g`idmina sa xhili osbişin alyat`u mihmanna hayk`anna. Ftark`inni
 xaani xərüŋve - hin ocsbı nişisınbıne va qıdğın ha`a?

Asvar eyhen:

- Adıyn ocbı gyotxhun g`at`ume əəs-da Asvare osbı sa-sanna ucağeqa
 gix xh xhxi gyoxhxhan ha`anbı. Osbı gyotxhun g`acime xaani yesse:
 Asvarik`le eyhen:

- Asvar, osbı gyotxhun g`at`uyınbı, nya`a Asvare hidççud dexhan xhin-
 ne idəə?

Asvare vuccud dexaynkine eyhen:

- Yızdi osbişin ts`a hala ycağə meedod.

Asvar qışda bir qucaq odunu götürüb qonaq gedir. Evin
 böyüyü soruşur: «Bu odun nə üçündür?»

Asvar cavab verir: «Gətirdiyim odun yanıb qurtaranda geə-
 dəcəyəm. Asvar odunları bir-bir ocağa qoyub yandırır. Ev sa-
 hibi görür ki, odun yanıb qurtarır.

Deyir: «Asvar odunun qurtardı, niyə getmirsən?»

Asvar halını pozmadan cavab verir: « Mənim odunum hələ
 ocaqda közərir».

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ ZAXUR FOLKLORU NÜMUNƏLƏRİ

✦ BAYATILAR

Dağları duman, Suvagil,
 Köçmə, dayan Suvagil.
 Kimin ahıyla oldun,
 Belə viran, Suvagil.

Ağ almanı alasız,
 Şəhər olmaz qalasız.
 Döyüşdəki qardaşlar,
 Sağ-salamat qalasız.

Şaftalılar dəyəndə,
 Budağını əyəndə.
 Suvagili anıram,
 Gün dağlara dəyəndə.

Bənövşəyəm itərəm,
 Kol dibində bitərəm.
 Yar axtarıb tapmasa,
 Boynum əyri tutaram.

Dərd canımı dəldi,
 Ürəyim lap incəldi.
 O köhnə Suvagilim,
 Yenisindən gözəldi.

Suya getdim Cuma dağa
 Ordan da lap uzağa
 Mahnı de mən qərüb
 Həsərət qalacam sağa

Göydə buludam səni,
 Sərib qurutam səni.
 Ölüb qəbrə getsəm,
 Onda unutam səni.

Bir quş uçdu küləkənən,
 Qolum sındı biləkdən.
 Ayrılib gedən anam,
 Halallıq ver ürəkdən.

Axşam olar, yanar şam,
 Qaranlıq gəldi axşam.
 Qardaş, sənə yazıram,
 Qərüb yerdə qalmışam.

Mahnı mahnının başı,
 Mahnı bilməyən naşı.
 Qəlbədən gələn mahnıdır
 Qərüb yerin yoldaşı.

Su gələr axar gedər,
 Qayalar yıxar gedər.
 Dünya bir pəncərədi,
 Hər gələn baxar gedər.

Mahnının usdasıyam,
 Bir gülün dəsdəsiyəm.
 Gözəl, sənin dərdindən,
 İllərin xəstəsiyəm.

Sən yadıma düşdü gəl,
Bağrım kabab bişdi gəl.
Uzaq mənzilli yarım,
Pis anlar ötüşdü, gəl.

Qaynar samavar daşar,
Çaylar dağları aşar.
Dostların qaydasıdır,
Gah küsər, gah barışar.

Göldəki duru susan,
Sən Allahın qulusan.
Könlünü kimlər alıb,
Məndən ayrı durmusan?

Kaş bülbülə dönəydim,
Gül üstünə qonaydım.
Dilin necə şirindir,
Ürəyini biləydim.

Getmə, getmə amandır,
Sırrın yada ayandır.
Gəlişinə mən qurban,
Gedişin nə yamandır.

Qaşın qara zil kimi,
Üzün qızılgül kimi.
Mən sənə həsrət qaldım,
Bülbül ilə gül kimi

Aşıq aşanda bilər,
Sular daşanda bilər.
Dost dostun qədrini,
Ayrı düşəndə bilər.

Bu mahnı həng iləndir,
Kəlməsi bənd iləndir.
Deməyin eşqə düşdüm,
Söhbətim dərd iləndir.

Tütünü yığdım laydan,
Yarım gözəldir aydan.
Yarıma köynək biçdim,
Taftası var humaydan.

Çay içmişəm gülabdan,
Alma ola sinafdan.
Mənim elə yarım var,
Dərs götürür kitabdan.

Gün olubdur günorta,
Yük üstündə yumurta,
Umudum tək sənədir,
Qardaş, məni unutma.

Səsim səse yovuşar,
Ünüm dağlardan aşar.
Evdə səsin gələndə,
Çöldə dilim dolaşar.

Çay içmə ağzın yanar,
Yadlar sırrını qanar.
Havadan uçar quşlar,
Mənim halıma yanar.

Gül gülə düşdü, neynim,
Dən suya düşdü, neynim.
Qismətlər paylananda,
Sən mənə düşdü, neynim.

Dostuma, can dostuma,
Nə durmusan qəsdimə.
Yadlar, yamanlar kimi,
Torpaq atdın üstümə.

İynənin sarı sapı,
Görünür sizin qapı.
Məni yardan ayıran,
Dilənsin qapı-qapı.

Mən səni yel bilirəm,
Başımda tel bilirəm.
Uca dağlar başında,
Qurumaz göl bilirəm.

Dizimdə yamaq,
Üstə kasa qaymaq
Təndir çörək, yağ,
Keyfim olar çağ.

Sarıdır pərdə,
Yarısı yerdə.
Mən düşən dərdə,
Düşməsin bəndə.

İçmişəm araq,
Gözlərim çıraq.
Mən sevən yardan,
Düşmüşəm iraq.

İçmişəm çaxır,
Gözlərim axır.

Mən sevən yara,
Gör kimlər baxır.

Ay gözümün qarası,
Quzu, ceyran balası.
Heç bir oğlan tapmadın,
Gəlib səni alası.

Gedirəm yolum Şirək,¹
Sinəmi dəlir dirək.
Neynirəm gen dünyanı,
Dustaqdır cavan ürək.

Başında ağ şalı var,
İpəyə oxşarı var.
Özü gürcü balası,
Muğala² oxşarı var.

Qarabaldır³ meşəsi,
Doludur bənövşəsi.
Yad yerə gedən qızın,
Ağlamaqdır peşəsi.

Hündür evin işığı,
Dindirməyin aşığı.
Gedibdir, gələsidir
Könlümün yaraşığı.

Dəyirman üstü çiçək,
Ucları əlvan ləçək.
Bu kəndin arasında,
Tapmadım səndən göyçək.

1. Şirək - Gürcüstanla sərhəddə.

2. Muğal - azərbaycanlı

3. Qaxda kənd

Həyətdə arıxana,
Arı yığıldı şana.
Yarım getdi əsgərə,
Mən qaldım yana-yana.

Köynəyim tasma-tasma,
Hər yanda qızıl asma.
Hərə bir qeybət qırır,
Onlara qulaq asma.

Gülü bağdan dərşənə,
Pəncərəyə sərşənə.
Məni görmək istəsən,
Suvagilə gəlsənə.

Bağçada nar ağacı
Bar vermir otu acı.
Heç ürekdən gülərim,
Qardaş itirən bacı.

Zaqatalanın düzü,
Gəzdim Bakı, Tiflisi.
Ölüm Allah işidir,
Unutmayın siz bizi.

İsitmə tutdu məni,
Tutdun, qurutdu məni.
Ay mənim əziz dostum,
Nə tez unutdun məni?

Qaxdan aldım alafa,
Ucları dörd tərəfə.
Quş oluban uçaydım,
Yarım olan tərəfə.

Ağac başında badam,
Mən bu yerlərdə yadam.
Çox gülüb danışsam da,
Elə bilməyin şadam.

Dağlarında maraldır,
Maral əti halaldır.
Taqşırım varsa öldür,
Qanım sənə halaldır.

Aşıqların özü var,
Qızıl qələm gözü var.
Dala baxıb gedirdi,
Bilmədim nə sözü var.

Yorğanı yığdım yükə,
Yatmayıb bükə-bükə.
Bacımı yola saldım
Göz yaşı tökə-tökə.

Bağa girdim əzəldən,
Dəstə tutdum xəzəldən,
Gülümü iynəməmiş,
Fələk qopardı əldən.

İstol üstə bağlama,
Mən gedirəm ağılama.
Gedirəm gələcəyəm,
Özgəyə bel bağlama.

Su götürdüm hovuzdan,
Toyuq olmaz tovuzdan.
Axşam sizə gələrdim
Qorxuram silə buzdan.

Əzizim sini-sini,
Doldur ver sini-sini.
Mənə öz yarım gərək,
Neynirəm özgəsini.

Qaranquş bala bəslər,
Dağın dalından səslər.
Zorla verilən qızlar,
Allahdan ölüm istər.

Qara oğlan, xoş oğlan,
Gözləri sərxoş oğlan.
Sənə çox minnətim var,
Mənə mahnı qoş, oğlan.

Bu dağda maral gəzər,
Sürüsün arar gəzər.
Mən yara neynəmişəm,
Yar məndən kənar gəzər.

Məhlədə otun taya,
Kölgəsi düşdü çaya.
Mənim yarım oxşayır,
Soyulmuş yumurtaya.

Ağ alma allanınca,
Budaqdan sallanınca!
Mən səndən əl üzmərəm,
Qəbirə sallanınca.

Sən bir gülsən solmayan,
Bir quyusan dolmayan.
Sən elə bir cavansan,
Bərabəri olmayan.

Gəl, bacı, mahnı deyək,
Limonu soyub yeyək.
İkimiz bir parçadan,
Bir rəngdə köynək geyək.

Maraldan can maraldan,
Gündür məni qaraldan.
Başqa dərdim yox mənim
Yardır məni saraldan.

Əzizim düzü gördüm,
Dagüstü düzü gördüm.
Açdım cənnət qapısını,
Sevdiyim qızı gördüm.

Gözəldi ha, gözəldi,
Bütün işlər düzəldi.
Güllə yanaşı qoysan,
Yenə yarım gözəldi.

Qızıl gülü qoxumaq,
Güllü yaylıq toxumaq.
Bil, insanı ucaldan,
Oxumaqdır, oxumaq!

Buğdası gurganədir,
Yar sevdim bir danədir.
Olmuşam yar dəlisi,
Deyirlər divanədir.

Kəmə tutdu belimi,
Daramışam telimi!
Şagirdə bilik verən,
Sağ olsun müəllimi.

Mən ölürəm miçəkdən
Üsdümü ört çiçəkdən.
Yad ağlar, yalan ağlar,
Doğma ağlar gerçəkdən.

Əzizim, inci mənəm,
İncədən incə mənəm.
Dizin qoyum dizin üsdə
Can versəm incimənəm.

Aşıqlarda saz olar,
Qəlbi dolu söz olar.
Mənim də yarım olsa,
Bəlkə, dərdim az olar.

Sarı armud dəyibdir,
Baş budağın əyibdir.
Ay mənim əziz dostum,
Güllə hara dəyibdi?!

Dərya Qanıx deyilmi,¹
Su bulanıx deyilmi.
De bu dərdədən mən ölsəm,
Sənə yanıx deyilmi?

Maral çıxdı qamışdan,
Buynuzları gümüşdən,
Bir qız mənə pay verdi,
Təzə çıxmış yemişdən.

Bakının küçələri
Banlamaz beçələri.

Necə sənsiz keçirim,
Bu uzun gecələri?

Qardaşım bizə gələr,
Təpədən düzə gələr.
Çiyində qatar, tüfəng,
Qorxuram gözə gələr.

Lampanın altı yaşıl,
Əl vuranda alışır.
Mənim gözəl qardaşa,
Gözəl qızlar yaraşır.

İki dağın arası,
Dağda maral balası.
Bircə sənmi qalmışdın,
Məni dərdə salası?

Bu dağda maral azdı,
Ovçu çox, maral azdı.
Ağlama, xumar bacım,
Ölməyəm yaram azdır.

Ürəyim dilim-dilim,
Oxusana bülbülüm.
Niyə mənə yad oldun,
Ala gözlü sevgilim?

Bağa girmişəm necə,
Bağda qızıl gül qönçə,
Sən dedin ayrılıram,
Aman, ayrıldın necə?

Dağ başında bağ olmaz,
Sınan ürək sağalmaz.
Yad yandıran sağalar
Yar yandıran sağalmaz.

Dağ başında darvaza,
Əl bağladım namaza.
Sən ki məni almırdın,
Niyə saldın ağıza?

İstəkan içi qanlıdır,
Toxunma dərmanlıdır.
Burda bir yar sevmişəm,
Anası Şirvanlıdır.

Gedərəm gedən olsa,
Yolunu bilən olsa.
Yazıb məktub göndərrəm,
Aparıb verən olsa.

Stol üstü vaz nədir,
Yazdığın kağız nədir?
Əgər məni sevir sən,
Yanıdakı qız nədir?

İlana bax ilana,
İlan girdi palana.
Sənə süd verən ana,
Olsun mənə qaynana!

Ayım, ulduzum ay qız,
Gecəm, gündüzüm ay qız.
Gəlginən qardaşıma,
Olum baldızın, ay qız.

Açdı sandıx, açıldı,
İnci mərcan saçıldı.
Qardaş, toyun mübarək,
Toyluq parçan açıldı.

Qardaşın qara atı,
Ağzında salavatı.
Bəyə oxşayan qardaş,
Allaha amanatdı.

Getdi əsgərə vallah,
Gələcək inşaallah.
Əsgərə gedən qardaş,
Saxlasın səni Allah.

İreyhan əksə bitər,
Yada can versən itər.
Can versən qardaşa ver,
Yaman günə o yetər.

Dağlar dağlara baxar,
Dərədən çaylar axar.
Bizim yerdə adətdir,
Sevən sevənə baxar.

Oyandan atlı gəlir,
Atlı heybatlı gəlir.
Ayağında qara məs,
Qızıl saatlı gəlir.

Oyandı, can oyandı,
Pəncərədən boylandı.
Qardaş tikən zal otaq
Onun yarı bəyəndi.

1. Qanıx - Alazan çayına deyirlər.

Qarşımda çirax yanır,
Baxdıqca İrax yanır.
Bu şərab nə şərabdır,
İçdikcə ürək yanır.

Ay qız adın desənə,
Xurma verim yesənə.
Anan səni çağırırsa,
İynə itib desənə.

Bu dağların maralıyam,
Dindirmə, yaralıyam.
Bu yara nə yaradır,
Yarımdan aralıyam.

Sən qoyun ol, mən quzu,
İkimiz əmi qızı.
Çıxaydıq göy dağlara,
Tökəydik dərdimizi.

Samovar üst rəfdədir,
Yatmayan bir həftədir.
Mənə qardaşsız demə,
Qardaşım əsgərdədir.

Qaşqaçayın meşəsi¹,
Qaradır bənövşəsi.
Yarı iraqolanın,
Ağlamaqdır peşəsi.

Çinarlının üzümü,²
Dayan, deyim sözümlü.

Əzrail, alma canımı,
Görüm yarın üzünü.

Bülbül mənəm, gül mənəm,
Bülbül dili bilmənəm.
Mən yarımə yetməsəm,
Vallah rahat ölmənəm.

Dağıstan dağ yeridi,
Gürcüstan bağ yeridi.
Ana yurdum Azərbaycan,
Yurdumun çağ yeridir.

Alma atana qurban,
Atıb tutana qurban.
Gül yasdıq, məxmər döşək,
Yalqız yatana qurban.

Almalar allanıbdır,
Budağı sallanıbdır.
Cavan diyən getmişdim.
Saqqalı çallanıbdır.

İstəkanın ələ ver,
Dolduruban silə ver.
Ələ versən əl yanar,
Bölməsilə belə ver.

Silisdə durarsanmı,
Dindir sə, dinərsənmi?
Yazıb məktub göndərsəm,
Sən ala bilərsənmi ?

Dağda maral yan gedər,
Açma yara, qan gedər.
Həkim, cərrah nə etsin,
Əcəl çatar, can gedər.

Papirosu yandırsana,
Urusca qandırsana.
Qara kəkilli oğlan,
Məni az yandırsana.

Arabanın qolları,
Qaratikan kolları.
Eşitdim oğlum gəlir,
Süpürmüşəm yolları.

Atlas mayzar astarı,
Ayağında məsləri
Ulu xuda saxlasın,
Zalxayın balaları.

Barmağım beşdi mənim,
Yaşım yüz beşdi mənim.
Zəhmət çəkib böyütdüm,
Əməyim heşdi mənim!

Ləmpəni üstədən asın
İşığın alma, başın
Biz burda malını deyək,
Siz orda qulaq asın.

Dəryada balıq çoxdur,
Dərdim çox bilən yoxdur.
Dərdimi danışmağa,
İnamlı adam yoxdur.

Dağlar başı qardımı?
Deyən sözlər azdımı?
Dərd üstünə dərd qoydun,
Mənim dərdim azdımı?

Bazardan aldım bölmə,
Oğlan, üzümə gülmə.
Üzünə güldüm deyər,
Səni istəyən bilmə.

Əlimdən aşıq düşdü,
Araya qarışıq düşdü.
Yaşa, müstəqil ölkəm,
Aləmə işıq düşdü.

Moskovdan gələn malı,
İçində xara şalı.
Alın xallı Qorbaçov,
Çətindir xalqın halı.

Açar üzüm çaxırı,
Ürəkəki paxırı.
Erməniyə dayı demə,
Budur sözün axırı.

Gedirəm yolum budur,
Ağrıyan qolum budur.
Yar ölüb yasa getmək,
Əcəlsiz ölüm budur.

Yay başı bostan çıxar,
Şirin söz dostdan çıxar.
Könlüm yas içindədir,
Yar gəlsə yasdən çıxar.

1. Qaşqaçay Qax rayonunun kəndidir.
2. Çinarlı Qax rayonunun kəndidir.

Bağça barsızımı olar,
Heyva, narsızımı olar,
Mənim əziz qardaşım,
Yarsız necə dolanar.

Qayınana yeyindir,
İş görənsə gəlidir!
Ana-bala olun siz,
Qız-gəlini sevindir.

Gəlin evdə gəlidir,
Qız sənin sağ əlidir.
Fərq qoyma sən onlara,
Cənnət sənin yerindir.

Divar üstə dayanma,
Hər tərəfə suvanma.
Atam gəlir, ay oğlan,
Darvazadan boylanma.

Körpəlikdə dörd ayaq,
Sonra oldun iki ayaq.
Qocalıb əldən düşəndə,
Çomaq üçüncü dayaq.

Pensiya alan qoca,
Ay dayə olan qoca.
Nəvələr böyüyəndə,
Lazımsız olan qoca.

İndi hər şey əksinə,
Azadlıq da tərsinə.
Molla olub məsləhətçi,
Əhsən de beləsinə.

Alver açıb geniş yol,
Alıb-satan boldan-bol.
Varlanan lap varlanır,
Kasıb, sən səbirli ol.

Partiyalar çoxdan-çox,
Xalqa xeyir verən yox.
Susuz dəyirman tək,
Kimsəyə faydası yox.

Təzə arvad məhləyə,
Bir qara daş köhnəyə.
Təzə arvad olsa da,
Ümid qaldı köhnəyə.

Gəlinə bax gəlinə,
Corab toxuyan əlinə.
Xalça-xana bəhsində,
Öndə gedir o yenə.

Mən sevirəm o qızı,
Əlində xına, qırmızı.
Mənə bir söz verə barı,
İncitməsin bu yalqızı.

Kişi vaxtsız qocalmaya,
Arvad naxoş olmaya.
Ən yaxşısı odur ki,
Dərman nədir bilməyə...

Kəndimizin yollarında,
Gül bitsin kollarında.
Qızıl saat olaydım,
İstəklimin qollarında.

Toy günü bu gündür,
Hazırlaşan on gündür.
Sevilənlər şad olsun
Paxıllara düyündür.

Yarpağı yel aparar,
Torpağı sel aparar.
Yad yerdə qərib olsəm,
Xəbəri kim aparar.

Məhlədə gül ağacı
Kəlağayı qıyqacı.
Toyun mübarək olsun,
İstəklim əziz bacı.

Ağ almanı atan yar,
Əldə qələm tutan yar.
Sevgimə xələf çıxdın,
Kəndə gəlmə, utan yar.

Mahnı demişəm, hərif,
Dərddən olmuşam qərif.
İndi hara gedirsən,
Dərya qədər dərd verif?!

Dağlar mənə qar göndər,
Əsirgəmə, var göndər.
Ya dərdimə ortağ ol,
Ya dərmanın var, göndər.

Yaz göndər, payız göndər,
Şirin-şəkər söz göndər.

Gəlib çata bilmirsən,
Məktubusa yaz göndər.

Bağa girdim əzəldən,
Topa yığdım xəzəldən.
Belə lal durası bilsəydim,
Çağırılmazdım əzəldən.

Səsin səsə gəlməyib,
Dil həvəsə gəlməyib.
Yarım gündə gələrdi,
Bu gün nəsə gəlməyib.

Oturdum cicim üsdə,
Əllərim dizim üsdə.
«Qardaş gəlib» deyənə,
Muştuluq gözüm üsdə.

Qardaş, qardaş, bəylər baş,
Ağ üzündə qələm qaş.
Hər seyran¹ çıxanda
Çiçəklənsin dağda daş.

Qazangülün² çətrinə,
Gül yağının ətrinə.
Gəl bir-bir mahnı deyək,
Məclisimizin xətrinə.

Lampa üstə sal şüşə,
Yazda çıxar bənövşə.
Ölüm Allah işidir,
Sevən sevənə düşə.

1. Seyran - Köhnə Şuragil kəndində keçirilən bayram.

2. Qazangül - Zaqatala efir yağları sovxoz zavodunun hazırkı adı.

Dərdim çoxdu mənim,
Həyanım yoxdu mənim.
Allaha da əyandır,
Şad günüm yoxdur mənim.

Pəncərənin qatları,
Onluğun manatları.
Mən nə vaxt görəsiyəm,
Gəlin aparın atları.

Qar yağdı qalın oldu,
Gözəl qız gəlin oldu.
Gözəl qızın dərdindən,
Oğlan dərdi dərin oldu.

Eyvanda yatan qardaş,
Köynəyi kətan qardaş.
Nişanlın evdən getdi,
Bixəbər yatan qardaş.

Meşədə çinar bitər,
Üstündən bülbül ötər.
Dərya qədər dərdim var,
Ona dərmanımı yetər?

Bu dağa dağ deyərmi?
Çeşmə, bulaq deyərmi?
Qarqay⁴ olmayan yerdə,
Adam yaylaq deyərmi?

Göydə bulud yan gedir,
Açma yaram, qan gedir.
Neynəsin həkim Cəlal.¹
Yaram ağır, can gedir.

Suvagil axın, axın,
Döşündəki güllərə baxın.
Qardaş səni görmək üçün,
Mən hansı dağdan baxım.

Tampurun nazik telləri,
Yemişəm sürhüllüləri.²
Ay səni yanasan qız,
Yaraşıqdır hörükləri.

Mən yana bax, yanana
Dərd əlindən doyanı.
Bu dünya haram olsun,
Səni əldən qoyana.

Acnohurun³ çölünə,
Acnohur gölünə.
Ay qız gəlsənə gedək,
Bir Suvagil elinə.

Tambur cala bilmirəm,
Əldən sala bilmirəm.
Qalalda⁵ bir qız sevdim,
Neylim, ala bilmirəm.

1. Həkim Cəlal - Qaxda məşhur ara həkimi olub, oğlu da məşhur həkim idi.

2. Sürhüllü - milli xəmir xəyəsi.

3. Acnohur - qışlaq yeri. Qışda qoyun sürüləri orda olur

4. Qarqay - Zaqatalada Zaxur kəndi. Sovet dövründə kəndi arana - Əlibayramlıya köçürüblər.

5. Qalal-Zaqatalada Zaxur kəndi.

Əmioğlu, sənənmə?
Məni bəyənmişəm?
Yadlar aparır məni,
Hələ tərənmişəm?

Çay aşağı getməyəm,
Yaylığı yellətməyəm.
Xoruz göz oğlan olmasa,
Dul kişiye getməyəm.

Dostlar sözə gəlməsin,
Ceyran düzə gəlməsin.
Getsin o qara günlər,
Bir də bizə gəlməsin.

Göydə ulduz olaydım,
Xoşbəxt bir qız olaydım.
Yar qapını döyəndə,
Evdə yalnız olaydım.

Bulağı bulandırma,
Bulaqdan su doldurma.
Sən deyən burda yoxdur,
Gözlərin dolandırma.

Dağdan gəldik ikimiz,
Zərli yorğan yükümüz.
Tanrı mətləbin versin,
Bir bükülək ikimiz.

Qalalın yasdı yolu,
Sel gəldi basdı yolu,
Dolanma yolla getdim,
Qaçaqqlar kəsdi yolu.

Kəmə vurduğum belimə,
Xına yaxdım əlimə.
Yarı yuxuda gördüm,
Bir evdəydi mənimlə.

Qalal yolu budurmu?
Yol boyu sudurmu?
Ürəkdən sevən yarın,
Etibarı budurmu?

Corabımın ağına,
Gül vurmuşam bağına.
Əgər məni sevirsən,
Gəl qonşunun bağına.

Qardaş gəlir enişə,
Yolu dönüb gümüşə.
Qardaşa qız tapmışıq,
Üzdə xalı bənövşə.

Ox atdım dağa dəydi,
Solundan sağa dəydi.
Göz-göz ilə tuş gəldi,
Dodaq-dodağa dəydi.

Naçaram, ha naçaram,
Bağlı qapı açaram.
Yarım cavan olmasa,
Baş götürüb qaçaram.

Dağlar başı meşədi,
Könlüm sınıq şüşədi.
Yazda yarın töhfəsi,
Bir dəstə bənövşədi.

Dağ başında iz olmaz,
Dərə-təpə düz olmaz.
Yarın boyu bəstədir,
Eyibsiz heç qız olmaz.

Dağların şaxta qarı,
Dörd yanı oldu barı
Kasıba qız verməzlər,
Köhnənin qaydaları.

Bağçalarda sarı gül,
Yarı qönçə, yarı gül.
Nişanlın sabah gəlir,
Barı sevin, barı gül.

Qara atı bağlaram,
Gül dibində saxlaram.
Sevdiyim yar olmasa,
Başqasına baxmaram.

Lampanı alışdırın,
Şüşəni yanaşdırın.
Yarım məndən küsübdür,
Siz Allah barışdırın.

Bağça olmaz almasız,
Şəhər olmaz qalasız.
Vətən üçün döyüşündən,
Zədəsiz qayıdasız

Çiçəyim açmayaydı,
Xoş ətir saçmayaydı.

Gözlərimdən axan yaş,
Gözümdən qaçmayaydı.

Mən gedirəm Mazıma,¹
Əldə qalan sazıma.
Allahdan arzum budur,
Yetişəydim arzuma.

Qutuya, ay qutuya,
Tütün tökdüm qutuya.
Mənim yarım oxşayır,
Ətirli çayotuya.

Göydə uçan quba qaz,
Dərdim çox, dərmanım az.
Mən ölmüşün dərmini
Xuda deyilsə bilmaz.

Yaralıyam, yar, səndən,
Quşlar doymur, dən səndən.
Bilmirəm nə işdi bu
Bezər oldu can səndən.

Yaş gözlərə dolmasın,
Qızılgüllər solmasın.
Həmişə arzum budur,
Müharibə olmasın.

Qırx qız gördüm Zəyəmdə,²
Gül budağın əyəndə.
Birinə dedim gəl bizə
Şamamalar dəyəndə.

1. Mazım-Balakənin qurtaracağında olan kənd, ondan sonra Mazum çay və Laqodev şəhəri gəlir.

2. Zəyəm- Qaxda və Zaqatala rayonunda kənd adlarıdır.

Azrayıldı can alan,
Hamını dərdə salan.
Ay Hitler canın yansın,
Qardaşı itkin salan.

Aşiq aralar məni,
Peykan paralar məni.
Mən səndən ayrı düşdüm,
Dərdin yaralar məni.

Qara atı tumarlaram,
Pilləkənə bağlaram.
Sən yadıma düşəndə,
Hökür-hökür ağlaram.

Bu xəbar nə xəbardı,
Qəlbim qabar-qabardı.
Bir yanımla sel aparıb,
Bir yanımla beyxabardı.

Ağ sənək, ağzı burma,
Doldurub yana durma.
İgid ona deyərəm,
Sevibsən dala durma.

Şirəyin o üzündə
Qoyun otlar düzündə.
Qoşa xallar görmüşəm,
Yarımla ağ üzündə.

Planımız dolacaq,
Daha artıq olacaq.
Hər ölkədə, hər yerdə,
Sülh qələbə çalacaq.

Məçitin bucağında,
Şam yanar ocağında.
Baş qoyub can verəydim,
Yarımla qucağında.

Əlvən kisə tikərəm,
Ağ kağıza bükərəm.
Yar gəlsə canım qurban,
Gəlməsə yaş tökərəm.

Əziziyəm bu dağa,
Quşlar qondu budağa.
Ay bivəfa, mən dözdüm,
Heç kim dözməz bu dağa.

Əzizim gələ yaz,
Bülbül eylər gülə naz.
Bü dünya qəmxanadır,
Ağlayan çox, gülən az.

Göyərçinəm uçdum gəl,
Xan bağına düşdüm gəl.
Yaxşı günüm daldadır.
Yaman günə düşdüm gəl.

Göy üzü damar-damar,
Göydən yerə nur damar.
Könül ki var şüşədir,
Sınsa onu kim yamar?

Əzizim nələr keçər,
Quzular mələr keçər.
Oğulsuz anaların,
Qəlbindən nələr keçər.

Tənəklər kövrək olar,
Salxımı seyrək olar.
Bivəfa qız sevənin
Ürəyi kövrək olar.

Əzizinəm qulam mən,
Ağa deyil, qulam mən.
Qoymurlar ki, danışım,
Deyirlər ki, dulam mən.

Dağlar qaldı quruda,
Ülkər qalxdı buluda.
Mənim qorxum ondandı,
Vəfasız yar unuda.

Əhatəsi cəbirdir,
İçi dolu qəbirdir.
Dərdə qalsa ölərdim,
Allah verən səbirdir.

Hündür dağdan yel əsir,
Qar yağır soyuq kəsir.
Qarabağı görməyə,
Çox ürəklər tələsir.

Mənim adım Hürüdü,
Dağı duman bürüdü.
Bu mənim yazıq canım,
Yad evində çürüdü.

Buxara qurum oldu,
Od yandı qurum oldu.
Oğul dərdi ananın,
Köksünə qurum oldu.

Qala üstü barıdır,
Əl çatmaz, yuxarıdır.
Fikir çəkmə ay oğlan,
Meylim sənə sarıdır.

Əzizim bular imiş,
Erməni bular imiş.
Əzrail, adın çıxıb,
Can alan bular imiş.

Əzizim izlərindən,
Yel tutub dizlərimdən.
Ayrılası bilsəydim,
Öpərdim gözlərindən

Qoca çinar, çal çinar,
Bağımızda qal çinar.
Yarım bizə gələndə,
Ona kölgə sal çinar.

Su gəlir qarpızlığa,
Tökülür yarpızlığa.
Dərd canına dolanda,
Vurginə arsızlığa.

Bağçalar, bağlar ağlar,
Heyvanlar, narlar ağlar,
Dağlarda bir gül bitər,
O da «yar» deyər, ağlar.

Palto xəzli yaxası,
Kəməri var taxası.
Güldən köynək tikəydim.
Bənövşədən yaxası.

Dəyirman daşlı gərək,
Yar qələmqaşlı gərək.
Neyləyirəm qocanı,
Yar on beş yaşlı gərək.

Patefonun valına,
Açar qoydum dalına.
Tampuru dəyişməyəm
Bu dünyanın malına.

Ağ atlar nalı neynir,
Ağ qızlar xalı neynir.
Sevilib gedən qızlar,
Dövləti, malı neynir?

Ay doğdu, batmadımı?
Sevən yar yatmadımı?
Səni yaradan allah,
Məni yaratmadımı?

Nə aydınlıq gecədi,
Ülkər yulduz ucadı.
Qoynuna qor tökülsün,
Gör ayrılıq necədi.

Bulaqları buz bağladı,
Suları yarpız bağladı.
Qəlbimi gəlin qanatdı,
Yaramı qız bağladı.

Əziz qardaş, yaz göndər,
Yaz göndər, payız göndər.

1. Car - Zaqatalada kənd adı.

Dəftər-kağız tapmasan,
Yarpaq üstə yaz göndər.

Atamın atı qara,
Minib gedəydi Cara.¹
Buralara hərlənmir
Yar çoxdan, bəxti qara

Çəpəri aşır oğlan,
Mənə yaraşır oğlan.
Ötmə bizim qapıdan,
Anam dalaşır oğlan.

Heyva, nar yeyə-yeyə,
Bağça-bar deyə-deyə.
Elə canım çıxacaq,
Gəl çıx yar, deyə-deyə.

Yorğa atın sarısı,
Qızıldı qantarı.
Gündə yarı görməsəm,
Tutar başım ağrısı.

Boz atım boza-boza,
Çiyində qızıl qoza.
Çər dəymiş, asta yeri,
Yarı bulama toza.

Yaylığı kirli qardaş,
Qəmli, fikirli qardaş.
Sənə bəylik yaraşır,
Bəylər ətirli qardaş.

Başında kəkil oğlan,
Bağçadan çəkil, oğlan.
Qızlar yatmaq istəyir,
Dur burdan itil oğlan.

Sandıq yanı gəzərəm,
Sandığı gül bəzərəm.
Varlı yerin qızıyam,
Ağır-ağır gəzərəm.

Aşiqəm kimə gedim,
Kimim var, kimə gedim?
Dərmansız dərdə düşdüm,
Dərmana kimə gedim?

İreyhan əkilibdir,
Yarpağı tökülübdür.
Əziz qardaşın şəkli,
Aynaya çəkilibdir.

Ağ düyünün aşiyam,
Corabın naxışıyam.
Qızlar, sizin dəstədə
Bil ki, mən yüzbaşıyam.

Məhlədə hasar, barı,
Olmuşam dərdə sarı.
Dörd yanım bələdçidir,
Görə bilmirəm yarı.

Ay qız adın Pərişan,
Dağlara düşdü nişan.

Mənim elə yarım var,
Çox bilib az danışan.

Mən aşiq sinəm açıq,
Ağ örpək şinəm açıq.
Sən ki məni sevirdim,
Nədəndir bu hirs-acıq?!

Birin sən de, birin mən,
Kölgədə sən, gündə mən.
Təki mənim iyarım ol,
Heç qorxmaram ölümdən.

Bülbüllər üzə çıxar,
Ara bir üzə çıxar.
Mahnı deməyə qalsa,
Deyərəm, yüzə çıxar.

Bülbüləm uçarıyam,
Yurdumdan köçəriyəm.
Dərdin varsa gəl danış,
Dərdlərin açarıyam.

Çəpəri hörməmişəm,
Yuxuda görməmişəm.
Mənə bir yar seçdilər,
Beləsin görməmişəm.

Bu sudan su içmişəm,
Körpü üstədən keçmişəm.
Muğalların¹ qızından,
Əntiqəsin sevmişəm.

Qar.yağar hirsli-hirsli,
Gün çıxar olar isti.
Zalımın qılıncından,
Qərbin ahı pisdi.

Məhlədə tiyan olar,
Tiyanı yuyan olar.
Çox bizə gəlib-getmə,
Anama deyən olar.

Bazardan aldım qaşiq,
Üstü qızıl bulaşiq.
Üstünə yazdırmışam,
«Mən sənə oldum aşiq».

Çiskin yağış yağırdı.
Bir qız məni çağırırdı.
İstədim belin qucam,
«Adıy»¹ deyə çığırdı.

Tufli geydim doyunca,
Qırmızısı solunca.
Yarımdan ayrılmaram,
Nərdivana qoyunca.

Qaşların şumşad kimi,
Nə durubsan yad kimi.
Sən bil, belə baxanda,
Qəlbim yanır od kimi.

Məlhəm bazar olubdur,
Tale yazar olubdur.

Gəlib-gedən əlindən
Canım bezar olubdur.

Məhlənin oğlanları,
Göyərçin balaları.
Gəlin bir mahnı deyir,
Sumaylı² balaları.

Atına can atına,
Bizim fayton atına,
Qızıl yəhər yaraşar,
Bizim gəlin atına.

Qara bəxtim yatdımı,
Zənciri tullatdımı?
Əlindəki ağ yaylıq,
Yar verən sovqatdımı?

Yarım mənə al göndər,
Bayramlığa şal göndər.
Mən neynirəm ağ şalı,
Qırmızısın al göndər.

Əzizim yazılıbdır,
Ürəyim nazılıbdır.
Başıma gələsilər,
Bəxtimə yazılıbdır.

Canavar vuran mənəm,
Tətiyi buran mənəm.
Sənnən mahnı deməyə,
Yarışa duran mənəm.

1. Muğal azərbaycanlılara deyilir.

1. Zaxur dilində «ana» deməkdir.
2. Sumaylı - Zaqatalada kənd.

Əzizinəm atırlar,
Nişan qoyub atırlar.
Satışda olan yağa
Marqarin də qatırlar.

Sanmakı acıyıq biz,
Qohumluq tacıyıq biz.
Ögeylik bilinse də,
Doğmaca bacıyıq biz.

Dərdim dəryada qaldı,
İşim fəryada qaldı.
Ölməyimə yanmıram,
Övladım yada qaldı.

Tamburun qolu uzun,
Çantaları¹ düzüm-düzüm.
Bir buyana baxsana,
Ay mənim ala gözlüm.

Dağda maral durubdu,
Buyuzları burubdu.
Bəxtimin qabağında
Qaf dağları durubdu.

Atamın atı qara,
Boynunda çatı qara.
Niyə mən yaranmışam
Bu qədər bəxti qara.

Armodum qara tuluq,
Anamın boynu buruq.

Desələr atan gəlir,
On min manat muştuluq.

Ovçu maralı qoyma.
Qaçdı, maralı qoyma.
Ayırma anamızı,
Bizi yaralı qoyma

Maxara yağlayıram,
Yağı da dağlayıram.
Bu ayrılıq düşəndən
Zırhazır ağlayıram.

Bu dağı aşmaq olmaz,
Qaloşdan başmaq olmaz.
Küsdürübsən, küsmüşəm,
Sözlə barışmaq olmaz.

Dağdan bir qaya uçdu,
El-oba vaxt düşdü.
Bu vaxt xoruz banladı,
O da bəlaya düşdü.

Yatıbsan oyan, dağlar,
Al-yaşıl boyan dağlar.
Bura zülmətxanadır,
Necədir o yan dağlar?!

Bağdan sel keçdi neynim,
Gülləri biçdi neynim?
Elə şənlik paylandı,
Bizə qəm düşdü, neynim?

Göyərçin gölə düşdü,
Ördəyim çölə düşdü.
Mən belə deməmişdim,
Bizimki belə düşdü.

Əlim əlimdə deyil,
Əlim belimdə deyil.
Mən çıxıban gələrdim,
İxtiyar məndə deyil.

Yasdığı baş altdadır,
Kipriyim qaş altdadır.
Mənim əlimdə deyil,
Əllərim daş altdadır.

Boz at bazara gəldi,
Tükü bozara gəldi.
Mənim cüt balalarım,
Yaman nəzərə gəldi.

Gəl gedək Daş bulağa,
Havası xoş oylağa.
Sən dərdli, mən yaralı,
Tökək qan-yaş bulağa.

Maşın gəlir Muxaxdan,
Yar gəlir oxumaxdan.
Qurudu bu barmaqlar
Ona məktub yazmaqdan.

Çay daşı, çaylaq daşı,
Çaylağın xırda daşı.

Getmişdim yar görməyə,
Verdilər lobya kaşı.¹

Bülbülün rəngi sarı,
Ağlayır zarı-zarı.
Bülbül nə üçün ağlar?
Güllər qalıb saralı.

Bulağın başı ilə,
Dibinin daşı ilə.
Mən lilay oxuyuram,
Gözümün yaşı ilə.

Ölürəm üstümə gəl,
Yanıram tüstümə gəl,
Bax nabədə mən ölsəm,
Qəbrimin üstünə gəl.

Çağırar əl-əl eylər,
Əlləri gəl-gəl eylər.
O gözlər ki, səndə var.
Qorxuram əngəl eylər.

Mən aşığam gül baxtım,
Sinəmə tər gül taxdım.
Mahnılar oxunanda,
Açılırdı gül baxtım.

Ayın başı deyilmi?
İşin naşı deyilmi?
Belə bəxtim olunca,
Ölsəm yaxşı deyilmi?

1. Çantalar - toyda qonaqlara, çalğıçılara paylanılan içi mixekli, rəngbərəng saplarla işlənmiş xırda bülməcələrdən ibarət qotazlar.

1. Lobyə şorbəsi. Hazır olanda içinə yumurta vurulur.

Şax üstündə barama,
Əl vurmayın yarama.
Anam tutsun çırağı,
Bacım baxsın yarama.

Dərdim çoxdur soruşmur,
Bələlərim sovuşmur.
Hər gün səni görməsəm,
Əlim işə uyuşmur.

İreyhanam əsərim,
Şərti-şumda kəsərim.
Üç gündən bir görməsəm,
Yarım, səndən küsərim.

Qızılgül açılarda,
Ətiri saçılarda,
Mən yarımı görədim,
Hər səhər açılarda.

Sən yorğun gələndə,
Səhər tezdən duranda.
Suvagili görədin
Gün dağlara vuranda.

Sevgi canımı aldı,
Gözlərim də yaşardı.
Bizim Suvagil yaylağı,
Xeyli uzaxda qaldı.

Çobanlar quzu alar
Sürünü yaylağa salar.

Qoyun-quzu enəndə,
Dağlar da sözsüz qalar.

Heç bezməzdim bu dağda
Oturardıq yaylaqda
Neçə il çoban oldum
Cuğullu Qorney dağda.

Mahnı desəm olar düz,
Qoluma kəhrəba düz.
Mənim bir sevgilim var,
Dünya malından əziz.

Yanıram meşə kimi,
Soldum bənövşə kimi.
Elə ürəyim sındı,
Onluğun şüşə kimi.¹

Ağ üzüm, qara üzüm,
Yeməyim, necə dözüüm?
Bu kənddə bir qız sevdim,
Görməmiş necə dözüüm?

Qardaşa bax qardaşa,
Papağı qoyub qaşa.
Qardaşı kim sevmirsə,
Dönəydi qara daşa.

Bu qala Car qaladır,
Altı Zaqataladır.
Bu qalada yatanın
Canı tamam yararır.

Məkkəyə gedən hacı,
Başında hacı tacı.
Burda yu günahların
Orda al hacı tacı.

Bizim bağda iki gül,
Biri sümbül, biri gül.
Məndən sənə yar olmaz,
İstər ağla, istər gül.

Qızıl üzük parladı,
Verdim anam saxladı.
Anama qurban olum,
Məni tez adaxladı.

Samovarım qaynamır,
Üsdə çaynik oynamır.
Bayaq oynayan qaş-göz,
İndi niyə oynamır?

Məhləyə su düşübdür,
Limonlar bürüşübdür.
Oğlan, sən dərdindən
Bacım xəstə düşübdür.

Əzizinəm, gülən dəmlər,
Oynayıb gülən dəmlər.
İndi gülənlər gülsün,
Getdi mən gülən dəmlər.

Köynəyin gülü yansın,
Od düşüb gülü yansın.
Məni yardan edənin,
Ağzında dili yansın.

Bağa girdim bağbansız,
Dəvə gəlir karvansız.
Düşməz sevən sevənə
Hər yerdə var imansız.

Getmə, getmə amandır,
Gedən yollar yamandır
Alazanı keçəndə
Muğayat ol, amandır.

Çay gəlir daşa-daşa
Dərələr aş-aşa.
Necə on illər keçsin,
Yarımla qoşa-qoşa.

Poçtalyon məktub gətir,
Göyərçin, uçub gətir.
Sevgilim əsgərdədir,
Ondan bir məktub gətir.

Ağ yaylıq ağı qalsın,
Boxçada bağlı qalsın.
Məni atıb gedirsən,
Duvağın bağlı qalsın.

Sarı köynək qatlıdır,
Baftalıdır, qatlıdır.
Qardaş toyu görməyə,
Bacılar muratlıdır.

Kağızım, ağ kağızım,
Dili yox, lal kağızım.
Get balamın yanına,
Hal xəbər al kağızım.

1. Onluq neft lapması

Suya gedən mən oldum,
Su dolduran sən oldum.
Tay-tuşlar arasında,
Bəxti dönən mən oldum.

Çaxmaqçı qovçu olar,
Hiyləgər tovçu olar.
Qızı sevən oğlanın,
Gözləri ovçu olar.

Gül yağının ətrinə,
Qızıl gülün çətrinə.
Gəl bura mahnı deyək,
Dost-tanışın xətrinə.

Samovar yana-yana,
Qaynadı yana-yana.

✦ LAYLALAR

Balama can demişəm,
Ağlama, can, demişəm.
Balam dil açan günü,
Quzu qurban demişəm.

Oxuyub gəzən balam,
Geyinib bəzən balam.
Boyuna anan qurban,
Tappatap gəzən balam.

Ay işığı süzülər
Göydə ulduz düzülər
Ulduz gözlü balama
Şirin yuxular gələr

Gəl danışaq kağızla,
Dil qalsın yana-yana.

Sim üsdə durarsanmı,
Dindirsem gülərsənmi?
Simi vurub tərətsəm
Üstündən düşərsənmi.

Baftalı humay ağı,
Tikməli tumanbağı,
Yarıma buyurmuşam,
Qızıldan boyunbağı.

Bağçası barsız oğlan,
Heyvasız, narsız oğlan.
Qalaysız qaba bənzər,
Məclisdə yarsız oğlan.

Balama gül demişəm,
Həmişə gül demişəm
Ayaq açıb gəzəndə
Sərərəm gül demişəm.

Laylası şirin balam,
Yuxusu dərin balam.
Tanrıdan əhdim budur,
Toyunu görüm balam.

Laylay dedim, yatasan
Qızılgülə batasan
Qızılgüllər içində
Şirin yuxu tapasan.

✦ AĞILAR

Ağlaram yana-yana,
Od düşdü, şirin cana,
Bala dərdi böyükdür,
Dözərmə ürek buna.

Qoydular nərdivana,
Apardılar haqq-divana.
Dil deyib ağlasınlar
Vaxtsiz gedən cavana.

Daşlı-qayalı dağlar.
Xain sinəmi dağlar
Aşığın ahı dönər
Qara qayaya ağlar.

Yaş gözlərə dolmasın,
Qızılgüllər solmasın.
Hər zaman arzum budur,
Müharibə olmasın.

Qar yağar, dolu düşər
Sinəmin solu düşər
Qəbrim yol üstə qazın
Bəlkə yar yolu düşər

Laylanın ustasıyam,
Qızılgül dəstəsiyəm.
Ləçəklər tel-tel tökər,
İllərin xəstəsiyəm.

Əzrayıldı can alan,
Canım cəfaya salan.
Erməni, canın yansın,
Qardaşı itkin salan.

Ürəyim xəlbir bizdən
Qıçım qatlandı dizdən
Fələk birəcə balamı
Zorla ayırdı bizdən

Bülbüllər gəzər bağı,
Qartal dolanar dağı.
Nə olaydı görəydim
Balamın cavan çağı.

Ağrı qəlbimi dəldi
Bəla bəlayla gəldi.
Hər bəlaya dözərdim
Ağırdır bala dərdi

Eləmə bala dağı,
Sinəmdə bala dağı.
Bütün dərdlər dağılsa
Dağılmaz bala dağı.

Əsgər gedir atıyla,
Atıyla, qıratıyla.
Qardaş yada düşəndə,
Çağırdım bayatıyla.

Axşamın səhərində
Qara atın belində
Qaraya döndü dünyam
Qardaş itkin düşəndə.

Bağçada nar ağacı
Bar vermir otu acı.
Heç ürəkdən gülərmə,
Qardaş itirən bacı.

QANLI BAKI HADİSƏLƏRİNƏ

Muradova Hafizət

Hasar çəkdi hər yanı,
Qırdı insan insanı.
Gözü yaşlı qoydular,
Bizim Azərbaycanı.

İnsanlar batıb qana,
Baxır hərə bir yana.
Balaları şəhiddir,
Dözərmə yazıq ana?

Gözlərə sancdı bizlər
Analar döydü dizlər,
«Qarabağ bizim» deyə,
Yumuldu şəhid gözlər.

Ver ağıllı məsləhət,
Gəl qorxusuz yerə çat.
Tank altında əzildi,
Bu günahsız camaat.

Analar yanar ağlar,
Başını bular ağlar.
Bala yatan torpağı,
Yaşıyla sular ağlar.

Unudulmaz bu anlar,
Bu günahsız qurbanlar.
Qəlbimizdən silinməz
Ölüb gedən cavanlar.

Meydanda insan çayı,
İnsanların yox sayı!
«Qanlı bazar»a döndü,
Doxsanın yanvar ayı.

Düşmən əli bir alət,
Zor işlətdi cinayət.
Bizim dinc əhaliyə.
Eylədilər xəyanət.

Küçələrdə qanlı iz,
Ana-bacı döyür diz.
Bu ilki dəhşət günü,
Unutmaq heç vaxt biz.

Ordu Bakıya çatdı,
Gücsüzə güllə atdı.
Xainlərin əmrilə
Günahsız qana batdı.

Ürəkləri dağladı,
Sinə dolu ağladı.
Günahımız nə idi,
Bizi yasa bağladı?

Yatmış yaralı ana,
İynə vur gəlsin cana.
Gör nə müsibət gəldi.
Doğma Azərbaycana.

Analar döydü dizlər,
Ürəkmi buna dözər?!
Düşməne nifrət ilə,
Yumuldu şəhid gözlər.

Baxçalar gülnən dolsun,
Ürəklərdə ruh olsun.
Arzularım budur ki,
Dünyamızda sülh olsun.

Düşmənləri vurun siz,
Yoxdu daha səbrimiz.
Hidrogensiz, atomsuz,
Dünya istəyirik biz!

Kassamda var min manat,
O da sizə amanat
Ölkələr arasında,
Olmasın heç xayanat.

Muradova Hafizət Zəbibulla qızı 1929-cu ildə Zaqatala rayonunun Suvagil kəndində anadan olmuşdur. Bayatı ustası kimi tanınır. O, milli-yətcə zaxur olsa da həm azərbaycanca, həm də zaxurca bayatı deyir. Hafizətin mahnılarının sayı 600-ə çatır. Çoxusu övladlarına, qohum və həmkəndlilərinə həsr edilmişdir.¹ Onun qoşduğu bayatılardan bəziləri-ni veririk:

Həmişə çıplaktır at,
Tuta bildin nəhayat.
Mahnılar həvəskarı,
Muradova Hafizat.

Paltarı sərdim simə,
Sən də bura sər, dinmə.
Qocalanda analar,
Lazım döyül heç kimə?

Mən özüm Hafizatam,
Candan da bir babatam.
Çıxıb gedib balalar,
Ondan ötrü narahatam.

Göz yetirdim çətrinə,
Qızılgülün ətrinə.
Ay qız, səni saxladım,
Uşaqların xətrinə.

Göydə uçan iki qaz,
Qanadında tampur, saz.
Hər dəftərin başında,
Mən bəxti qararı yaz.

Əlinə qələm alan,
Ay mənə dərdə salan.
Məhəbbət gerçəkdirsə,
Olmasın bunda yalan.

1. Ümumi «Bayatılar» bölməsində də Muradova Hafizətin bayatılarına yer verilmişdir.

Qızlar meşəyə gedib,
Gətirib bizə xalyar.
Bazarda olub xalyar¹
Lap qızıla barabar.

Aşıq çalar saz ilə,
Qızlar oynar naz ilə
Toyun mübarək olsun,
Bəyəndiyin qız ilə.

Məktubu yaza-yaza,
Durubsan darvazada.
Əhdində vəfalı ol,
Olma sən haramzada.

Əsdi dağlar küləyi,
Uzaq elə kələyi.
Allah sən qəbul elə,
Sevənlərin diləyi.

Köynəyi geydim, darmı,
Onu deyən kim yarmı?
Nə qədər çalışsam da,
Qədrimi bilən varmı?

Dağlar dağlardan hündür,
Dağda hər yer qoyundur.
Ərim qoyuna gedib,
Bu gün yeddinci gündür.

Salxımları üzmüşəm,
Şirəsini süzmüşəm.

Gözləməkdən kor oldum,
Mən buna da dözmüşəm.

Qızıl gülü dərərsən,
Dəriyə yara verərsən.
Ay mənim əziz gülüm,
Axşam bizə gələrsən.

Mən arzuma çatıram,
Yasdığa baş atıram.
Axşamacan işlədim,
Yorulmuşam, yatıram.

Hər dəm oxuyur saat,
Mələ dedim farağat.
Gecə keçir yatın di,
Günü açaq salamat.

Baxdım hündür çinara,
Salxım gördüm qap-qara.
Tənək çinardan tutub
Tapıb özünə çara.

Qırılıb sürü qoyun
Məhlədə sərilib yun.
Güllü döşək sıriyım,
Sənlə olum qol-boyun.

Evdə rahat yatmadım,
Heç kəsə söz atmadım.
Yaxşılığa çalışdım,
Əvəzini tapmadım.

1. Xalyar - vəhşi sarımsaq. İtməkdə olan nadir bitkidir. Yazbaşı çıxır. Onu yarpaqları açılınca soğançası ilə birlikdə çıxarırlar. Qısa müddətdə olur və bazarda baha qiymətə satılır.

Yəhərlənib kəhər at,
Baxma durub farağat

Yüyənini boşaltdım
Hünərin var, mənə çat

**ÖVLADLARINA, QOHUM-QARDAŞA,
HƏMKƏNDLİLƏRİNƏ QOŞULAN BAYATILAR**

Tərinlə aldın tacı,
At üstündə qıyqacı.
Sən hamıdan igidsən,
Qəhrəman Mina bacı.¹

Əlinə qələm alandır,
Bizi dərdə salandır.
Hamıdan çox işləyən,
Bizim evdə Sənəmdir.

Məktəblərin sayı yox,
Siniflərdə uşaq çox
Saxur dildə dərs deyən
Müəllimdən razılıq çox.

Aşix əldə saz ilə,
Oxu xoş avaz ilə.
Toyun mübarək olsun.
Xoşbəxt ol, qız Nəzirə.

Minib gəldim kürən at,
Sənə dəydim, rahat yat.
Daha ağrıyıyan,²
Bizim qohum Xadicat.

Çalxalayırım nehrə,
Taxçada durur cəhrə.
Çox görməyə istərəm,
Sevimli nəvəm Zöhrə.

Gəlirəm əsə-əsə,
Kim bu dərdimi bilsə.
Qardaşımı qoru sən,
Əziz gəlin Minasə.

Kimdir kanalı qazan,
Bunu qəzetə yazan?
Ən böyük qulluqda ol,
Bizim yeznə Ramazan.

Dağlardan enən ayı,
Artdımı qoyun sayı?
Ömrün qoyundan çox olsun,
Çoban Əmrullah dayı!

Nə tez böyüdü balam,
Dərd unuduldu tamam.
Toyunun vaxtı ötür,
Yoxmu xəbərin, İmam?

1. Mina Nəzirova - Sosialist Əməyi qəhrəmanı, Suvagildə kolxoz sədri olub. Mərdliyi, işgüzarlığı ilə el hörmətini qazanıb.
Ağırmaq - xəstələnmək.

Çaylar daşıb olub sel,
Toyuna yığışib el.
Sən harada qalmısan,
Mərcan gözlüm, Qaratel.

Hündür dağlar aşginən,
Dağa mahnı qoşginən.
Səni qonaq edirlər.
Saxla atı, düşginən.

Başında var kəkili,
Loğmandır şirin dili!
Sağ-salamat gələsən,
Əsgərlikdən, Füzuli.

Gülü dərmışəm yenə,
Bağışlayıram sənə.
Ayrılıq yaman şeydir,
Qismət olsun düşməne.

Əsərdi dağlardan yel,
Çaylardan gəlirdi sel.
Ay əziz balalarım,
Bağlamışam sizə bel.

Tök xörəyə, sumaqdır,
Sarımsaxdır, sumaqdır.
Məni cavan yaşadan,
Mahnıdır, oxumaqdır.

Üzdüm gülü tutmağa,
Əlimdə oynatmağa.
Vallah, heç istəməzdim
Xəstə olub yatmağa.

Meşə keçdin azmadın,
Uzax yola dözmədin.
Sən ananı sevirdin,
Niyə məktub yazmadın?

Aman, aman, ay aman,
Ayrılıx olub yaman.
Sən əhdindən dönmə gəl,
Sənə qalib bir güman.

Sözümdə yoxdur yalan,
Mən danışım, sən inan.
Hamı gedib tək qalıb,
Yazıxdır atan-anan.

Sizə gəlsəm ad olar,
Gəlməsəm də yad olar.
Gəliş-gediş çox olsa,
Qohumlar da şad olar.

Kəhər atı yorğadı,
Neçə kəndir doğradı.
Bizim Sarı qonşumuz,
On beş toyuk oğradı.

Almanı dişləyərsən,
Kababı şişləyərsən.
Təzə işin mübarək,
Sağlıqla işləyəsən.

Durmuşdu qoşa üzvlər,
Danışır şirin sözlər.
Düşmən, kor olsun sənin
Bizə baxan kəc gözlər.

Tənə edirsən mənə
Bir səbəbin desənə.
Otuz ilin qonşusu,
Döndü niyə düşməne?

Ayağın dəyib daşa,
Fikrini bir yığ başa.
Ay mənim əziz balam,
Sağlam ol, yüz il yaşa.

Hündür dağın belinə,
Çıx yuxarı sərinə.
Yoldaşları yola ver
Çox da getmə dərinə

Heç bir kəsə uymayın,
Pis işə qoşulmayın.
İnsaf edin balalar,
Məni yalnız qoymayın.

Gəzmişəm çölü düzü,
Qar üstündə var izi.
Balaların toyunda,
Oynadarsan sən bizi

Xörəkdə qaşiq oldum,
Güldə sarmaşiq oldum.
Balaların dərdindən
Oxuyan aşiq oldum.

Dağları aşanmaram,
Kəhərdən düşənmərəm.
Deyirlər oxumayım,
Mahnısız yaşanmaram.

Tərəzi gəlib milə,
Burda işlənilib hiylə.
Doğrusunu deyəndə,
Ağzına vurur şillə.

Suvagili sel basdı,
Sel yolları kəsdi.
Əhsən, bu injenerlər,
Selin qabağın kəsdi.

Satıcıdan aldım ət,
Çibin düşər, tez gizlət.
Yaraşığıdır hər kəsdə,
Bir namus, bir də qeyrət.

Deyirlər ki, dağlıdır,
Özü lap ağıllıdır.
Qardaşın kobud sözü,
Bacı üçün yağlıdır.

Maqazindən aldım yağ,
Marqarınmış, çəkdi dağ.
Satıcı görərəmmi
Alnı açığı, üzünü ağ?

Heç kəsə söz atmaram,
Ara-bərə qatmaram.
Özgəyə dərd gələndə,
Gecələri yatmaram.

Yüyen yoxumuş atda,
Səbr çox camaatda.
Bütün əliyərilər,
Oturub ticarətdə.

Söz deyərsən kar aşmaz,
Çox demək də yaraşmaz.
Bu satıcı tayfası,
Aldatmaqdan əl çəkməz.

De kimə gileylənsin,
Dərdi kimə söyləsin.
Dələdüzlər çoxdur çox,
Polis əncam eyləsin.

Bədirlənmiş göydə ay,
Ulduzlarda yoxdur say!
Bizim alverçilərə,
Heç düzlükdən yoxdu pay.

Tənələrə uymurlar,
Bizi lağa qoyurlar,
Vicdanları boğulub,
Camaatı soyurlar.

Tütün çəkən yalançı,
Ondan betərdi yançı.
Hamısından oğrayır,
Doymursanmı, qapançı?

Qalıbdı evdə kişi,
Ağrıyır onun dişi.
Bu yazıq arvadların,
Yox dişi, çoxdu işi,

Tüstüləndir təndiri,
Anbardar bicin biri.
Hər çəkini çəkəndə,
Yüngül çəkir pendiri.

Odur anbardar Alı,
Pis deyil onun halı!
Qorx boğazında qalar,
Camaatın bu mali.

Poçta pasılka saldım,
Gözü üstə quş aldım.
Düz yeddi aydan sonra,
Oğlumdan məktub aldım.

Bir hərif kəhər atda,
Gəzirdi bizim kəntdə.
Məharəti bəllidi
Nə cür deyərsən fənddə.

Bağçalardan gül dərsin,
Dərsin bizə göndərsin.
Kolxozun oğruları,
Görüm lənətə gəlsin.

Baxdım quyu dibinə,
Su dolubdur dibinə.
Kolxozun rəhbərləri,
Baxır tək öz cibinə.

Yalan sözə uyurlar,
Bizi lağa qoyurlar.
Üzü bərk satıcılar,
Camaatı soyurlar.

Tərifi edir özlər,
Lərzədən iti sözlər.
Hər vəzifə başına,
Yığışiblar acgözlər.

Hünəri boz atdadır,
Təzə pullar qatdadır.
Parça almaq istədim,
Dedilər sklatdadır.

Hündür səslə çıxırsın,
Qonşular da yığılsın.
Ölünü aparanda,
Qız dil deyib ağlasın.

Yaxşısını geyirlər,
Rəhbərə baş əyirlər.
İdarə işçiləri,
Yaxşı yerdən yeyirlər.

Kənddə qaçan bir atdı,
Aldığı da balatdı.
Tütün götürənlərin
Qazancları rahatdı.

✦ ATALAR SÖZLƏRİ

- Adamın kiçiyi olunca donuzun böyüyü olsan yaxşıdır.
- Ayıyla bir çuvala girməzlər.
- Arada burun olmasa göz gözün düşməni olardı.
- Arvadla kişi bir qabırğadan törənib.
- Arxı hoppanmamış «щоп» дөмя.
- At təpiyinə at dözər.
- Axmağa yaxşılıq dəryaya su tökmək kimidir.
- Ac göz heç vaxt tox olmaz.
- Aclıq adamları çölə salar, soyuq isə evə yığar.
- Babın babı - qazancanın qapağı.
- Badyaya nə töksən hər lənib qaşığa gələr.
- Bayquş gecə görər.
- Balası çox olan tülkü ac qalar.
- Bal-bal deməklə ağız şirin olmaz.
- Baş girən yerə bədən də girə bilər.
- Başına gətirənin başına gələr.
- Belə edirəm anam, elə edirəm atam ölür.
- Bir dəlinin quyuya saldığını yüz ağıllı çıxara bilməz.
- Bir dəridən yeddi papaq çıxmaz.
- Bir yerdə qalan daşı mamur örtər.
- Bir tırx dana naxırın adını batırar.

- Bir əldə iki qarpız tutmaq olmaz.
- Bolbol deməklə, ağız dolu olmaz.
- Bu günkü günün sabahı da var.
- Bütün uğurların rəhmi səbrdir.
- Böyük olan yerdə kiçik danışmaz.
- Vura bilməyən daşın yekəsini götürər.
- Qabağa getməyə pəncəsi, dala getməyə dabanı yoxdur.
- Qayınanaya yaxşı gəlin, anasına pis qız olmaz.
- Qardaş qardaşın nə qalmağını istəyir, nə də ölməyini.
- Qardaş da dost olsa yaxşıdır.
- Qoz da çəkic vuranda ölümdən qaçır.
- Qozdan fındıq böyük olub.
- Qonşunun ölümünü gözləyən özü də yaşamaz.
- Qocaya hörmət et, sən də qocalacaqsan.
- Quyuğu uzanmırsa da eşşək qodux deyil.
- Qurunun hesabına hövüş də yandı.
- Qüsursuz dost axtarsan dostsuz qalarsan.
- Qısa danışmaq ağılın güclüyünə dəlalətdir.
- Qışdan qorxma, dalınca yaz gəlir.
- Qəlbi qara olanan işi də qara olar
- Dağda öküz yumalananda dərədə eşşək anqırır ki, özünə yük olacaq.
- Dağılandan çanaq dolmaz
- Deyirlər Allah deyib: Bir qonaqdan, bir də uşağın çoxluğundan qorxmayın, onların ruzisini mən göndərəcəyəm.
- Dil xəncərdən kəsərlidir.
- Dil gödək, kəndir uzun yaxşıdır.
- Dost dar gündə tanınar.
- Dostluğu saxlaya bilən xoşbəxtdir.
- Dostunu mənə de, səni tanıyım.
- Düz adamın baxışı aydın olar.
- Düz danışanın üzü ağ olar.
- Dünyada yaxşı adamdansa pis adam çoxdur.
- Dəvə yaxında otlayar, uzağa baxar.

- Dəli qoyunu saxlayan da, axsağı kəsən də dəlidir.
- Dərimə sığmayan vaxtı acıq vermə.
- Dəvəyə deyirlər ki, niyə boynun əyridir? Dəvə cavab verir:
- Haram düzdür ki, boynun düz olsun.
- Ev dəryadır, dolan deyil.
- El gətirəni yel apardı.
- Eşşəyi döyə bilmir, palanı döyür.
- Eşşək köhnə eşşəkdir, çulu başqadır.
- İblisin yaxşı adı olmaz.
- İlan ölümü yetişəndə yola çıxar.
- İnsanı əməl ucaldar.
- İneyi sağa bilmir, ağıl (dam) əyridir deyir.
- İt arabanın kölgəsində yatır, elə bilir ki, öz kölgəsidir.
- İçəridən özüm yanırım, çöldən də başqasını yandırır.
- İşləyən dəmiri pas atmaz.
- İşsizlik insanı üzür.
- İgid bir dəfə, namərd yüz dəfə ölür.
- Yayda ilandan qorxan qışda ala çatıdan qorxar.
- Yayda yatan qışda ac qalar.
- Yayda yorulma, qışda darılma.
- Yalanın cığırıları çox, həqiqətin yolu birdir.
- Yatmış aslandan ayıq it yaxşıdır.
- Yaxşı arvadın kişisi həmişə cavan olar.
- Yaxşı at qabağını, yaxşı igid arxasını gözləyər.
- Yaxşı oğula ata malı lazım deyil.
- Yaxşı toxum gec, pis toxum tez cücərər.
- Yaxşılıq elə, amma minnət qoyma.
- Yağmayacaqsansa, guruldama.
- Yeyən adam başqasını, yeməyən özünü ac qoyar.
- Yeyən bilməz, verən bilər.
- Yeyən ölməz, yersiz deyən ölür.
- Keçinin əcəli gələndə çobanın çomağında qaşınar.
- Kişinin bir sözü olar.
- Könlündə olsa pendirdən təkə qayırar, bir az da yekə qayırar.

- Kösov nə qəhər uzun olsa əl yandırmaz.
- Kəndin bərəkəti ağsaqqal, ailənin bərəkəti ataanadır.
- Kəndə bir dəli də çoxdur.
- Kərki yonduğunu içəri yığar.
- Kərə qoyun buynuz dalınca getdi, qulaqsız qayıtdı.
- Ləbinin qoçu kimi üzünü niyə sallamısan.
- Maldan dəvə, övladdan nəvə.
- Meçidin qapısı açıqdır, deyə iti içəri buraxmazlar.
- Namussuz dediyinə yox, eşitdiyinə inanar.
- Nə vermişəm ki, nə alacağam.
- Nə qaynayan qazandakı xingəl kimi atılıb düşürsən.
- Nə dayanmısan eşşəyi itən çoban kimi.
- Odu hərə öz qabağına çəkir.
- Çatısının üstündə darı səpəsi adam deyil.
- Oğru güclü olanda ev sahibi suçlu olar.
- Paltar bədəne ağırlıq etməz.
- Pas içəridən, göz çöldən yeyər.
- Paxıl həmişə özgə evinə baxar.
- Pendir-çörək yeyənə gül, başına gəlsin.
- Pis iş görəninin dili gödək olar.
- Pişiyə oyun, siçana ölüm.
- Poxlu dana naxırın adını batırar.
- Pula çox qiymət vermə: o yaxşı nöker, pis ağadır.
- Sağ göz sol gözə möhtac olmasın.
- Sir saxlamayan adam su saxlamayan xəlbir kimidir.
- Siçan deyər: dəyirmanı dağar yaraşır, çuval yox.
- Soruşmaq ayıb deyil, bilməmək ayıbdır.
- Südü dağıdan qarı kimi deyinmə.
- Sürü qayıdanda axsaq keçı qabağa düşər.
- Sırqax toğlu da dəvəylə bəhsə girib.
- Sicim nə qədər uzun da olsa, doğanaqdan keçəcək.
- Sənin danışığın və ya çarığın bağı.
- Səhər qapını «bismillahirrəhmanirrəhim» deyib açsan yaxşı xəbər eşidərsən.

- Tikansız qızılgülün ətri olmaz.
- Tülkü üzümə çatmayanda deyər: üzüm yetişməyib, dişləri qamaşdıracaq.
- Tüstüyə dözməyən porsuq yuvasına girməz.
- Tısbəğa çanağından çıxdı, çanağını bəyənmedi.
- Ulduz yaşıyla yox, işığıyla tanınır.
- Utanan üz qızarar.
- Fındıq qabığı sındırası kimi erkən niyə gəlirsən.
- Xain gözdən, mərd üzdən bilinər.
- Xoşluqla dağdakını endirmək olar, pisliklə pətəkdəkini də itirirsən.
- Üzdən şadam, ürəkdənsə yanırım.
- Üzüm üzümə baxar qaralar (yetişər).
- Üzə çıxası yalanı danışma.
- Üz üzdən, göz gözdən utanar.
- Çay hərənib öz axarına gələr.
- Çox qalanda su da iylənir (çürüyür).
- Çox qaçmaqdan deyil, Allah verməknəndir.
- Çox istəyən azdan da olar.
- Çölü becə kimi, içərisi çürük.
- Çörəyi ver əkinçiyə, çörəyin artsın.
- Hürəni it, danışanı adam bilirəm.
- Hər kəs öz tayını tapar.
- Hər papaq qoyan kişi, hər ləçək bağlayan arvad deyil.
- Canavar qaranlığı sevər.
- Canavardan qorxan qoyun saxlamaz.
- Cəhrəsi yazı qalanın dili gödək olar.
- Gülsüz bağda bülbül oxumaz.
- Günortadan sonra çıxan günəş beli qızdırmaz.
- Gəlin sağkən köçən evin, öləndə qəbrin sakinidir.
- Öz gözündə odun görmür, özgə gözündə tük axtarır.
- Özün istəmədiyini başqasına eləmə.
- Özünə umac ova bilmir, başqasına halva çalır.
- Özgə çörəyinə ümid olan ac qalar.
- Öküz qazandığının hamısı özünə çatmır.

- Əllə qazanan evə, ayaqnan qazanan yerə deyiblər.
- Əlnən ver, ayaqnan axtar.

✦ ALQIŞLAR

- Bəxtin açıq olsun.
- İşin uğurlu olsun.
- Səfərin xeyirli olsun.
- Gözün aydın olsun.
- Gəlinin ayağı sayalı olsun.
- İmanlı, bəxtli olsun.
- Başacan olsun.
- Allah cənnət versin.
- Xoşbəxt olasan (olsun).
- Allah iman versin.
- Axır qiyamətə qədər xoşbəxt olsun.
- Qayınata, qayınanadan yarıyasın.
- Şad və xoşbəxt yaşamağa qismət olsun.
- Ömrün uzun olsun.
- İşin uğurlu olsun.
- Evin nurlu olsun.
- Ocağın sönməsin.
- Qardaşlara uzun ömür versin allah.

✦ QARGIŞLAR

- Ay səni kor yapalaq götürsün.
- Səni canavar yesin.
- Qara torpaq udsun səni.
- Qara yara tutsun.
- Zəhər udasan.
- Güllə dəysin ürəyinə.
- Torpağa dönəsən.
- Xoşbəxtliyini qara bassın.

- Yurdun qaralsın.
- Nəslin külə dönsün.
- Qoyun ömrü qədər ömrün olsun.
- Qəbriniz qəbrə calansın.
- İldırım vursun səni.
- Ölüm xəbərin gəlsin.
- Qara daş altında yatasan.
- İblisə dönəsən.
- Toy duvağın yansın.
- Ocağın dağılıb üstündə bayquş ulasın.
- Bəxtin qara gəlsin.
- Kor qalasan.
- Dul qalasan.
- Bucaqda qalasan.
- Qara ciyərin qaralsın.
- Səni ilan çalsın.
- Allah vursun səni.

✦ ANDLAR

- Allahın adına and olsun.
- Od haqqı.
- Qurana and olsun.
- Vallah, billah.
- Allah haqqı.
- Gün haqqı.
- Torpaq haqqı.
- Quran haqqı.
- Anamın canı haqqı.

✦ ADƏT-ƏNƏNƏLƏR

«SEYRAN BAYRAMI»

Məmmədov Seyid Bilal oğlu.

Zaqatala r-nu, Suvagil k.

Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimi

Yuxarı Suvagildə¹ hər il may ayının axırında iyulun əvvəllərində biçin və ot çalımı mövsümü qabağı «Seyran» bayramı keçirilirmiş. «Yuxarı Suvagil» deyəndə dağların qoynunda yerləşən köhnə Suvagil kəndi nəzərdə tutulur. İndi bu kənddə, demək olar ki, yaşayış yoxdur. Kənd sovet dövründə arana köçürülüb, indi Yeni Suvagil adlanır.

Təkcə Suvagildə deyil, Zaqatalanın zaxur kəndlərinin (Qas, Qarqay, Əzgilli, Sabunçu və s.) əksərində keçirilən bu bayram Suvagildə xüsusi təntənə ilə qeyd olunarmış, Suvagil arana köçürüləndən sonra bu ənənə də yuxarıda qalmışdır.

Belə imiş qayda: səhər-səhər kəndin kovxası car çəkər, kəndin cavanları təyin olunmuş yerə - Eraya yığışarlarmış. Oğlan və qızlar çala-oxuya iki günlük azuqə ehtiyatı ilə səfərə çıxarmışlar. Seyran yolu iki sutka davam edərmiş. Bu müddət ərzində 32 dağ zirvəsi, yaylaq və düzəndən keçərmiş.

Bu şənlikdə sümsülər, qara zurna, tampur, nağara və s. yerli musiqilər səslənərmiş. Səhər tezdən başlanan bu yürüş ikinci günün axırında başa çatarmış. Kənd müəllimi, qocaman söz ustası, folklor həvəskarı Seyid Məmmədovun təsvirində bu adət milli çalarları ilə öz real əksini tapmışdır. Seyid Məmmədovun adlarını çəkdiyi onlarla dağ, keçid, çay, düzən, yaylaq və s. yəqin ki, indi unudulub. O, şeirinin sonunda müharibənin başlanması və sonra kəndin arana köçürülməsi ilə unudulan bu ənənənin gənclər tərəfindən dirçəldilməsi və davam etdirilməsi ümidlərini vurğulayır.

1. Suvagil adının etimologiyası zaxur dilində suvan - «dağ», gel-«ağız» sözləri ilə izah olunur, «Dağağzı» mənasını verir.

SEYRAN

Eraydan car çəkdi kəndin kovxası
«**Xırmana** cəmlənsin var erqan», - dedi.
Çıxarsın qəblərdən qəm, kin libası
Başlanır erkəndən bu «Seyran», - dedi.

Çayların səsinə çalğılar boğdu,
Sümsülər bəmsə də, zurnalar çağdı.
Elə ki, o dəmdə ilk günəş doğdu,
«Başladı yürüşə yüz cavan», - dedi.

Qara çaydan keç Dəyirmanı sarı,
Endərmədən qalx, **Dikbaşalaya** barı,
Yamacda atağardı, düzdə də darı,
«Düşməsin buraya bir heyvan», - dedi.

Kibitidən¹ keçəndə çox düşündülər,
Bəzisi çırmadı, ya hoppandılar,
Sürüşgənliyi yığılanda qandılar
«Maral seldən qalıbdı viran», - dedi.

Göçətəpəyə çatdı **Qoruğu** keçib
«Yaylıq atdı» oynadı sevəni seçib,
Sağ-solda elə bil güldən dən biçib,
«Yenə olacaqdır açılan», - dedi.

Ayğır bulaq, Əhəng dəre, Daqalar,
Qarı dəre, Həlmantala, vannalar,
Kemend, Yelqadıq, Ədillinin dərələr
«**Qaltak şirtin** olmadı heç sayan», - dedi.

1. Çay adıdır

Qum başına¹ çatdı səhər çağında,
Ləkitbaş, Kartaş da qaldı sağında,
Qala sirt, qabaqda **Qumbaş** solunda,
«Düz saydım, heç yoxdur bir yalan», - dedi.

Qax yaylağa qalxdıq, yanı **Agkəsək**,
Menzil aldı **Yağayırı** keçərək.
Yol uzanır, sağ-solunda gül-çiçək,
«**Kümüpa, Korakana** gəl boylan», - dedi.

Qarabulaq oldu mənzilgah yeri,
Kərimdəre, Laşqar çıxır irəli.
Olsa da hər tərəf dəre-təpəli
«Yetişir moruqdan lap kalan», - dedi.

Barkutan quzeydir, dalı Uçtəpə
Dərədə **Pirəli** və **Nəsibtəpə**
Suyu bol, otu bol, toğlusu körpə,
«**Çiqbaşda** otarır ər çoban», - dedi.

Çox çətindir **Tatarkeçməz** ciğiri,
Deyirlər ki, uçurandır ayqırı.
İncidiblər gözü yaşlı fağırı,
«Geriyyə qayıdıb hər qalan», - dedi.

Çətinliklə keçdik **Parsidanın** yalına,
Boylan dedik **Qanaxay** axarına.
Qaraqaya düşdü göz baxarına
«Çox olub **Yolsuzdan** ov qovan», - dedi.

Gecələdik **Kutanayın** başında,
Yarı yol qalmışdı yenə qarşıda

Üzü gülür yarın da, yoldaşın da
«Çox yatma, o başdan cəld oyan», - dedi.

Davam etdik **Uzundərəylə** yolu
Suvagilbaşda yağdı azca dolu
İslandı qızların araçqın donu,
«Soyuqdan ürkərmə heç ceyran», - dedi.

Yolumuz dolandı **Güney** tərəfə
Dedebat arxada qalır hər dəfə
Xunar, Qarnay qoy gəlsinlər insafa
«İtləri qovunca bir dayan», dedi.

Otlayır **Qoşunda** bir ilxı atlar,
Çoxu berzdir, azı o yanda otlar
Buğday arxada, əkilib buğda sortlar,
«Sürülüb vaxtilə çox dövrən», - dedi.

Addımladıq **Qaraqaya** dalından,
Qorxuludur, baxmaq olmur yalından.
Mamayoku, Laçinnacıq yolundan,
«Ötüşəndə yatmalı bir an», - dedi.

Qarqartala, Dağətək, Mahmudbulaq,
Zaylağ, Şuaynatan, Patturibulaq,
Cum Muh, Yal, Dəvəli, bir neçə otlaq
«Olurdu il boyu qoruyan», - dedi.

Kazanpıridən endilər **Seyrangaha**
Yığılıb hamısı oldular topa
Elə ki çalğıdan bir səs qopa
Əks-səda yayıldı hər yana, - dedi.

1. Qum kəndi (Qax rayonunda Zaxur kəndi)

Uzuntala, İsaynaxu, Naqbiştala
Quzey, Qaray, Topyub sanki bir qala
Hubulna tapdan çıxanda Laryala
 «Baxınız havaya çox heyran», - dedi.

Dikgüneydən enirdilər **Xırmana**
 Seyran yolu burda yetişir sona
 El, camaat «Əhsən» dedilər buna
 «Olmayıb bu yürüş çox asan», - dedi.

Müharibəylə batdı adət-ənənə,
 Çıxa bilmədilər bir də bir yanə
 Əlli beşdən köç saldılar arana
 «Qaldı Köhnə Suvagil viran» - dedi.

Yeni kənddə çox çəkdilər əziyyət
 Tez düzəldi hər sahədə vəziyyət
 İndiki cavanlar tutsalar niyyət,
 Yenə etmək olar «ol seyran», - dedi.

41-də dedilər: «çocuğun biri,
 «Seyran»da yoxdur hələ heç yerin»
 90-da olubdur Seyid nurani
 «Alqışlasın səni hər sevən», - dedi.

ÇİLİNGAĞAC OYUNU

Oyunda 2-3 oğlan uşağı iştirak edir. Hər oyunçunun bir dəyənəyi və bir nəli (bir qarış uzunluğunda çubuq parçası) olur. Böyük dairə cızılır. Dairənin ortasına nəli qoyurlar. Püşk yolu ilə biri dairənin içərisindəki nəli qoruyur, o biriləri isə dairənin içərisindəki nəli ağaclarla dairədən çıxarmağa çalışırlar. Çıxara bilsələr qalib sayılırlar.

BƏNÖVŞƏ OYUNU

Halay gəlməklə iki dəstə ayrılır. Hər dəstə qızın bir başçısı olur. Dəstələr əl-ələ verib möhkəm tuturlar. Dəstələrin birinə «Quş», digərinə «Gül» adı verilir. Başçı bu adlardan birini çağıranda dəstə üzvlərindən biri qaçaraq əl-ələ tutanları yarib keçmək istəyir. Onlar isə əllərini bərk tutaraq onu saxlamaq istəyirlər. Əgər dəstəni yara bilsə, o dəstədən birini öz dəstəsinə aparır, yara bilməsə, özünü o dəstədə saxlayırlar. Oyun beləcə davam edir.

Dəstədəki qızlar aşağıdakı şəkildə deyirlər:

I dəstə: Qıy qılinc, qıy qılinc.

II dəstə: - Qıyma qılinc.

I dəstə: - Ox atdım.

II dəstə: - Oğru tutdum.

I dəstə: - Bənövşə.

II dəstə: - Bəndə düşə.

I dəstə: - Sizdən bizə bir qız düşə.

II dəstə: - Adı gözəl, özü gözəl.

I dəstə: - Tərhan xanım, gözüm üstə.

Adı çəkilən qız - Tərhan o biri dəstəyə qaçır və yarib keçməyə cəhd göstərir. Sonra ikinci dəstə başlayır:

II dəstə: - Bənövşə.

I dəstə: - Bərkdən düşə.

II dəstə: - Sizdən bizə kim düşə?

I dəstə: - Adı gözəl, özü gözəl...

Beləliklə oyun davam edir.

XALQ OYUNU

Salaylinik (Salaməleyk)

İki dəstə olur: onlardan biri oğlan, digəri qız tərəfdən ibarət. Oğlan tərəf elçi düşür qız tərəfə, qız tərəf də onlara cavab verir.

Oğlan tərəf:

Dağlar aşıb gəlmişik,
Sular keçib gəlmişik.
Sizin qızı bizim oğlana
İstəməyə gəlmişik.

Oğlan tərəf:

Oğlan gedəcək bazara,
Bazardan alıb göndərək.
Yengəyə verib göndərək,
Yengəyə verib göndərək.

Oğlan tərəf:

Oğlan gedəcək bazara,
Bazardan alıb göndərək.
Yengəyə verib göndərək,
Yengəyə verib göndərək.

Oğlan tərəf:

Oğlan gedəcək bazara,
Bazardan alıb göndərək.
Yengəyə verib göndərək,
Yengəyə verib göndərək.

Oğlan tərəf:

Oğlan gedəcək bazara,
Bazardan alıb göndərək.
Yengəyə verib göndərək,
Yengəyə verib göndərək.

Qız tərəf:

Sular soyuqdur, nənəcan,
Hamamı çoxdur nənəcan.
Hamama getmək istəyir,
Tuflişi yoxdur, nənəcan.

Qız tərəf:

Sular soyuqdur, nənəcan,
Hamamı çoxdur, nənəcan.
Hamama getmək istəyir,
Yubkası yoxdur, nənəcan.

Qız tərəf:

Sular soyuqdur, nənəcan,
Hamamı çoxdur, nənəcan.
Hamama getmək istəyir,
Koftası yoxdur, nənəcan.

Qız tərəf:

Sular soyuqdur, nənəcan,
Hamamı çoxdur, nənəcan.
Hamama getmək istəyir
Yaylığı yoxdur, nənəcan.

Qız tərəf:

Arişiley gülə-gül,
Barışiley gülə-gül.
Aşbışıka, şərbətika,
Barışmarıq gülə-gülə

Oğlan tərəf bir neçə mahnı oxuyur:

Gəlinə bax, gəlinə,
Baxın gəlin toyuna.
Gəlinin incə beli,
Düşür bəyin əlinə.

Təndirdən çıxan alov,
Yayda çıxan ilov-ilov.
Qızlara nə yaraşır,
Qırmızı ipək şalov.

Arabacan, araba,
Kağızana zoraba,
Qadeyn suran gözəllər,
İstağelka zaraba.¹

Göy qoruqda göy yonca,
Oxu bülbül doyunca.
Qəbrin üsdə ot bitər,
Sən mənə yar olunca.

Qız tərəf bir neçə mahnı oxuyandan sonra qız tərəfə gəlinə gedirlər, onu çubuq atın tərkinə alıb müəyyən oğlana ötürürlər.

Oğlan tərəf:

Ev yanından ötürək,
İpək parça götürək.
Xatın qızı götürək,
Hamısı xuda verin qızı,
Camısı xuda verin qızı.

Qız tərəf:

Ev yanından ötürmə,
İpək parça götürmə.
Xatın qızı götürmə,
Hamısı xuda vermərik qızı,
Camısı xuda vermərik qızı...

Beləliklə oyun sona çatır.

SALAMƏLEYKLƏR (TALİ-MALİ TALİCAN)

Bizə gəlir bir adam,
Salaməleyk, salaməleyk.
Onun üçün mən yadam,
Tali-mali talican.

Evində tək qalanda,
Salaməleyk, salaməleyk.
Gülün rəngi solanda,
Tali-mali talican.

1. Oğlan tərəfin gözəlləri, Gəlini tez aparın. «Qadeyn» - qada (oğlan).

Kaş ki görədim sizi,
Salaməleyk, salaməleyk.
Darıxıram sözün düzü,
Tali-mali talıcan.

Mən sizi çox istirəm,
Salaməleyk, salaməleyk
Urusiyada olanda
Tali-mali talıcan.

Əlində dolu kasa,
Salaməleyk, salaməleyk.
Söz deməyin bir kəsə,
Tali-mali talıcan.

Oğlan toyu başlandı,
Salaməleyk, salaməleyk.
Oynamağa çıxın siz,
Tali-mali talıcan.

Bu gün balam gəlir
Salaməleyk, salaməleyk
Onun üçün mən şadam
Tali-mali talıcan.

Sən də birlikdə oyna,
Tali-mali talıcan.
Oynasınlar analar,
Tali-mali talıcan.

CEYRANIM-CEYRANIM

Dərdini mənə söylə,
Ceyranım-ceyranım.
Gileyləmə başqasına
Ceyranım-ceyranım.

Öləndə hamı ağlar
Ceyranım-ceyranım
Sağlığında hörmət eylə,
Ceyranım-ceyranım.

AMAN, AY AMAN

Ayağa batan mıxdı,
Aman, aman, ay aman.
Bilmirəm hardan çıxdı,
Əri olmayan qadın
Aman, aman, ay aman
Hamıdan yazıxdı
Aman, aman, ay aman

Əlinə aldığı yüzdü,
Aman, aman, ay aman
Evləri üzbəüzdü,
Aman, aman, ay aman
Əri olmayan qadın
Hamısından ucuzdu
Aman, aman ay aman.

Paxıllar yaman çoxdu,
Aman, aman, ay aman.
Ürəyə batan oxdu,
Aman, aman, ay aman.
Qohumlar çox olsa da,
Məni axtaran yoxdu
Aman, aman, ay aman.

Toyuğa tökdüm dəni,
Aman, aman, ay aman.
Bilmədim onlar hanı,
Aman, aman, ay aman.
Əri ölənnən sonra
Heç saya salmır məni,
Aman, aman, ay aman.

Yeməyi tökdüm qaba,
Aman, aman, ay aman.
Baxdım mən o kitaba
Aman, aman, ay aman.
Ərsiz arvadın sözü
Heç kəs almır hesaba
Aman, aman, ay aman.

Paltara vurdum yamağı
Aman, aman, ay aman.
Neylirsən saymağı
Aman, aman, ay aman.
Ərim öləndən sonra
Heç yoxdur yaşamağı
Aman, aman, ay aman.

Əlinə aldığı yüzdü,
Aman, aman, ay aman
Evləri üzbəüzdü,
Aman, aman, ay aman
Əri olmayan qadın
Hamısından ucuzdu
Aman, aman ay aman.

Mən diyən hava çalmadı,
Aman, aman, ay aman.
Bildiymənən qalmadım
Aman, aman, ay aman.
Ərsiz arvadın sözü
Heç kəs hesaba almadı.
Aman, aman ay aman.

✦ LƏTİFƏLƏR

ABİD KİŞİNİN QAZANI

Tənha yaşayan Abid kişi işə gedəndə qazan asarmış ki, işdən gələndə xörəyi hazır olsun, yeməli bir şey tapsın. Kəndin lotuları bundan xəbər tutur və Abid işdən qayıdana qədər qazanı boşaldırlar. Abid kişi hirsini boğur, dözü.

Bu hadisə bir neçə dəfə təkrar olunur. Axırda Abid kişi hirsələnir, qazanı yerə atıb əzişdirir və deyir:

- Qazan, məndən başqa da sənin dostların varmış, mənim səninlə dostluğum bitdi.

ŞÜKÜRNƏN GƏLƏRSƏN

Bir kişinin çoxlu mal-qarası, atları olur. Hər dəfə örüşdən gələndə görür ki, mal-qara, atlar azalıb. Arvadından sorur. O da hər dəfə cavabında deyir: «Qalana şükür!».

Bir gün kişi gəlib ağıla girir, görür, bircə at qalıb. Atı minir, gəlir evin qabağına, arvadını çağırır deyir:

- Arvad, mən getdim. Sən də «şükürnən» gələrsən!

KƏND TOYU

Kənd toyu. Gəlin dalınca gedən avtobus sıx doludur. Avtobusun arxa cərgəsində özlərinə yer eləmiş çalğıcılar - ələxüsus da ovurdları nağara-raya dönən zurnaçı və qolları zurnanı üstələyən nağaraçı özlərinə həkk gələrək az qalırlar göyə çıxsınlar. Qabaqdakı sırada oturub müsiqidən «xoşhallanan» qadınlardan biri qara zurnanın zilin təzyiqindən uçan «kastinkasını» düzəldir və qulağına dirənən zurnanın ucunu bir az qırağa edərək nəzakətlə soruşur: «Oğul, bunun bir az gödəki yoxudumu?»

«BELİY VEŞ»

Uc qar dağ kəndində Rusiyətdən gələn bir gənc özü ilə qız gətirir. Qızın oğlan çağı olur. Səhər yeməyində stola «axtarma» (pendirli şor) qoyurlar. Qız soruşur: «Bu nədir»? Deyirlər: «ağartı». Oğlan tərcümə edir: «beliy veş». Günorta «qaxac» (quru ət)¹ bişirilir. Bu münvalla günlər keçir. Bir gün oğlan durur, görür, qız yoxdur. Məktub qoyub: «Mən getdim, amma səni ya beliy veş öldürəcək, ya çerniy veş!»

1. Bölgədə payızın axırında şaxtalar başlayanda qışa tədarük görərək ət (qaxac) qurudurlar. Qoyunun leşini iri sümüklərdən azad edir, duzlayır, bundan sonra təndirdə və ya peçin üzərində bir qədər hissə qurutduqdan sonra tənzifə bükərək şaxtada asırlar. Qalan eti döyür (maşından keçirir), soğan və müəyyən bitki toxumları qataraq təmizlənmiş (yuyulub qurudulmuş) bağırsaqlara doldurur və «doldurma» (kolbasa) düzəldirlər. Doldurmanı da şaxtada asırlar. Bunlar bişirilir və əsasən xəmir xörəklə (sürhüllü, xinkal), qozlu, qabaxlı (balqabaqlı) aşıla yeyilir. Qaxacın və doldurmanın rəngi tünd olur.

SIXANDA ÜLDÜ

Bir kişi pişiyini çimdindir. Həyatın yanından keçənlər «ay kişi, yuma pişiyi, ölər», - deyirlər. Kişi onlara məhəl qoymur. Adamlar geri qayıdanda kişini ölənin pişiyin üstündə ağlayan görürlər. «Xəbərdarlıq etdik axı, ölər», - deyər onu məzəmmət edirlər. Kişi göz yaşını silərək, «yuvanda ülmədi, sıxanda üldü», - deyir.

QONAĞA TƏSKİNLİK

Bir evə qonaq gəlir. Qonaqlığın qızğın vaxtı eşikdən partapart güllə, tufəng səsləri eşidilir. Qonağın bərk qorxduğunu gören ev sahibi arxayın halda, «qurxma qunax, qurxma, onlar mənim bir qunaxımı üldürsə, mən onların beş qonaxını üldürəcəm», - deyər onu sakitləşdirir.

SƏN DƏ PİS DEYİLSƏN, SU QUŞU!

Bir dəlisov qonşuluqdakı qızı dəng edir. Axır ki, qız ərə gedib ordan köçür. Qonşuların da qulağı dinc olur. Bir gün qızın anası qonşularla söhbət edəndə bu gəlir. Qızın anası arvadların arxasında gizlənsə də, dəlisov bunu görür. Yaxınlaşıb arvadın soruşur: «Sən qızını kimə verdin?». Arvad çaşmış bilmir nə desin. Uzun müddət arvadın üzünə baxıb cavab gözləyən dəlisov onun çənəsindən tutaraq, «sən də pis deyilsən, su quşu!», - deyir.

✦ RƏVAYƏTLƏR. ƏFSANƏLƏR

DANAQIRAN GÜLÜ

Bir qarının üç danası olur. Danaları qarı yaxşı yedizdirir. Qızın son günləri idi, havalar istiləşir. Bağda ot göyərir, sarı güllər açılır. Qarı da qalan quru otu yandırır ki, daha lazımı deyil deyər. Aradan bir neçə gün keçir, möhkəm qar yağır, gecə şaxta düşür. Qarının danaları qırılır. Qarı sarı güllərə aldandığı üçün həmin sarı güllər «danaqıran» gülü adlandırılır.

QADIN ÜRƏYİ

Deyirlər, bir kişi yol gedirmiş. Yoluna yumruq boyda bir bağlama çıxır. Kişi bağlamaya bir təpik vurub onu yoldan kənar etmək istəyir. Bağlama şişir, kişi mat qalır, bir də, bir də təpik vurur. Təpik vurduqca bağlama şişir. Kişi qorxuya düşür, bağlamanı tərək edib qaçır evinə. Sonrakı gün bilicinin yanına gedib əhvalatı ona danışır. Diqqətlə onu dinlədikdən sonra bilici deyir.

- O bağlama qadın ürəyi imiş. Qadın ürəyi döyüldükcə böyüyür, kobudlaşır, şərtləşir. O, qəlbən dediyini yeridir, sözündən, fikrindən dönmür. Qadın ürəyinə sığal, xoş söz, qayğı lazımdır. Yaxşı sözlə qadın hər bir məsələhətə gələr, pis söz, kobudluq, qayğısızlıq isə onun nifrətini artırır.

CANAVAR ÇOBAN İMİŞ

Deyirlər canavar lap əvvəldən peyğəmbərlərin qoyununu otaran çoban imiş. Peyğəmbər canavara hər ayda bir qoyun zəhmət haqqı verərmiş. Bir dəfə canavara verdiyi qoyun doğur. Peyğəmbər deyir ki, qoyun sənindir, quzu yox. Canavar etiraz edir: - Qoyunu mənə verəndən sonra quzu doğulub, quzu da mənindir.

Söhbət uzanır və peyğəmbər hirsələnir, canavarı çobanlıqdan qovur. Canavar deyir: «Eybi yoxdur, fürsət düşəndə sənə qoyunlarının 100-nü birdən tələf edəcəyəm...».

Deyirlər, canavar indiyə qədər əhdinə əməl edir, bir sürüyə düşəndə azı 100 qoyunu tələf edir, birini də özünə aparır.

✦ NAĞİLLAR

PADŞAH VƏ MOLLA

Dünyada bir padşah var imiş. Çox zalım imiş bu padşah, ürəyindən allahlıq iddiası keçirmiş. Allahlıq iddiasının həyata keçməməsini mollarada görəndə padşah bir gün şahlığın bütün mollarını yığır sarayına və onlara müraciətlə deyir:

- Ey mollalar, mən Sizə bir həftə möhlət verirəm. Gedin yaxşı-yaxşı hazırlaşın: Sizə dinə aid müəyyən suallar verəcəyəm. Kim düzgün cavab verə bilməsə, onu ölüm gözləyir...

Hamısı dağılışıb gedir. Mollalardan biri bütün mollalara deyir ki, padşah çağırır soruşanda ki, hansı molla daha çox biləndi, mənə göstərin. Aradan bir həftə keçir, padşah molları yığır sarayına. İlk sualı bu olur:

- Aranızda ən çox biləniniz kimdir?

Hamı lotu mollaya baxır. Padşah deyir:

- Ən çox biləniniz keçin irəli.

Lotu molla iki addım irəli çıxır.

Padşah deyir:

- De görüm Allah bu saat nə edir, nə ilə məşğuldur?

- Padşah sağ olsun, - deyir lotu molla, - bu sual elə asan sual deyil, bunun cavabını vermək üçün mənə əynimdə gərək padşah əbası, başımda padşah tacı, əlimdə padşah əsası olsun. Bu geyimdə, bu vəziyyətlə mən sizə nə cavab verə bilərəm, kim mənə inanar?

Padşah bir az fikrə gedir və əmr edir ki, molların tələbinə əməl etsinlər. Geyinib qurtarandan sonra molla deyir:

- Padşah sağ olsun, indi qoy mən keçim sizin taxtınıza. Orada oturub, tam düzgün cavab verərəm. Padşah bu təklifə də razılıq verir, molla keçir padşah taxtına və camaata müraciətlə deyir:

- Camaat, görürsünüz də, əynimdə padşah əbası varmı?

- Var, - deyir hamı.

- Padşah tacım, padşah əsam varmı, padşah taxtında əyləmişəm-mi?

- Bəli, dedilər.

- Tutun bu Allah iddiasında olan yalançı padşahı, - deyib molla padşah əsasını vurur yərə.

Padşahı tutub aparırlar, salırlar bir zirzəmiyə. Molla başlayır padşahlıq etməyə. Vəzir, vəkil, saray əyanları və şairəni dəyişdirir, yerinə bilikli, bacarıqlı molları təyin edir. Beləliklə ilk on gün keçir, birdən yadına düşür ki, padşah dustaqdır. Əmr edir ki, həbsdə olan padşahı gətirsinlər onun hüzuruna. Gətirirlər. Yeni padşah - molla padşaha deyir:

- Sən məni bağışla ki, sənin sualına gec cavab vermişəm. Sən sual verəndə Allah sənin haqqında fikirləşirmiş ki, sən tək səfeh padşahi necə padşahlıqdan kənar etsin.

TÜLKÜNÜN CƏZASI

Var imişdi, yox imişdi, bir qoca kişi yaşamışdı. O, meşədən gəlirmiş. Yolda tələyə düşən böyük bir ilan görür. İlan qocanı gören kimi yalvarır ki, onu tələdən xilas etsin. Qoca onu xilədən kimi ilan sarılır qocanın boynuna və üzünü qocaya tutub deyir:

- İndi mən səni öldürəcəyəm.
- Axı mən səni xilas etdim, yaxşılığa pislik olarmı?
- Olar, dedi, ilan, - mən səni öldürməliyəm.

Xahişə, yalvarışa məhəl qoymayn ilandan qoca xahiş edir ki, onu başqa bir canlıya da rast gələndək öldürməsin. İlan bu təklifi qəbul edir. Bir müddətdən sonra bir tülkü onlara yıxanılışar. Qoca əhvalatı ona danışır. Tülkü ilandan xəbər alır ki, doğrudanmı səni xilas edib bu qoca? İlan da «bəli» deyir. Tülkü deyir: - Mənim heç inanmağım gəlmir ki, ilan tələyə düşsün, yalandı bu. İlan kişini buraxıb sübut etmək istəyir ki, bu həqiqətdir. İlan qurulu tələnin üstünə özünü atır və tələ onu ortasından tutur. İlan qocadan soruşur:

- Tələ sənindirmi?
- Yox, deyir qoca.
- Elə isə sən get öz işinə, - deyir tülkü, - tələ sahibi gələr verər onun cəzasını...

HIYLƏGƏR CANAVAR

Üç-dörd canavar yekə bir öküzü parçalayır və doyunca ət yeyirlər. Qalan əti də qiymə eləyib bir küpə doldururlar. Məsləhətə gəlirlər ki, ac olanda gedib bir yerdə yesinlər. Bir gün canavarlar yaxşı gün düşən yerdə uzanıb yatmışdılar. Canavarlardan biri deyir ki, bu yaxınlarda mənim bacım var, o naxoşdur, ona baş çəkib gələcəyəm...

Canavar gedib küpün ağzını açır, ətdən bir az yeyir və qayıdıb gəlir. Yoldaşları soruşur:

- Bacınızı gördünüzmü, necədir?
- Bacımın uşağı olub, yaxşıdır, - deyər hiyləgərcəsinə cavab verir.

O biri canavar:

- Uşağın adını qoyublarmı, adı nədir?
- Hiyləgər canavar deyir:
- Birazca...

Aradan bir neçə gün keçir. Yenə həmin hiyləgər canavar deyir: -Mənim bir bacım da var, ona baş çəkəcəyəm. Canavar gedir və vaxtında qayıdıb gəlir və deyir ki, bu bacımın da uşağı olub. Soruşurlar:

- Onun adı nə oldu?
- Suraməlley¹

Bir neçə gün keçir. Yenə həmin hiyləgər canavar deyir:

- Mənim başqa bir bacım da var, ona baş çəkməliyəm.

Canavar gedir, qayıdanda soruşurlar?

- Bacın necədir?
- Yaxşıdır, - deyir, - onun da uşağı olub.
- Bəs adını nə qoyublar?
- Tiliqabığı.

Bu o demək idi ki, küpədəki qiymə tamam qurtarmışdır...

SƏFEH CANAVARLAR

Canavarlar birləşib yaxşı bir qoruq tuturlar. Onlar qoruğun ətrafında çəpər çəkirlər. Canavarlar həmişə qoruğu qoruyurdular. Bir dəfə canavarlar öz yoldaşlarından birini qoruğu yoxlamağa göndərirlər.

Görür ki, dəvə, eşşək və qoç qoruqda otlayırlar. Onlar yeyib doydandan sonra eşşək çəpər boyu qaçaraq özünə çıxış yolu axtarır, qoç buyuzları ilə çəpəri aralamağa çalışır, dəvə də bir yerdə yatıb gövşüyürdü.

Qoruğu yoxlamağa gələn canavar bu mənzərəni görüb qorxuya düşür və yoldaşlarının yanına qaçıb deyir:

- Qoruqda üç yekə heyvan vardı: biri çəpər boyu fırlanıb «məne paya ver, məne paya ver», - deyər qışqırırdı, o birisi də buyuzları ilə hədələyirdi. Ən yekəsi isə qoruğun ortasında yatıb «gətirin bura yeyim onları» deyirdi.

Bu xəbəri eşidən kimi canavarlar qorxuya düşüb qaçırlar.

1. «Suramalgu» zaxur dilində «yarısınacan» deməkdir.

✦ MƏSƏLLƏR, İBRƏTLİ HEKAYƏTLƏR

ALTI DAŞ, ÜSTÜ PLOV

Ana və oğul mehriban dolanırdılar. Vaxt gəlib çatır, oğul evlənir. Gəlin qayınana ilə yola getmirdi. Bəzən qayınana gızıgile gedir. Burada da ana çox qala bilmir. Kürəkəni onu yola vermir. Bir gün kürəkən uşaqlarını öyrədir ki, nənələrinin cibinə bir parça qənd qoysunlar. Sonrakı gün yenə kürəkənin göstərişi ilə qayınananın cibindən qəndi götürürlər. Kürəkən qayınanasına deyir: «Ay arvad, ayıb deyil sənə, qəndi oğurlayırsan?» Söz qayınananın ürəyinə yaman dəyir. Öz-özünə fikirləşir ki, yad evdənsə, yenə öz evi yaxşıdır.

Oğlan ananın gəlişi münasibətilə arvadına plov bişirtirir. Yeməyə hazırlaşanda oğlan arvadına tapşır ki, onunla anası üçün plovu bir qaba doldursun. Arvadı isə ərinin sözünü qulaqardına vurur və onun üçün plovu ayrıca qaba çəkir. Oğlan isə inad edir və anası ilə bir qabdan yeməyə başlayır. Yeməyə başlamışdı ki, plovun altından daşlar çıxır. Arvadından soruşur: «Bu daşlar nədir»? Arvad işin açıldığını görüb pərt olur.

Oğlu buraxmasa da ana evdən gedir və kəndin kənarındakı atılmış köhnə komada yaşamağa başlayır. Özü üçün dirrik düzəldir, toyuq-cücə saxlayır. Allahın verdiyi bərəkətlə get-gedə güzarını yaxşılaşdır. Oğlunun və qızının ailəsinin vəziyyəti isə gündən-günə pisləşir. Müflisləşirlər, olmazın bəlalər gəlir başlarına. Kürəkəni və gəlini etdikləri hərəkətdən peşman olurlar. Başa düşürlər ki, ananın xeyir-duası olmayan evin sevinci, bərəkəti olmaz.

QİSMƏT İSTƏYİRSƏNSƏ

Çoxuşaqlı bir kişi gecə yuxu görür: «Uşaqlarına qismət istəyirsənsə səhərdən get dağa, orada sənə qismət veriləcək...».

Kişi səhər yuxusunu sınamaq üçün dağa yollanır. Dağa qalxıb xeyli yol gedəndən sonra namaz qılıb Allaha dua edən bir mollaya rast gəlir. Kişi mollaı namaz qılıb qurtarana kimi gözləyir. Sonra onlar görüşür, söhbət edirlər. Allah mollaya iki adamlıq pay göndərir:

bir özünə, bir də qonağına. Molla isə öz payını saxlayır, qonaq payını ikiye bölüb yeyirlər...

Kişi yoluna davam edir. Xeyli yol getdikdən sonra bir çobana rast gəlir.

Çoban kişini yaxşı qarşılayır, tez sürüsündən bir qoçu tutub kəsir, onu yaxşı qonaq edir...

Kişi yoluna davam edir. Xeyli yol getdikdən sonra yuxuda gördüyü yerə çatır. Orada bir nurani kişi onu qarşılayır. Kişi yolda onun şahidi olduğu əhvalatları danışır. Nurani kişi deyir: - Sənə rast gəldiyin birinci adam cənnət yox, cəhənnəm əhlidir, yeddi cənnətdən ona pay düşmür, ikinci kişi isə cənnət əhlidir, çünki o, öz halal malı ilə səni qonaq etdi.

Sonra o, bir möhürlü əşyanı təqdim etdi çoxuşaqlı kişiye və deyir:

- Bunu apar qoy çörək təknəsinə, hər günün çörəyi təknədə hazır olacaq, uşaqları onunla dolandırarsan...

Allah deyir ki, iki şeydən qorxma: qonaqdan və çox uşaqdan, onların ruzisini mən göndərəcəyəm.

✦ TÜRKƏÇARƏLƏR

- Deyirlər ki, bədəndə bəd xassəli şiş olarsa, ilan qabığını sürtsən şiş çəkilər.
- Əgər yıxılıb bir yer əzilsə, həmin əzilmiş yerə duz qoyulsa, həmin yer sağalar.
- Süd öskürmənin ən yaxşı dərmandır.
- Əzilən yerə soyuq su və buz qoyarlar.

YENQILOY DİLİNDƏ FOLKLOR NÜMUNƏLƏRİ
✦ BAYATILAR

*Tsiteli vard ar davivirtsxev
Maqas ar davaxmov,
Şen mer me ro damivitsxo
Me şen ar dagimirtsxev.*

*Tsvani peranqian bico,
Peranqi gixdeba bico,
Nu moxol çven orğobeşi
Deda zemi dadis bico.*

*Zma çems tetri tsxeni aks
Qlavze saati aks.
Genatsvali çemi zmas
Qvelqan pativi aks.*

*Geminatkivar quli
Gemiderdiyan kuli.
Roqorqitxroroqor qayqo,
Gonintkivar quli.*

Gəlinin cehizini yükləyəndə oxuyardılar:

*Deday kalo, mamay kalo
Drax qidbani, zöl cicimi
Deday kalo, mamay kalo
Patar zalo, tsaxol, moxol,
Tsasula suqan, bevar moxol*

*Qızıl gülü unutmaram,
Dərib onu qurutmaram.
Sən məni unutsan da
Mən səni unutmaram.*

*Göynəyi yaşıl oğlan
Göynək yaraşır, oğlan
Gəlmə bizim doqqaza,
Anam dalaşır oğlun.*

*Qardaşımın ağ atı var,
Qolunda saati var.
Qurban olum qardaşa,
Hər yerdə hörməti var.*

*Ay mənim kiçi bacı
Xoş gəldi bizə bacı.
Qurbat elə düşəndə
Dərdimə çatan bacı*

*Ananın qızı, atanın qızı
Drax sandıx, köhnə cecim
Ananın qızı, atanın qızı
Kiçik gəlin, gedərsən, gələrsən
Gedərsən, gələ bilməzsən*

✦ AŞIQ ŞEİRLƏRİ

Aşiq Hüseyn Əlibadlı

BOZİ¹
(İxtisarla)

*Alibadel Hüseynavar
Düdrayan dərdəbşivar djer
Er qaribsats satsqal qaitsvar
Tsodvavar nu damiçer me
Talani - zevrani Bozi*

*Əlibadlı Hüseynəm mən.
Hələ böyük dərdlərdəyəm
Yazığam, tutma məni
Bir qərib fağır kişiyəm
Kim bağlar yaramı, bozi*

AY KXOBI

*İç hinğa voqqasdara
Voqqas içi qorolay vura
Ratt çem tvıs ar qeqeş kera
Heç ara pəri, ay kxov*

*Ratt qamizxer qamiçalve
Ratt qamixizi tsarı ay kxov
Kveyqana sul qaxdasavi
Ağar vitsi qaxda şaviya kxov*

*Dərdəbi amii boydibo
Dabnela ar qatendebo
Ratt ar snoqaqon debo
İs tsasul dövrü, ay kxobi*

*Hüseyna, var Əliabateli
Moviqdot ağar avis tevi
Vis gin dat doorkvit tsaxeli,
Damir tsebuli, ay kxobi.*

1. Bozi - it adıdır.

AY QIRQOVUL

*Burma birçək üzün üsdə,
Qaşın qara gözün üsdə,
Heç nəyi qiymadın mənə
Söylə niyə, ay qırqovul*

*Niyə küsdün, deynən mənə
Niyə acı oldun belə, qırqovul
Yer, göy, hər şey oldu qara
De nə oldu, qırqovul*

*Dərdlərim çoxalıbdır,
Bəxtim bağlı, qaralıbdır
Sən də məni unutmusan,
Bitdi ömrüm, ay qırqovul.*

*Əliabadlı Hüseynəm,
Ölmüşəm, sağ deyiləm,
Kim istəsə adım qoyun,
Unuduldum, ay qırqovul.*

✦ TAPMACALAR

*’Erti prinveli mako qrika,
Dadis cams zğomambe,
Tavistris şekmis saxli
Aks qari aks, pancara (parki)*

Bir quşum var balaca
Gəzər yeyər doyunca
Özünə ev tikər
Nə qapı var, nə baca
(barama qurdu).

*-Özel qzela qaqzeldeba
Taçistris zori moigelis (simindi)*

Uzun-uzun uzanar,
Özünə saqqal qazanar (qarğıdalı).

*-Viqide erti sali,
Qavsixeni at-as tsali (brotsoli)*

Aldım bir dənə,
Açdım min dənə (nar).

✦ ATALAR SÖZLƏRİ

- *Dids didi, pataros patara dardi aks.*
Böyüyün böyük, kiçiyin kiçik dərdi var.
- *Süd cer gayome, ert çer gacer.*
Yeddi dəfə ölç, bir dəfə biç.
- *Erti gulşi ori skvaruli ar ikneba.*
Bir ürəkdə iki məhəbbət olmaz.

✦ LƏTİFƏLƏR

ŞAFTALI MƏSƏLƏSİ

Erti adamiyani atami çmi-çmi qızaşi gadis. Traşi mezobeli xdeba.
Mezobel ebneba:

*- Mezobelo, tu isodne çem cibeşi ra aris, atamis didi şen inda
mokse.*

Mezobeli ebneba:
- Şen cibeşi atami aris.
Eskatsi gabrazdeba.
- Eş şen romel zarmasma gitxra?!

Bir nəfər cibləri dolu şaftalını yeyə-yeyə yola çıxır. Qonşusuna rast gəlir. Qonşusuna deyir:

- Qonşu, bilsən ki, cibimdəki nədir, şaftalının böyüyünü sənə verəcəyəm.

Qonşusu deyir:
- Cibindəki şaftalıdır da...
Kişi əsəbi halda deyir:
- Bunu sənə hansı əclaf deyib?!

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ YENQİLOY FOLKLORU NÜMUNƏLƏRİ

✦ BAYATILAR

Sarı tütün bükümü,
Söylə könlündəkini.
Mənim könlüm nə bilsin,
Sənin könlündəkini.

Ağ üzüm gilə gəlir,
Əl-üzüm silə gəlir.
Boynuva göz vuranda,
Sümüyüm dilə gəlir.

Modi, modi¹, genosvali,
Quzu da var, balıq da.
Modi, modi, ay müştəri,
Şərab çoxdu tuluqda.

Qaşların əyrigahdır,
Əyri baxma günahdır.
O dağda bir duman var,
O da mən çəkən ahdır!

Hanı mənim tərланım,
Gül budaqdan sallanım.
Çəkdir şəkilin göndər,
Ona baxım allanım.

Göy qoruqda göy yonca,
Oxumuşam latinca.
Qəbrimizdə ot bitər,
Sən mənə yar olunca.

1. Modi - gəl.

Əsgər mizan gəzəndi,
Ağır dərdə dözəndi.
Şükür deyın bu günə,
Bu da Allah yazandı.

Qara atın kəklinə,
Qamçı vurdum pəstinə.
Qara kəmər yaraşır,
Ağ köynəyin üstünə.

Otaqda sözüüm qaldı,
Bədəndə dözüm qaldı.
Şumal boylu ay oğlan,
Dalınca gözüm qaldı.

Dərdi ata bilmirəm,
Cana qata bilmirəm.
Yaraşığı yarım,
Qaçıb çata bilmirəm.

Bugün gündür adına,
Allahı sal yadına.
Mənnən keçən günləri,
Hərdən bir sal yadına.

Çinar ağac yarpağı,
Bu yerlərin torpağı.
Sən açılmış gül olsam,
Mən ireyhan yarpağı.

Saat zəngi çalındı,
Dərdlər yada salındı.
Yarını küsdürübsən,
Evdə yalqız qal indı.

Dan yeri söküləndə,
Nur üzə töküləndə.
Şeh düşmüş ota bənzər,
Gözdən yaş töküləndə.

Qərənfili dərəndə,
Dərib yerə sərəndə.
Yara könlümü verdim,
Mənə könül verəndə.

Yar getdi o diyara,
Könlümü etdi qara.
Başqa bir qızı sevdim,
Camalı ay, göz qara.

Ürəyimin üstü yara,
Quru canım düşdü dara.
O günü bayram edərəm,
Qovuşanda nazlı yara.

Bu dağı aşmaq olmaz,
Narıncı başmaq olmaz.
Hər xırda bir söz üçün,
Yarla savaşmaq olmaz.

Əzizinəm çaya sarı,
Yol gedir çaya sarı.
Orda duran üç gözəl,
Çağırır çaya sarı.

Dağları aşan mənəm,
Əlimlə yovşan mənəm.
Çox da yarım kasıbdı,
Əhdim var, boşanmaram.

Elə bir gün olaydı,
Bağım gülnən dolaydı.
Kaş ki, mənim sevgilim
Yaxşı həkim olaydı.

Limonam, soyma məni,
Qabıxsız qoyma məni.
Atanın bir qızıyam,
Cavabsız qoyma məni.

Tərən gəlib bu bağa,
Qonub uca budağa.
Ölü olsa dirilləm,
Dəysə dodaq dodağa.

Ay keçdi, ilim yandı,
Köynəkdə milim yandı,
Dərddən ürək tutulur,
Ağzımda dilim yandı.

İki quyu yan-yana,
Yaxdım əlimə hənə.
Sənə süd verən ana,
Olsun mənə qaynana

Üzüyüm qaşı yandı,
Çaylağın daşı yandı.
Pulum yox, nişan verim,
Qəlbimin başı yandı.

Bağlar barlı gərək,
Dağlar qarlı gərək.
Özü pis oğlan deyil,
Vəfası varmı görək.

Dağ başında iz olmaz,
Dəvə boynu düz olmaz.
Yarın boyu gödəkdir,
Gözəl eyibsiz olmaz.

İstəkanın sarısı,
İçdim qaldı yarısı.
Qaynanam məni sevmir,
Nədir bunun çarası.

Bir gül ilə yaz olmaz,
Yazın ömrü az olmaz.
Bezdim nazın çəkməkdən,
Belə ərkü-naz olmaz.

Aypara tək üzə bax,
Qələm qaşa, gözə bax.
«Sevirsənmi o qızı?»,-
Anam deyən sözə bax.

Baxçada lələ qaldı,
Əldə piyalə qaldı.
Apardılar yarımı,
Burda ah-nalə qaldı.

Üzündə xalın, ay qız,
Xoşdur camalın, ay qız.
Öldürür nazın məni,
Nədir xəyalın, ay qız?

Əzizinəm belə yaz,
Qələm götür yenə yaz.
Hələ anam bilməsin,
Nə yazırsan mənə yaz!

Narınca bax, narınca,
Gözlə vaxt qurtarınca.
Öləydim, qurtaraydım,
Bu günlərə qalınca.

Arxalığın bir üzlü,
Bir astarlı, biz üzülü,
Üz qoyum üzün üsdə,
Görən desin bir üzdü.

Dağlar başı işıqdır,
Gün dağa yaraşıqdır.
Qayınana məni sevmir,
Oğlu mənə işıqdır.

Dağların bəyaz qarı,
Bağların bollu barı.
Kasıbın barı olmaz,
Varlının etibar!

Qız idim sultan idim,
Nişanlandım xan oldum.
Ərə getdim, sevindim,
Alışdım giryan oldum.

Dağda yol-iz yaxşıdır,
Bağda nərgiz yaxşıdır.
Yeddi fərsiz oğuldan,
Yenə bir qız yaxşıdır.

Canımda var sarılıq,
Nə yamandır ayrılıq.
Gəl sən özündən inci,
Gör nə günə qalırıq.

Oturmuşdum daş üstə,
Yarpaq düşdü baş üsdə.
Yarım dedi məktub yaz,
Mən də dedim baş üstə.

Qızıl üzük taxmaram,
Yad oğlana baxmaram.
Məni öldürsələr də,
Başqasına getmaram.

Cardaq üsdə barama,
Atdın oxu harama!
Bacım tutsun çırağı,
Anam baxsın yarama.

Köynəyin çitdi sənin,
Yaylığın itdi sənin.
Məndən ki, üz döndərdin
Xoş günün getdi sənin.

Əzizim alma məni,
Sevdaya salma məni.
Sənnən ev tikən olmaz,
Yazığam alma məni.

Yad görüb dedi məni,
Bu dərdim yedi məni!
Vəfasıza sirr verdim,
Ded-qodu yedi məni.

Hər evin laləsi var,
Sevənin naləsi var.
Sevirsən cavanı sev,
Qocanın bəlası var.

Biçarəyəm, mən biçarə,
Biçarəyə nə çarə.
Qəlbimi açmaq üçün,
Axtarıram bir çarə.

Köynəyi yaşıl oğlan,
Köynək yaraşır, oğlan.
Gəlmə bizim doqqaza,
Anam dolaşır, oğlanı.

Yar deməz söz yarına,
Dəyməsin göz yarına.
Sağalar xəstə könül,
Yetəndə öz yarına.

Qızıl üzük taxmaram,
Mən qızıla baxmaram!
Mən axar su deyiləm,
Hər çuxura axmaram.

Əzizim şirin mənə,
Dərmandan şirin mənə.
Fərhadın Şirinindən
Şirinsən, şirin mənə.

Dağlar başı qaralıb,
Baxçaları bar alıb.
Namərd, alma canımı,
Bir canım var, yar alıb.

Əzizim gül olanda,
Gözəldir gül olanda.
Yarım yadıma düşər,
Əlimə gül alanda.

Payız fəslı olanda,
Qızıl güllər solanda.
Yarıma elçi göndər,
On beş yaşa dolanda.

Əzizim geymə qara,
Geyməyə ipək-xara.
Xəlvətdə bir yar sevdim,
Düşdü o qalmaqala.

Ay gələr gün batana,
Yetməz əllər yatana.
Əgər məni sevirsen,
Elçi göndər atama.

Mən aşığam nur burdan,
İnci burdan, nur burdan.
Məclisdə yerin tanı,
Deməsinlər dur burdan.

Günləri bir-bir sana,
Od düşüb şirin cana.
Danışırım kağızla,
Dil qalır yana-yana.

Aşıqəm camalına,
Üzdə qoşa xalına.
Lalə, bənövşə çatmaz,
Yarın gül camalına.

Dağların qarı mənəm,
Gün dəysə ərimərəm.
Qəbrimi güneydə qazın,
Cavanam çürümərəm.

Bulaq başı lildi yar,
Sarançası güllü yar.
Dodaqları bal-şəkər,
Ağzı şirin dilli yar.

Əzizim gülə-gülə,
Gül əkdim gülə-gülə.
Düşmən evimi yıxdı,
Üzümə gülə-gülə.

Bu yol yoldan ayrılır,
Bülbül güldən ayrılır.
Sən yadıma düşəndə,
Ət sümükdən ayrılır.

Qardaş gedən il oldu,
Bağ-baxça gül oldu.
Xalxa bir il bitməyib,
Bizə yeddi il oldu.

Əzizim ayrılan gün,
Dağlara yayılan gün.
Ölübən qurtaraydım,
Qardaşdan ayrılan gün.

Əzizinəm vətəndə,
Min qüdrət var vətəndə.
El sözü, el qeyrəti
Yağı qoymaz vətəndə.

Aylar keçər ağlama,
İllər ötər, ağlama.
Bağlı qapını fələk,
Bir gün açar, ağlama.

Qalxaraq mindim Zilə
Gəlib çatdım mənzilə.
Qarşıma çıxan yoxdu
Basdım siqnalı zilə.

Əzizinəm bu cana,
Bu cana, bu canana.
Əzəldən vurğunam mən,
Doğma Azərbaycana.

Stol üstündə çiçək,
Gəl çıraqı söndürək.
Yarını istəyən kəs,
Olarmı belə ürkək.

Dəryada gəyim batır,
İçində yarım yatar.
Dərdim var dərya qədər,
Ona dərmanım çatar?

Bu üzüm, şirin üzüm,
Yeməmiş necə dözüüm?
Allah verən bu dərdə,
Deyin mən necə dözüüm?!

Aşiqəm nə vətənə,
Qönçəsi tər vətənə.
Qoynun cənnət içidir,
Göstərmə hər yetənə.

Qızılgülü yığaram,
Dəstləyib bağlaram.
Mən yarımı görməsəm,
Gecə-gündüz ağlaram.

Dağlar duman arzular
Çaylar çəmənlər arzular!
Mənim bu sınıq könlüm,
Səni yaman arzular.

Ağ üzüm gilə-gilə,
Gedirəm yarım gilə.
Yolda yarım danışdı,
Üzümə gülə-gülə.

Ağacda ilan olmaz,
Dərdimi bilən olmaz.
Ağlamaqdan kor olsam,
Göz yaşı silən olmaz.

Babam bağdan bar istər,
Heyva istər, nar istər.
Calınmamış qatıqdan
Çalxamamış yağ istər.

Zoğal çiçək açıbdır,
Sarı göyçək açıbdır.
Zalım oğlunun qızı
Xına gecəsi qaçıbdır.

Limonu dilim-dilim,
Oxu bağda bülbülüm.
Nə məndən ayrı düşdün,
Dili şirin sevgilim!

Kisə tikdim olmadı
Suya saldım solmadı.
Bu qədər mahnı dedim,
Sağ ol deyən olmadı.

Alazanın giləsi,
Qızlar yığır giləsi.
Qız, ağacdan düş, öpüm,
Bir öpüş bir abbası.

Alazan dərin olmuya
İçində qarı, sormuya!
Çörək istədim, vermədi,
Günahım onun boynuna.

Üzündə xalın, ay qız,
Xoşdur camalın, ay qız.
Öldürür nazın məni,
Nədir xəyalın, ay qız.

Bakıda qalib-eyləmə,
Qəlbina xal eləmə.
Sən mənimsən, mən sənin,
Özgə xəyal eyləmə.

Əzizinəm üzü qara,
Üzü qara, gözü qara.
Gedirəm yar yanına,
Əliboş, üzüqara.

Mosul yolu o yana,
Qızılgülə boyana.
Bülbüllər qoy oxusun,
Bəlkə yarım oyana.

Qızıtlı üzük firuzə,
Gedin deyən xoruza.
Bu gecə banlamasın,
Yar gələcəkdir bizə!

Kotana bax, kotana,
Kotan tacı tutana.
Mənim yazığım gəlir,
Vətəndən üz tutana.

Papirosun yana-yana,
Od düşüb şirin cana.
Qoyub gedərəm səni,
Qalarsan yana-yana.

Əkinin əkilməsin,
Biçinin biçilməsin,
Eşitdim yar toyudur,
Donluğu biçilməsin.

Hər budaqda gülüm var,
Şəkər-şirin dilin var.
Gizlətmə, gəl açıq de,
Ürəyində kimin var?

Saçını gündə dara.
Kilimi gündə dara,
Səndən əl götürməyəm,
Çəksələr gündə dara.

Əzizim yarımgilə,
Dərman ver yarımgilə.
Ürəyim quş tək uçur,
Getməyə yarımgilə.

Yar zülfü düşüb üzə,
Sallanır süzə-süzə.
Gecə keçdi gəlmədi,
Ümid qaldı gündüzə.

Qızılgülü unutmaram,
Dərib onu qurutmaram.
Sən məni unutsan da,
Mən səni unutmaram.

Qızılgülü dərdilər,
Dərib yerə sərdilər.
Mən kimi ki, sevmişdim,
Ona ərə verdilər.

Qızılgülü üzməyəsen,
Stol üstə düzməyəsen.
Atan ayrı arvad alıb,
Onu ana bilməyəsen.

Oturmuşam sarayda,
Evdə millət, nə fayda.
Ayağım buxovludur,
Necə dözümlü bu hayda.

Hərəfə, can hərəfə,
Hərəsi bir tərəfə.
Uçub getmək istəyirəm,
Elim olan tərəfə.

Bu xəbar nə xəbərdir,
Əlim qabar-qabərdir.
Bir yanı sel apardı,
Bir yanı bixabərdir.

Ay, ulduz göyə lazım,
Güzgü, şam bəyə lazım.
Eşqə düşüb yanana,
İmtahan nəyə lazım?

Bu yolu izləyirəm,
Tüfəngi düzləyirəm.
Otururam yollarda,
Qardaşı gözələyirəm.

Gün çəkilib batanda,
Gündüzə şər qatanda.
Ovçu əlin qurusun,
Marala ox atanda.

Əzizinəm, dərd çəkər,
Sənsiz könül dərd çəkər.
Vətənin qeyrətini,
Namərd çəkməz, mərd çəkər.

Bostan içində talvar,
Ağ köynək, qara şalvar.
Əgər məni sevirəsən,
Ata-anama yalvar.

Ürəksiz içmə, dostum,
Hər sudan içmə dostum.
Uyma düşmən sözüne,
Dostundan keçmə, dostum.

Əzizinəm vətəndə,
İşlə, yarat vətəndə.
Elin sözü bir olsa,
Yağı qalmaz vətəndə.

Sərraf gözlü quşam mən,
Vətənə qonmuşam mən.
Vətənin keşiyində,
Əsgərəm, durmuşam mən.

Faytonçuyam, fayton qara,
Fayton atları qara.
Özüm cavan olsam da,
Bəxtim qaradır, qara.

Sandıq üsdə üzüm var,
Üzüm, səndə gözüm var,
Bir evdə üç bacı,
Kiçiyində gözüm var.

Qızıl üzük məndədir,
Axtarma cibimdədir.
Dünya malı versələr
Yenə gözüm səndədir.

Dağistanın dağları
Qoşa-qoşa bulaqları.
Sən ordan çıx, mən burdan,
Yaxşı görək uzaqları.

Ağ çitə qara basma,
Ayağı yerə basma.
Göz sevən gözəl olar,
Özgəyə qulaq asma.

Əzizim yol üsdəyəm,
Sərçəyəm, kol üstəyəm.
Əzrayıl, alma canımı,
Nişanlıyam toy üsdəyəm.

Yazı yaza bilmirəm
Yazanı poza bilmirəm.
Mənə verdiyin dərdə,
Daha dözə bilmirəm.

Əzizim olmayaydım,
Sarılib solmayaydım.
Belə bəxtsiz olunca
Heç anadan olmayaydım.

Bağa girdim bağbansız,
Dəvə gördüm karvansız,
Aləmə dərman tapdım
Mən ölürəm dermansız.

Əzizim mərdi-mərdi,
Kim bilir mənim dərdi.
Aləm dolu kağız olsa,
Tuta bilməz bu dərdi.

Kor olmasın ocağın.
Boş qalmasın qucağın
Övladlı, qismətli ol,
Yansın evdə çırağın.

Əzizim ayrılan gün,
Olmayaydı yaman gün.
Ölübən qurtulaydım,
Yarımdan ayrılan gün.

Gedirəm, yolum budur,
Dərd budur, zülüm budur.
Ölümə çarə yoxdur,
Əcalsız ölüm budur.

Əzizinəm ayımsan,
Ulduzumsan, ayımsan.
Salma məni gözündən,
Sən ki mənim payımsan.

Bu gün bazar günüdür,
Dərdin yazan günüdür.
Məni dindirmə, yarım,
Ağlın azan günüdür.

Ayla doğulan ulduzam,
Adlı-sanlı bir qızam.
Qapıda duran oğlan,
Keç içəri yalqızam.

Əzizinəm yarala,
Dəsmal atdım yar ala.
Ürəyimdə yara var,
Bunu ancaq yar ala.

Əzizinəm bəndə bax,
Mən baxıram, sən də bax.
Hər tərəf çiçək kimi
Gözəlləşən kəndə bax.

Hündür dağın təpəsi,
Toxum qaldı səpəsi.
Bil ki, təkçə atandır,
Sənə çarə tapası.

Qarpız kəsdim qan kimi,
Eşqə düşən can kimi.
Eşqə düşən çox olar,
Heç kəs olmaz mən kimi.

Dağlar dağladı məni,
Görən ağladı məni.
Buxov vursan durmazdım,
Zəncir bağladı məni.

Yar mənə him eylədi,
Məni yetim eylədi.
Əvvəldən sevməyəydin,
Sənə kim güc eylədi.

Yaralıyam yatmaram,
Yatanı oyatmaram.
Qəlbimdə ağır dərdi,
Başqa dərdə qatmaram.

Bulağı buz bağladı,
Dibinə duz bağladı.
Gəlin qolumdan tutdu,
Yaramı qız bağladı.

Aclaplardan güllə yağar,
Güllə dərinə batar.
Allaha yalvar, qardaş,
Bəlkə köməyə çatar.

Əzizim, ağlama,
Ürəyimi dağlama.
Gedirəm, gələcəyəm,
Özgəyə bel bağlama.

Əzizim, qurqunadır¹.
Buğdalar qurqunadır.
Olmuşam yar dəlisi,
Deyirlər divanədir.

Əzizim ağlamazdım,
Ad deyib ağlamazdım.

Bilsəyidim vəfan budur,
Sənə bel bağlamazdım.

Şaftalıyam dəyməmişəm,
Gül budağı əyməmişəm.
Gətir Quran and içim,
O qıza dəyməmişəm.

Ayna xanım, ay nənə,
Bacı, ümidəm sənə.
Xətrimi istəyirsənsə,
Cavabı qaytar mənə.

Qərib yerdə çörək bişdi,
Doğma yerlər yada düşdü.
Bihuş etdi çörək ətri,
Mosul kəndi yada düşdü.²

Əzizim yana-yana,
Qalmışam yana-yana.
Vallah qoyub gedərəm,
Qalarsan yana-yana.

Məhlədə oddan taya,
Gün gəldi günortaya.
Vallah, gülüm, oxşayırsan
Bülbüllü gülbutaya.

Evində, eşiyində
Yat, qızım, beşiyinə
Bir mən, bir Dan ulduzu
Durmuşuq keşiyində

1. *Qurquna* - buğda növüdür.

2. Mosul - Zaqatala rayonunda Yenqiloy kəndi.

Şirəyin¹ o üzündə
At oynatdım düzündə
Bir muradım var idi
O da qaldı gözümdə

Əzizim düşməz ələ,
Quş uçar, düşməz ələ.
Mənim sevdiyimdən,
Yüz il gəz, düşməz ələ.

Bu təpə, daşlı təpə,
Səndən kim aşdı təpə.
Ovcuya xəbər yetir,
Maralın qaçdı təpə.

Elə ağlamaq olmaz,
Sinə dağlamaq olmaz.
Əhdə vəfasız yara,
Ürək bağlamaq olmaz.

Çay daşı, çaylaq daşı,
Çayda qurdum bardaşı.
Xuryadnan² bal yeyincə,
Gözəllərlə daş daşı.

Lampanı alışdırın,
Şüşəni yaraşdırın.
Yarım məndən küsübdür
Siz Allah barışdırın.

Qız: Bu gələn Alidimi
Cibi dolu balidimi
Qız qoyub, dul qaçıran
O dali Alidimi?

Ali: Ağ suların lalası
Qızılquşun balası
Bircə sənmi qalmışdın
Məni lağa salası?

✦ YENGILOY AŞIQ FOLKLORU

Yengiloy şifahi xalq yaradıcılığı, demək olar ki, başlıca olaraq Azərbaycan dilində inkişaf etmişdir. Bu o demək deyildir ki, öz dillərində şifahi xalq yaradıcılığı nümunələri yoxdur. Öz dillərində də belə nümunələri vardır. Nağıllar, əfsanələr, təcizələr, lətifələr, bayatılar, zərb-məsəllər, laylalar və sairə, habelə aşıq yaradıcılığı nümunələri hər iki dildə inkişaf etmişdir. Müsəlman yengilolarda xristian yengilolara nisbətən Azərbaycan dilində xalq yaradıcılığı daha geniş yer tutur.

1. Sağsahil Alazan vadisi. Sivi-Qambar dağlarının şimal yamacı
2. Xuryad - kifir, eybəcər

Digər azsaylı xalq yaradıcılığına nisbətən yengilolarda aşıq ədəbiyyatı da geniş inkişaf yolu tapmışdır. Xüsusən müsəlman yengiloları aşıq ədəbiyyatına daha çox meyl göstərmişlər. Əliabad, Mosul, İtitala kəndlərində aşıq gecələri keçirilir, əhali bu sahəyə xüsusi maraq göstərirdi.

Tarix elmləri namizədi, etnoqraf Şirinbəy Əliyev öz elmi tədqiqatında¹ bu sahəyə əhəmiyyətli yer vermişdir. O göstərir ki, yengiloy aşıqları «Çonquri» adlanan doqquz telli çalğı adətindən və beş telli sazda çalib oxuyurdular. Onlar iki telli tamburdan da istifadə edirdilər. Bunlar gürcülərin «çonqurilərindən» fərqli idi.

Əliabadlı aşıq Balayev Camal Uluxan oğlu təkə indiki yengiloy kəndlərinə məxsus aşıqların yox, Zəyəm, Əliabad, Mosul, Yengiyən, İtitala, Varjiyan, Qərağan kəndlərində yaşayan aşıqların da adlarını çəkir: Aşıq Camal (1830-1908), Aşıq İsmayıl, Aşıq Ömər (Zəyəm kəndi), Aşıq İbrahim Qurban oğlu, Aşıq Hüseyn, Aşıq Cəlil, Aşıq Oruc, Aşıq Abdulla, Aşıq Dərçin, Aşıq İslam, Aşıq İsa, Aşıq Salam, Aşıq Hero, Aşıq Camal (Əliabad qəsəbəsi), Şorba İslam, Aşıq Əli (Mosul), şair Əzim (Yengiyən kəndi), Cücüy Məhəmməd (İtitala), Cahangir Dolğun (Varxiyan kəndi) Aşıq Zurab (Qərağan kəndi) və s. Müəllifin qeyd etdiyi kimi, təəsüflərsən ki, bu aşıqların yaradıcılığı vaxtında toplanmamış, itib-batmışdır.

Yengiloy aşıq yaradıcılığında Əliabad və Mosul aşıqları özünəməxsus yer tuturdu. XIX-XX əsrin əvvəllərində yaşayan Əliabad aşıqlarının ilk nümayəndəsi Aşıq İldırım Qurban oğlu «dastanlar ustası» adını daşısa da, onun yaradıcılığı itib-batmışdır. Əliabad aşıqlarının ən görkəmli nümayəndəsi Aşıq Hüseyn sayılırdı. Yaşlı nəslin verdiyi məlumatlara görə, Aşıq Hüseynin sağlığında Əliabadın mərkəzində xüsusi «aşiq meydanı» var imiş, bu meydandakı yarışda neçə aşıq sazını qoyub getmişdi. Aşıq Hüseynin həyatı çox çətinliklərlə üzləşsə də o, yaradıcılığını davam etdirmiş və onun şeirlərinin bir hissəsi ağızdan-ağıza keçərək yaşamışdır. Aşıq Hüseyn yaradıcılığı digər aşıqlardan həm yengiloy, həm də Azərbaycan dilində yazması ilə fərqlənirdi. Azərbaycan və yengiloy dillərində olan sözlərin qarışıq şəkildə qafiyələndirməsi onun yaradıcılığını daha da şirinləşdirirdi. Onun «Bozi»² şeiri bu cəhətdən maraqlıdır.

1. Əliyev Şirinbəy Hacıəli oğlu. İngiloylar (tarixi-etnoqrafik tədqiqat). Tarix elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş Dissertasiya. Bakı, 2001, səh.286-287.

2. Bozi - it adıdır.

BOZİ

(İxtisarla)

Dudriyan dərdebşivar djer,
(Böyük dərdlərdəyəm hələ)
Aşıq Adamam, tanı, gör,
Tsodvavar nu damiçer me,
(Yazığam, tutma məni),
Kim bağlar yaramı, Bozi.

Dar günündə qalana var
Əliabadel Huseynavar
(Əliabadlı Hüseynəm necə)
Er qaribsan satsqal Qaitsivar,
(Bir qərib fağır kişiyəm)
Taloni-zevrani, Bozi.

Aşıq Hüseynin «Bir gün» rədifli gəraylısı da təkcə lirik cəhətdən yox, dil qarşılışması cəhətdən də diqqəti cəlb edir.

BİR GÜN

(İxtisarla)

Qıza elçi gəlməsələr,
Sirr-əhvalı bilməsələr,
Layiq görüb verməsələr,
Qoşuluban qaçar bir gün.

Aşıq Hüseynəm cəngi
Sazda çaldım yüz min həngi,
Bli qriloşi çrel peranqi
(Gilas kölgəsində alabazək köynəyi)
Aşna qara biçər bir gün.
Ratt qamizxer qamiçalve

Ratt qamixizi tsarı ay kxov
Kveyqana sul qaxdasavi
Ağar vitsi qaxda şaviya kxov

(Niyə küsdün deynən mənə),
(Niyə oldun mənə acı, ay qırqovul).
(Yer, üz hamı oldu qara),
(Bilmirəm daha nə oldu, qırqovul).

Burma birçək üzün üsdə,
Qaşın qara gözün üsdə,
Dərdindən düşmüşəm xəstə,
Çəkirəm zari, ay kxov.

İç hingə voqqasdara
Voqqas içi qorolay vura
Ratt çem tvis ar qeş kera -
(Heç bir şeyi niyə mənə qiymədin)
Heç ara pəri, ay kxov.
(Heç bir şeyi də mənə, ay qırqovul)

Dərdəbi amii boydibo - Dərdlərim çoxalıbdır,
Dabnelda ar qatendebo - Qaranlıq oldu, açılmadı,
Ratt ar snoqaqon debo - Sənin necə yadına gəlməz,
İs tsasul dövrü, ay kxobi - Unudulubdur, ay qırqovul.

Hüseynavar Əliabateli - Hüseynəm Əliabadlı,
Moviqdot ağar avis tevi - Ölümdü, yoxdu daha salamatlıq,
Vis gin dat doorkvit tsaxeli - Kimə istəsəz adımı qoyun,
Damir tsebuli, ay kxobi - Unudulubdur, ay qırqovul.

Əliabadlı Aşıq Hüseyn

BÜLBÜL

Sallana-sallana yuz min nazınan,
Gəlirsən dolana yaralı, bülbül.
Kəlik tək şaqıldar xoş avazınan,
Görənlər dərdinnən saralı, bülbül.

Bülbül deməgimdən incimə, bala,
Qaşdərən qaradı, gözdərən ala.
Bağda qızılgülsən, çöllərdə lala,
İnsafmı dolana aralı, bülbül.

Əliabadlı Hüseynin dil əzbərisən,
Hay hayalım, xəyal xiridarımsan,
Əliabad ceyranı, maralı bülbül.

GÖZDƏRİN KİMİ AXTARIR?

Durmusan seyvanda baxırsan yola,
Bileydim gözdərən kimi axtarır?
Yazıq bülbül həsrət qalıbdı gülə,
Bileydim gözdərən kimi axtarır?

Gözün də qaradı, qaşın da qara,
Yazmışam ismini yüz min dafdara.
Guş eylə dərdimə hər muxtasara,
Bileydim gözdərən kimi axtarır?

Gözünə qurbanam, yoluna qurban,
Rəhm eylə, sultanım, amandı, aman.
Əliabadlı Hüseynəm, ağlaram can-can,
Bileydim gözdərən kimi axtarır?

HÜRÜ

Açılıb sinənin bağı, bostanı
Bənzəyir cənnət bağına, Hürü,
Qələmdi qaşların, gözlərin məstan,
Sitemdi daima insana, Hürü.

Dodağın qaymaqdı, dişdərin mərcan,
Səni görən umsunar, ağlayar can-can.
Yaranmış meydanda məməsi fincan,
Versənə xəstəyə dərmanı, Hürü.

Əliabadlı Hüseynəm, olmuşam xəstə,
Götür qucağına, sinənin üsdə.
Şəfqət eylə, yetir rəhmimi dosda,
Təbibimsən mənim, loğmanım, Hürü.

AĞRIN ALIM

Səhər vaxtı gələsən bizə,
Gülə-gülə, ağrın alım,
İncə bel, gümüş kəmə, r,
Qəddi dal, ağrın alım.

Nitq oxuyur, şal toxuyur,
Əlində peşəsinə bax.
Yaz gəlir dərem olsun,
Bağımın bənövşəsinə bax.

Siyah tel, ağrın alım,
Yox çaram, çoxdu yaram,
Salıbsan dərdə məni,
Eylərsən səs, əlimlə kəs.
Hürünə qurban, ağrın alım.

PƏRİ

Nə cahan gördü, gözüm,
Sən tək insanı, Pəri.
Şah kimi taxta çıxıb,
Durmusan divanə, Pəri.

KÖPƏKCƏ

Səhər vaxtı zəhmət vermə özünə,
Ay qabaqlı, qələm qaşlı, köpəkçə,
Qaşların tacı bənzər meraca,
Ağ çit tuma gövdəsindən alaca.

Sinə bəyaz, ox, xoş baxışlı köpəkçə
Mussa deyər, ömrümü üzərsən,
Eşqə düşü bağrımı əzərsən,
Bahar deyil, hələ qışdı, köpəkçə.

GƏLİN

Mən səni sevmişəm əzəldən, gəlin,
Ağ üzündə qoşa xalın olan vaxtı.
Dodaqların qaymaq, dişlərin nabat,
Ağzın şəkər, dilin bal olan vaxtı.

Könlüm sənədən ötrü çox qəmlər çəkdi,
Göz qamaşanda ürək tədbirlər tökdü.
Ağ sinənə baxmaq belimi бүkdü,
Dərdə dərman şirin nar olan vaxtı.

Əzəldən yazını yazmadı fələk,
Rəqiblə sevdanı pozmadı fələk.
İnnən belə sən Söyünə nə gərək,
Diş tökülüb, saqqal çallaşan vaxtı...

Söyün sözünü deyər, yanında olsa,
Gözləri sataşib xalında olsa,
Əgər ixtiyarı əlində olsa,
Bilmərəm aşiyana qıya, gəlin.

Söyün deyər, dərdi-qəmi bilməyə,
Ağlayanda göz yaşını silməyə.
Darıxanda oynayiban gülməyə,
Kasıbın dövləti bir arvad olar.

HƏMZƏ

Ay ağalar, sizə xəbər söyləyim,
İki keçi aldı Qinədən Həməzə.
Birisi kor idi, birisi topal,
Baxmadı gözüne binədən, Həməzə.

Sən aparıb ver çobanın özünə,
Qonaq baxsın boz keçinin gözüne.
Qara nöyüt sürtsün onun dizinə,
Üstünə yaxgənən xınadan, Həməzə.

Çox cəfa çəkdimi gələn yollarda,
Axşam düşdü Ağbulağın yollarda.
Çəkic çaldı Üçdəyənin çallarda,
Ayrıldı balası anadan, Həməzə.

Bir həftə qalmışdıq evdə yağıban,
Yayma bişirmişdin adım acıban.
Söyün deyər, bir badyaya sağıban,
Süzmədi südünü cunadan, Həməzə.

MARAL XANIM

Dağıstana səni deyib gəlmişəm,
Arifə işarə, qan, maral xanım.
Bülbül olub güllü bağa gəlmişəm,
Çıxmısan qarşıma sən, Maral xanım.

Çıxıb küçələrdə qalmısan gəzə,
Qaşlara yaxıban sürməni təzə.
Gözlərin oxşayır nə dan ulduza,
Aymısan, gülmüsən sən, maral xanım?

Söyün sözü deyib, tamam dəlidi,
Əsli-Kərəm, nə Məcnunun yeridi,
Adın Leyli, özün Misgincəlisən,
Şiyəsən, sünniyə dön, Maral xanım.

DÖNDÜM¹

On beş yaşa çatdı canım,
Bir cavan oğlana döndüm.
Hər yandan çıxdı müştərim,
Pərvani Sultana döndüm.

İyirmi yaşa yetişdim
Qılıncı-qalxana qurşandım (sataşdım),
Bəziranlarnan savaşdım
Cəvahir mərcana döndüm.

Otuz yaşa varhavara
Xabar getdi hər diyara.
Necələri çəkdim dara,
Bir babur aslana döndüm.

1. Bu qoşmanı Aşıq Camal verib.

Xilaf olmadım özümə,
Qorxu gəlmədi gözümə,
Ağ türk göründü üzümə,
Pozulub peşmana döndüm.

Əliabadlı Hüşeynəm, necə
Cavan ömrüm keçdi vecə,
Görənlər deyirlər qoca,
Vaxtsiz pünhana döndüm.

Aşıq Hüseyin həm də bir sıra aşıq havalarının yaradıcısı idi: baş və orta «Hüseyin gözəlləşməsi», «Hüseyin həngi», «Hüseyin cəngi» və s. bunlar həm yengiloy, həm də zona aşıqlarının işlətdikləri havalardan idi. Zona aşıqlarının oxuduqları «Novruz bəy» dastanı məhz «Hüseyin cəngi» havası ilə oxunurdu. Aşıq Hüseyinin sazını onun sonuncu şagirdi Aşıq Herov (bəzən də Hero) işlədirmiş. Aşıq Herovun şagirdi olan Aşıq Camal (Balayev) **Əliabad aşıqlarının hazırdakı son nümayəndəsidir** ki, onun yaradıcılıq nümunələrini oxuculara çatdıracağıq.

Aşıq Camal ustadı Herov ilə yanaşı özündən əvvəlki aşıqları da yada salır və özündən sonra bu sənəti davam etdirməyi gənc Aşıq Abbasa tapşırır. Zəyəmli Aşıq Camalın əsl adı Molla İsa imiş. O, çox görkəmli aşıq olmuşdur. Kəndin qocaman sakini Zəkəriyyə Nəsimov israr edirmiş ki, Aşıq Camal Molla Cumaya ustadlıq edib. Bəsti Cəfər qızı Ruşanovanın topladığı folklor nümunələri içərisində Aşıq Camalın həyat və yaradıcılığı haqqında da maraqlı materiallar vardır. O, ustad aşıq kimi böyük şöhrət qazanmışdı. Aşıq Camal kəndxuda Səfər kovxaya həcv yazdığı üçün Orta Asiyaya və Sibirə sürgün olunmuşdu. Bu haqda da şeirləri var. Hazırda yaşayıb yaradan Aşıq Camalın yaradıcılığından nümunələr veririk.

Aşıq Camal

ƏVVƏL-AXIRI

Ey dünya, səndən çox narazıyam,
Herov tək ustadı neynədin, dünya?!
Oruc tək sirdaşımı əlimdən aldın,
Öluncə çəkəram vərəmi, dünya!

Ey dünya görmədim sən tək yamanı,
Neylədin Aşıq Hüseyini, Cəlili, Salamı?
Öldürdün Darçını, quyuladın Abdullanı,
O Aşıq İsa tək cavanı neylədin, dünya?!

Ey dünya, dolanırsan bahar yazını
Viran qoydun neçə aşığın tavar sazını.
Varxiyalı Cahangir, Dalğını, yengiyonlu şair Əzimi,
Mosullu Əli tək şairi neynədin, dünya?!

Ey dünya, dili ləli olan, sözləri zülal,
Bağlamalardan, qıfıl-bənddən, əvvəl-axırdan deyən
Elmin dəryası, ismi-əzan dünyasını mükəmməl bilən,
Molla Cüma tək şairi neylədin, dünya?!

Ey dünya, altı min altı yüz altmış altı ayədən yazılan bizə,
Otuz cüz qurandır, ərşi əladan peyda olubdur bizə,
Allah yolunda gecə-gündüz səcdə qılan yer üzə
O beş imamı neylədim, dünya?!

Ey dünya, 124 min nəbini yaradanım mənim,
Haray, otuz cüz quranı göndərən qadiri - sübhanım mənim,
Canları alırsan yaradılmış bütün insanların,
Heç baxmırsan şairə, qocaya, cavana, dünya!

Ey dünya, yaranmışıq o Adəm-həvvanın belindən,
Xəbərdarıyam, 18 min aləmin 72 dilindən,
Sözüm sözdür, dönən deyilən dediyim sözümdən,
Eşq əhliyəm, çəkirsən sən məni imtahana, dünya!

Ey dünya açıq olsun yolu axirətin,
Arafat meydanında geniş olsun körpü sirətin,
Qapılar açıq olsun o səkkiz cənnətin
Ol Məhəmməd ümməti sən bağışla, dünya!

Ey dünya nə qalmışam, allah, amandır,
Ellər, obalar, ağlayın, axır zamandır,
Zona aşıqlarımın hamısını əlimdən aldın,
Tək qoydun bu yazıq Camalı, dünya!

Ey dünya, bütün aşıqları çağırıram haraya,
Gecə-gündüz yalvararam məni yaradan pənaha,
Əliabad, el-obaya saz çalıb söz deməyi,
Sən bağışla bizə Aşıq Abbas¹ tək cavanı, dünya!

Ey dünya, Camalın da canından can alacaqsan,
Üsğündən çal-çarpaz yollar salacaqsan,
Qiyamət günündə tarımar olacaqsan,
Axırda qalacaqsan tək, viranə dünya!

AY KAĞIZ

Kədərliyəm, zər qələmnən yazıram,
Tez çatarsan Validəyə, ay kağız.
Xəstənin ərzinən yorulmadan gedərsən,
Öyrənərsən hal-əhvalın, ay kağız.

Pis xəbar demə, bağrımız qopar,
Mənim məktubum gözləyəne çatar,

1. Aşıq Abbas Əliabad aşıqlarının ən cananıdır, hazırda ailəsi ilə Qazaxıstandadır.

Məndən Validəyə salamlar apar,
Tapşırıram sağa, bir-bir, ay kağız.

Öyrənərsən Validənin halını,
Başına örtün işveç yun şalını,
Yağ zavodun o ağüzlü xanımı
Loğman olub sağaldarsan, ay kağız.

Əzbərisən Aşıq camalın dilində,
Bahar gəlir, tez açılısın gülün də
Bu gələn cüt gözəlin yanında,
Öpüşərsən Validəynən, ay kağız.

GÜNƏŞLİ

Sədanı eşidib gəldim adına,
Xoş gəlir sən indi mənə Günəşli.
Xoşdur sənin hər bir dərmanım
Səfalar oylağısan, gözəl Günəşli.

Həkimlər soltanı, adı loğmandır,
İçdiyim dərmanlar dərdə dərmandır.
Bu dövrəni heç bir yerdə görmədim,
Xoşdur sənin səfaların, Günəşli.

Heç bilmirəm sənin neçə yaşın var,
Burda daim yaşamağa xoşum var,
Tərifimi yazmaq üçün huşum var,
Daim belə yaşayasan, Günəşli.

Aşıq Camal qocalmayıb, cavandır,
İlham aldım, yüz faiz mən sağaldım,
Qara könlüm pambıq kimi ağardı,
Çox sağ olsun adlı-sanlı Günəşli.

11.09.1981.

DE GƏLSİN

Naməm yetər olsa Aşıq Məhəmmədə,
Saz götürüb bu meydana, de gəlsin,
Saz-söhbətindən mən də xəbərdarıyam.
Xahişim budur, bu meydana de gəlsin.

Zaqataladan gəldim qürbət elə mən,
Dil qələmdir, şeir yazdım belə mən,
Adam yeyən deyiləm ki, bala mən,
Qorxu yoxdur, bu meydana de gəlsin.

Aşıq Camalam, yekəxanalıq bilmərəm,
Namərdlərin cərgəsində durmanam,
Şəhərim Zaqatala, Əliabaddan bir mənəm
Xahiş edirəm bu meydana de gəlsin.

15.09.1981.

QADASIN ALDIĞIM

Başına döndüyüm ismətli ceyran,
Yandırırısan, can qadasın aldığım.
Deyirsən ki, xam xəyala düşmüşəm,
Gəl gör məni, can qadasın aldığım.

Mənim dərdimi qanan ola,
Saldın məni qaynar oda.
Yanğı saldın zərif cana,
Deyirsən ki, yan qadasın aldığım.

Bu dərdimi qanan hanı?
Şair mənəm, yaxşı tanı,
Yandırırısan qərib canı,
Heç demirsən «can» qadasın aldığım

Camal düşüb qürbət elə,
Gör başıma nələr gələ,
Qaynarladın gülə-gülə
Gül üzümə, can qadasın aldıgım.

1981.

GÖRDÜM

Avqust ayının şənbə axşamı
Keçəndə Taladan kimləri gördüm.
Söyüd altda qəmgin-qəmgin boylanan
Bulaq başında duranı gördüm.

Keçəndə güzarım düşdü bulağa,
Niyyətin xeyirli, qabuldu sadağa,
Qucağında çağa baxır bulağa,
Susamış bir gözəl cananı gördüm.

Qucağında tifil dururdu Cövhar
Sanki qucağında bir dəstə reyhan,
Xəstələr şəfası dərдинə dərman,
Həkimlər sultanı loğmanı gördüm.

Qobuçaydan durmuşdu azca aralı,
İstədim ovlayam gözəl maralı.
Mən əliabadlı, cövhar talalı.
Söyüdün altında duranı gördüm.

Camalı qoyubsan ağ üzə həsrət,
Bilirəm yadlara olubsan qismət,
Umuküs, Libayə, Ruxsarə, İsmət,
Döngədə alışan çırağı gördüm.

NIYƏ DÖNDÜ

Ay mənim nazlı dilbərim,
Üzün məndən niyə döndü?
Orta boylum, qələm qaşım,
Üzün məndən niyə döndü?

Alnın üstü burma-birçək
Sinən bağıdır, açıb çiçək.
Durna gözlüm, güldən göyçək,
Üzün məndən niyə döndü?

Aşiq Camal yardan yaralı
Sazı qəşəng, səsi məzəli,
Günahım nədir, nazlı yarım,
Üzü məndən niyə döndü?

1982.

QIRMIZI

Buralarda bir gözləim seyr edir
Ay geyinib, dodaqları qırmızı.
Gözəllikdə tayı yoxdur burada
Şuba geyib, dodaqları qırmızı.

Mina gərdən, sinəsinə gül düzür,
İstəyirəm bir gülünü mən üzüm,
Bədirlənmiş ay, yanında ulduzum,
Xına qoyub ayaqları qırmızı.

Səni görəndə mən divanə oluram,
Sevincimdən eşq içində yanırım.
Çox arifəm, göz qırpanda qanıram,
Qızıl dişli, tənələri qırmızı.

Aşıq Camal səni görəndə sevinir,
Gülər üzlüm gündə bir cür geyinir,
Yel əsəndə mərmər sinəm görünür.
Qolu bilərzik, cüt əlləri qırmızı.

1982.

BİLMİRƏM

Əziz bacım, yenə dərdim artıbdır,
Alışıb yanırım, dözə bilmirəm.
Gözəl məni didar günə salıbdır,
O qədər dərdliyəm gəzə bilmirəm.

Eşitmişəm məni yuxuda görmüsən,
Nahaq yerə məni niyə söyübsən?
O səbəbdən xatırıma dəymisən,
Ağlayıram, daha gülə bilmirəm.

Şəxsən nədi, doxsanında, yüzümdə,
Şam-çıraqlar gözəl yanır yanımda
Eşq əhliyəm, od-atəş var canımda,
Qızmar yayam, payız-qışı bilmirəm.

Məni söyənün düyün düşsün dilinə,
Həsret qalsın bu dünyanın gününə.
Bomba düşsün lap sənin belinə,
Qarğımasam vallah dözə bilmirəm.

Mən Camalam, söz yazmaqdan yörgünəm,
Gözəl, sənin gülər üzə vurğunam,
Gecə-günlüz yar yolunda dalğınam
Şəriyyət dəryadır, vallah keçə bilmirəm.

QURBAN

Dərdin alım, sənə vurğun olmuşam,
Söyləyim dərdimi yar, sənə qurban.
Dərd əlindən saralıban solmuşam,
Bu qərib könlümü al, sənə qurban.

Məni görəndə düşmən kimi dayanma,
Qılınc alıb al qanıma boyanma.
«Mənəm» deyə bu dünyaya güvənmə,
Bu qərib üzümə gül sənə qurban.

Heç bilmirəm, gözəl, sənə neylədim,
Səhər çağı neçə böhtan söylədin?
Gözəl, mənə lap ağalıq elədin,
Şairəm, ollam qul sənə qurban.

Gözəl, məni tək qoyuban dəryada,
Boğuluram, çatmırsan niyə imdada
Öldürürsən, öldür bu virana dünyada
Camalam, xanımı al sənə qurban.

ANADIR

Təbiyətdən ruh yarananda dünyaya,
Ol Adəm atadır, Həçvadır ana.
Ərşi-ələdan hökm olundu insana
Hökmdar atadır, zəhmətkeş anadır - ana.

Deyirəm xoşbəxt olar o ana,
Məhəbbətlə yaşayırsa əriynən yan-yana.
Başa düşən övlada ağıllı insana
Dünyanın var-dövləti anadır-ana!

Analar tapanda bir loxma çörəyi
Balasız yeməzlər bir qaşiq xörəyi.
Boya-başa çatdırmaqdır ananı diləyi,
Yuxusuz layla çalan anadır-ana.

Bir oğul atıbsa öz anasını
Görərsiz onu öz oduna yananı
Düzgün ağı öz başında olanın
Gözünün işıqlı çırağı anadır-ana!

Ana əzbərdir Aşıq Camalın dilində
Rəngi solmasın lələzərli gülündə,
Analar dastan olsun hamımızın dilində
Bayramlar yaraşığı anadır-ana!

DÖNÜBDÜR

Bu günlərdə Ruhəngizi görmüşəm,
Qara gözlü bir marala dönübdür
Həmayıldı, qaşı kaman, bel incə,
Sinə üstü yaz-bahara dönübdür.

Onu görənlər olur dəli-divanə
Ruhəngözdüm tək yaranıb cahana,
Qənd əzilib dilə-dişə, dəhana
Ləbi şirin bal-qaymağa dönübdür.

Aşıq Camal tərifi yazır çoxuna,
Gülər üzün yaraşığına toxuna,
Mayıl oldum qara qaşlar oxuna,
Gül camalın leyli-nahara¹ dönübdür.

1. Leyli - nahar - günəşli şəhər

GƏLSİN

Gedin deyin mənim mələk yarım,
Bir zəhmət çəkilən buraya gəlsin.
Siyah zülfün qabağından götürsün,
Hilal qaşlar çəkib araya gəlsin.

Eşq əlindən canım yanhayandadır
Həsretin çıxmayır, şirin candadı,
Dərdləmişəm, dərdə dərman ondadı,
Təbibdir, baxmağa yaraya gəlsin.

Bülbül qəfəsdədi, meyli güldədi,
Nə zamandı mənim gözüm yoldadı,
Aşıq Camal, bu gül ölha öldədi
Tez deyin şahbaza, haraya gəlsin.

GƏRAYLI

Dünən bir gözəl görmüşəm,
Adı Gülxanım, gülxanım.
Təzədən dərdə düşmüşəm,
Dərdimi bil xanım, bil xanım.

Könlüm üçün sən qibləyə nisbətən,
Gözəllikdə Züleyxaya nisbətən,
Göydə çadırlanan aya nisbətən.
Qüdrətdən nur yağmış üz didarına.

Mən Camalam, eşqin dindirdi məni
Günbəgün dərdlərim dindirdi məni.
Gözəllik şöləsin yandırdı məni
Gəl sığal ver, barı öz didarına.

GƏLİN

Padşahın öpsə olmaz haramı,
Haramın əlində qalasan, gəlin.
Geyib çıxdın əzrəyilin donunu,
Qorxuram canımı alasan, gəlin.

İki şamamanın birini neylədin,
Yaramı deşibən dərin eylədin,
Acizəm, ağzımı şirin eylədin,
Dönəsən qəndimə, bala sən gəlin.

Piyalə paylayan qolun bənd olsun,
Ağzın nəbək, dodaqların qənd olsun,
Camal deyər sənin yoldaşın olsun,
Sən də mən tək yana qalasan, gəlin.

AY FƏLƏK

Qəvvas tək gəlib düşdüm dünyaya,
Boylana-boylana üzüm, ay fələk.
Nagah axşam yetişginən haraya,
Qəbul eylə, mənim çözümlə, ay fələk.

Sevgilin itirən çox çəkər qəhər,
Qərar tuta bilməz Leylinən-nəhər...
Düşüm soğarına şəhərbəşəhər,
Çərx edib cahanı gəzim, ey fələk.

Aşix Camal deyər, sən yetiş dada,
Dərdin oldu yenə həddən ziyada.
Vərmişdim ağlamaq, fani dünyada,
Şad günü görmədi gözüm ay fələk!

PƏRİ

Yanına gəlmişəm cənnət hürüsü,
Məni də apar behiştə, Pəri,
Hüsnün dildarına meyl salmışam,
Onunçün edirəm tamaş, Pəri.

Ayrılmaram sən kimi yarımnan,
Dönüm ayağına düşüb sarınnam,
Elə şəfəq düşər üzün nurunna,
Bənzəyirsən aya, günəşə, Pəri.

Aşix Camal doymaz sən tək gözəldən,
Yanılsan salma məni nəzərdən.
Haq saxlasın səni azar-bezardan,
Görüm yaşiyasan həmişə, Pəri!

MƏRHABA

Zimistanın müddətinnən ayrıldıq,
Şükür çıxdıq yaz-bahara, mərhəbə.
Bülbül kimi çevrəsində oxuram,
Açılmış qonçalar tazə, mərhəbə.

Duşmanı yandırır odlara yaxaq,
Göz açıb dünyaya şöləyə baxaq
Gülşən bağlarına seyrana çıxacaq,
Gedək xubar gəzə-gəzə, mərhəbə.

Camalam, sirlərin deyən deyiləm,
Şükür ki, allaha piyan deyiləm.
Qorxmayın, insanı yiyən deyiləm,
Gündə yüz yol gəlsə bizə, mərhəbə.

MƏN OLUM

Gözəllər yola çıxanda,
Yoluna qurban mən olum.
Mehrin bizə doğru danış,
Dilinə qurban mən olum.

Soyuq sular çıxar dağdan,
Gül-bənövşə çıxar bağdan,
Yeriyib qucmalı çağdan
Belinə qurban mən olum.

Aşix Camal neynər malı,
Sənsiz keçər necə halı?
Anası bir zalım qarı,
Qızına qurban mən olum.

PEŞMAN OLARSAN

Sirrini verib hər naşıya açma, peşman olarsan,
Ləl, mərcan, cəvahirat satma, peşman olarsan.
Heç yalvarma hər yetənə, qoy aparsın sel səni,
Namərdlərin körpüsündən keçmə, peşman olarsan.

Sığıngınən yaradana, bəndəyə dad eləmə,
Dəsdun könlünü yıxıb, düşməni şad eləmə,
Havadar ol, yığılmasın evi, bərbad eləmə,
Öz yurdundan özgə yurda köçmə, peşman olarsan.

Aşix Camal, namərdlərin məclisinə getməginən,
Döşəgində imkan olar, yığılıb yatmaginən,
Süfrəsində bal olsa da, sən tamah etməginən,
Şərabı zəhər kimidi, içmə, peşman olarsan.

TƏCNİS

Sən misləndə gözəl olmaz, əzizim,
Sürməni çəkmisən göz dildarına.
Qorxuram gələsən bir bəd nəzərə,
Pərdəni silginən tez didarına.

Körlüm üçün sən qibləyə nisbətən,
Gözəllikdə Züleyxaya nisbətən,
Göydə çadırlanan aya nisbətən,
Qüdrətdən nur yağmış üz didarına.

Mən Camalam, eşqin dindirdi məni,
Günbəgyün dərdlərin sındırdı məni,
Gözəllik şöləsi yandırdı məni.

OLARMİ?

Sizdən xəbər alım, qızlar, gəlinlər,
Pünhan dərdi sizə demək olarmı?
Nə müddətdir bir divanə olmuşam,
Sizdən mənə bir çarə qılan olarmı?

İnan ki, yalan gəlməz dilimdən,
Fələk məni ayrı saldı gülümdən,
Gözəl yarım vaxtsiz getdi əlindən,
Belə dərdə daha dözmək olarmı?

Nazlı gülü mən seçmişdim əzəldən,
Ayrılmazdım könül sevən gözəldən,
Oh, ilahi, qaytaraydın təzəldən,
Məhrum olan bir də gələn olarmı?

Aşiq camalın sözü çıxdı dəyəsi,
Şəkər kimi, noğul kimi yiyəsi,
Bir yarım vardı dünyalara dəyəsi,
Nazlı kimi gözəl yardan olarmı?

AĞLARAM

Gecə-gündüz «yar» deyə ağlaram,
Yarsız canım necə zay olarmış.
Gözəl yarımı necə itirmişəm,
Yarsız günlər necə qara olarmış?!

Yardan ötrü gəldim dada,
Çatanım yox, yar, imdada,
Gecə-gündüz ağlamaqdan
Tökülən yaş sel olarmış.

Fələk məni ayrı saldı,
Yarsız qoydu bu yaşım da,
Yardan ötrü ağlamaqdan
Cüt gözlər də kor olarmış.

Aşıq Camal sinə dağlar
Yardan ötrü daim ağlar,
Əlimdə saz, yanımda yar,
Axır bir gün pözulərmış!

EYLƏDİN

1993-cü ildə vəfat edən həyat yoldaşıma

Başına döndüyüm, qurban olduğum,
Vaxtsız məni niyə yardan eylədin?
Gözəl yarı vaxtsız aldın əlimdən,
Qolumu qırıb günümü qara eylədin.

Niyə yaratdın məni yaradan pənahım,
Səndən başqa kimim var ki, indi kimə olayım?
Heç bilmədim nədir mənim günahım?
Niyə məni nazlı yardan eylədin?

Camalın dərdi dərd deyil, kədərdir,
Dərd əlindən üz-başımız ağardı.
Belə qalınca mən də vaxtsiz öləydim,
Fələk, məni ev çıraqdan eylədin.

Mosullu Aşıq Əli, onun qardaşı Lahu da yenqiloy aşıq yaradıcılığında özünə məxsus yer tutmuşlar. Aşıq Əlinin oğlu Rəsul, Lahunun oğlu Salamla görüşdük. Lahunun bir neçə yazısını əldə etdik, qardaşı Əli isə, dediklərinə görə, istedadlı aşıqlardan olub. O, 1980-ci ildə 74 yaşında dünyasını dəyişib.

Aşıq Xozeymətin Orta Asiyada Lahu haqqında yazdığı bir neçə qoşmasını və Lahunun bəzi qoşmasını verməyi lazım bilirik.

AŞIQ XOZEYMƏT ƏLİYEV

LAHU DAYI

(Qoşma)

Mehman kimi kəndimizə gələnin,
Göz üstə yeri var, bil Lahu dayı.
Qədəm qoyub qapımızı açanın,
Səpərəm yoluna gül Lahu dayı.
El adəti - hörmət olar qonağa,
Təzə yurda məskən salan insana,
Xəbər alım, sellər neylər ümmana

Mən ki bir ümmanam bil, Lahu dayı.
Əliyev şair, misal sözləri çoxdu,
Dərdmənd aşıqəm, dərd bilən yoxdu.

Oyan, bir yuxudan isti sabahdı
Tapsalar cismini gül, Lahu dayı.

OLA

Mosul əhli, sizdən xəbər alayım,
Mənim mehmanımı gördünmü ola.
Bir parça kağızla xəbər göndərdim,
Cavabı mehmana verdinmi ola.

Mosullu Lahuydu Qandaxda mehman,
Gördüm ki, qəriblik çəkirdi yaman.
Könlü pərvazlanıb coşduğu zaman
Məktubla könlünü aldınmı ola.

Əliyev, zəhmət çəkdi... bəhrəsində,
Can qoysan halaldı mehriban dosda.
Bir bəxşiş verərəm müjdəsi gəlsə
Mehmandan bir xəbər bildinmi ola.

OLUR-OLUR

Lahu dayı, gəl yamanlıq eyləmə,
Yaman günün ömrü az olur-olur.
Qış da çox yamanlıq etdi insana,
Qışdan sonra gələn yaz olur-olur.

İnsafı buraxıb haqqı unutma,
Halal zəhmətinə gəl haram qatma.
Çox tələsmə, əbəs günaha batma,
Axı, tələsənə qız olur-olur.

Haqqa şükür eylə, naşükür olma,
Xalqı dilsiz görüb çox avam Sayma,
Çox da ləng tərənib geriyə qalma,
Geridə qalana toz olur-olur.

Qələm alıb sən usdula keçəndə,
Yaxşını arıyıb pisdən seçəndə.
Tərəzidə tayı yüngül çəkəndə
Neçə nəfər sənə göz olur-olur.

Tərəzi müxənnət alətdi, alət,
Çalış, xalq yanında olma xəcalet.
Düz işləsən, Allah verər bərəkət,
Əliyevin sözü düz olur-olur.

TEZ-GEÇ

Lahu dayı, gileylənmə,
Hər diləyin tutar tez-geç.
Dost - aşnanı tanıyırsan,
Əlin ələ çatar tez-geç.

Uçar kənddə qalan mehman,
Xam xəyala dalan mehman.
Bizi yada salan mehman
Axatarıban tapar tez-geç.

Arif Əliyev söz deyəndi,
Doğru sözə düz deyəndi.
Böyük yolun gözlüyəndi,
Hörmət sizə çatar tez-geç.

DEMƏDİMMİ?

Lahu dayı, dediyimi,
Edəcəyəm, demədimmi?
Yolunda min əzab çəksən,
Dözəcəyəm, demədimmi?

Dil əzbəri et adımı,
Başa yetirdim arzumu.
Sizə olan bu borcumu,
Verəcəyəm, demədimmi?

Əliyev, alın, sazı çalın,
İncitmisən, könlüm alın,
Siz tək böyüklərin yolun,
Gözlüyəcəm, demədimmi?

AY ZAQATALA

Qartal qanadlısan, aslan ürəkli
Tarixdə adın var, ay Zaqatala!
Dağların güllüdü, yamacın yaşıl,
Hər fəslin növbahar, ay Zaqatala!

Tarixlər qalası sinəndə yatır,
Sağın da, solun da cənnətə baxır.
Oğlanlar vüqarla səndə boy atır,
Qızları vəfadar, ay Zaqatala!

Əli Muxaxlıyam, deyim ürəkdən,
Süfrəm əskik olmur duzdan, çörəkdən.
Yamanı yaxşadın, şəri gerçəkdən
Sərraf tək seç, axtar, ay Zaqatala!

QARACAY

Sənə layiq tərif deyim
Həmişəlik ax, Qaracay
Düşən yerdə səni öyüm,
Sən açmısan gün, Qaracay.

Neçə igid, cavan gələr,
Bufetçiyə salam verər,
Yeyib-içib sağol deyər
Heç unudulmaz Qaracay.

Nəzirbəydir səni öyən,
Nə yatmısan, sən də oyan.
Volqa Mamed sağlıq deyər,
Nə axırsan lal, Qaracay.

Zahid olub dostun təzə,
Dəvət eylə saza, sözə.
Hacımurad gəlsə sizə,
Gülə-gülə ax, Qaracay.

Rəcəb tez gəlsəydi barı,
İncitməzdik heç poveri,
Tanış çıxdı Mahmudnuri,
Sən də açdın dil, Qaracay.

Qalın kölgə, sahil sərin,
Çimməu üçün suyu dərin,
Quzu kabab, şərab sərin,
Araq olub bal, Qaracay.

Gündüz-axşam yat gecəni,
Yeyib-içən novçavanı,
Lahu tək bir qocanı,
Bloknotundan sil, Qaracay.

ÇALA-ÇALA GƏZ ABUZƏR¹

Bir may bayramı təbrik edib,
Ağ kağıza yaz, Abuzər.
Xahişimi qəbul edib,
Zildə saxla, saz Abuzər.

Xoş gəlmisən bizim ilə
Gülər üzə, şirin dilə
Göy çəmənli yaşıl çölə
Qəşəng tərif düz, Abuzər.

Abuzər sarı zildə çalsa,
Dinləyənlər mətləb alsın,
Lahu sağlıq deyə bilsə,
Çala-çala gəz Abuzər.

YADA DÜŞÜRMÜ?

Başına döndüyüm, ay Kamil qardaş,
Çəkdiyn keflərin yada düşürmü?
Səmimi qəlb dostu, həm yaxın sirdaş,
Dostların hamısı yada düşürmü?
Kəsirdin quzunu, dostlar gələrdi,
Yeyib-içib könlün alardı.
Yazıq anan sənə baxıb gülərdi,
Ananı incitmək yada düşürmü?
Mayorvka günləri, o bahar yazı
Kəsdiyin toyuqlar, hinduşka, qazı,
Qarağac kölgəsi, Siracın sazi²
Çalib oxutdurmaq yada düşürmü?

1. Aşıq Abuzər.

2. Aşıq Sirac.

AY KAĞIZ

Apar məktub, salamımı qardaşa,
Aşkar danış halımı, ay kağız.
Görən kimi xəbər söylə sirdaşa,
Uzaqdayam, çatmır əlim, ay kağız.

Məktub ələ aldım, süzüldü yaşım,
Titrədi bəhənim, ağradı başım.
Soruşdu əhvalı həyat yoldaşım,
Söz deməyə tutuldu dilim, ay kağız.

Oxudum məktubu pozuldu halım,
Dostumun dərdini satınmı alım?
Xəstəyəm, yatıram, bükülüb belim,
Xeyir xəbər kimdən alım, ay kağız.

Lahuyam, dözürəm, dözə bilmirəm,
Titrəyir sağ qolum, yaza bilmirəm,
Səninlə gedərdim, gəzə bilmirəm,
Sən dalınca, bəlkə, gəldin, ay kağız.

50 İLİN MÜBARƏK

Bu əlli illik şanlı həyata,
Sinəmdə nəğməmi düzərəm indi.
Bu yeni həyata, yeni şöhrətə
Qəlbimdə şeirimi yazaram, indi.

Zaqatala məhsul bayramı keçirir,
Beş illiyi dördcə ildə yerinə yetirir,
Bu diyar keçici bayraq götürür,
Bayraq almağa hazırıq indi.

TÖVBƏ

İndi Lahu, qocalmısan, yalvar bircə xudaya,
O xudanın göndərdiyi otuzca cuzdan danış.
Et ibadət, çək Salavat, sən də yalvar xudaya,
Aç gözünü uzağa bax, keçdiyin izdən danış.

Qıl sünnəti, gəl tövbəyə, bəsdir cavanlıq sənə,
Tut orucu, qıl namazı, bir səfa olsun sənə.
Kəs qurbanı, mövlud eylə kölgəsi olsun sənə,
İndiyə buraxdığın fərzli namazdan danış.

Dinim islam dinidir, şəkkim yoxdur, yağapur,¹
O Muhammad ummatına rəhmin çoxdur, yağapur,
Ummat üçün sorğu-sual bilən haqdır, yağapur,
Mən Lahunun kor olduğu ikicə gözdən danış.

✦ TAPMACALAR

- Bir quşum var alaca,
Gəzər yeyər doyunca.
Özünə ev tikər,
Nə qapı qoyar, nə baca (*Barama qurdu*)
- Min-min minarə, dibi qara yüz min çiçək və bir yarpaq.
(*Ay və ulduzlar*)
- Uzun-uzun uzanar,
Özünə saqqal qazanar. (*Qarğıdalı*).
- Aldım bir dənə, acdım min dənə (*nar*).
- Cibbildəyər-cibbildəyər,
Su içəndə baxar göyə (*cücə*).
- Qanadı var uça bilmir,

1. «Yağapur» («Yə qafur Allah») - Günahları bağışlayan, Rəhmlı Allah.

- Quru yerdə qaça bilmir. (*Balıq*).
- Əl ilə tutmaq, göz ilə görmək olmaz (*Külək*).
- Ayağı rezin, qarnı benzin (*maşın*).
- Mən gedirəm, özü də gelir (*kölgə*).
- Baxarsan üzünə,
Oxşayarsan özünə. (*Güzgü*).
- İki qıçı var çarpaz,
Sıxarsan kəsər atlas. (*Qayçı*).
- Qara quşu quyruğundan asarlar,
Ələ alıb düz qazana basarlar! (*Çömçə*).
- Bədəni yerdə, saqqalı göydə (*turp*).
- Yağış yağanda çimir, yuyunur,
Yazda geyinir, qışda soyunur (*torpaq*).
- Ağ atın alasına,
Od vurdum talasına.
Quşlardan hansı quşdur,
Süd verir balasına? (*Yarasa*).
- Ayı ayatda gördüm,
Ayını salavatda gördüm,
İyirmi dörd ulduzu,
Dörd ayağının altıda gördüm (*at nalı*).
- Hallanar, hullanar,
Qızıl olub sallanar. (*zoğal*).
- Alçaq dağdan qar yağır. (*Ələk*).

✦ AĞILAR

Yarım indi də izləyir məni,
Yuxuma girib dinləyir məni.
Bu dünyanın lampası,
Qara torpağın çırağı.

Hələ çürüməyib o,
Qibleyə yatıb gözləyir məni.
Mən də ora gedəcəyəm,
Yardan xəbər gələn zaman,
Ağa bürünüb gedəcəyəm.

✦ **LƏTİFƏLƏR VƏ ZƏRB MƏSƏLLƏR**

Ordudan xidmətdən qayıdanda bir gənc rus qızını alıb gətirir. Gəlin tədricən yerli adət-ənənələri öyrənməyə başlayır. Bir gün gəlini başa salırlar ki, xörək bişirəndə ölülərin ruhuna xörəyə duz atmaq lazımdır. Gəlin də hər ölünün adını çəkdikcə xörəyə bir qaşığı duz atır. Axırda:

- Es mamiqos, es dediqos¹ və s. evdə olanların da adını çəkib duz tökür...

Xörək o qədər duzlu olur ki, yeyə bilmirlər.

☐

Üç nəfər səfeh dostluq edirmiş. Bir gün meşəyə böyürtkən yığmağa gedirlər. Geri qayıdanda, adamyeyənlərə rast gəlirlər. Biri ağacın başında, o biri kolun arxasında gizlənir, üçüncüsü ləng tərpendiyindən adamyeyənlərin əlinə keçir. Adamyeyənlər onu kəsəndə deyirlər:

-Ə, bunun nə qırmızı qanı var!

Kolun arxasında gizlənən özünü saxlaya bilməyib deyir:

- Muqali² yiyib da.

Bunu da tutub yeyirlər. Onlardan biri deyir:

- Nə axmaq imiş, biz heç bilməyəcəkdik, özü-özünü ələ verdi.

Ağacda gizlənən yuxarıdan dillənir:

Man ona qora dinmiram da!

☐

- Ata, xalçanı çırpanda pul tapdım.

- Bir də çırp, oğul.

☐

Bir nəfər qonağını gəzməyə çıxarır. Çayın yanından keçəndə qurbağa qurulduyur. Kişi qonağa sataşmaq məqsədi ilə deyir: «Ə, bu oxuyan bulbuldumu, nə gözəl oxuyur?!». Qonaq özünü o yerə qoymayaraq deyir: «Bulbul olmağına bulbuldu. Amma ya ana bulbuldu, tuku tokulub, ya bala bulbuldu, tuku çıxmıyıb».

1. Bu atamın, bu anamın və s.

☐

- Damiri damira vuranda danq eliyur, nadandu?

- Damirin damira olan muhabbatundandu!

✦ **TƏBİƏTLƏ BAĞLI İNANCLAR**

- Yağışla əlaqədar deyimlərə görə qış çıxmamış vaxtsız-vədəsiz göy guruldayarsa, ilanın yumurtaları lax olur, bala çıxarmır, ona görə il də yağmurlu, bərəkətli olur. Göy guruldansa, ilan yumurtaları bala çıxarsa, quraqlıq olur, ilan da çoxalır.
- İlk göy gurultusu eşidəndə (yaz başı) kürəyini möhkəm bir yerə (divara, ağaca və s.) söykəyib deməlisən: Zəmin doyumlu, arxam möhkəm olsun. Onda həmin il məhsulun bol olacaq.
- Dekabrda, yəni qış girər-girməz vaxtsız göy guruldayarsa, deyirlər ki, qış laxladı, yəni il yağmursuz olacaq.
- Yazbaşı durnalar köçəndə uşaqlar başmaqlarını taykeş geyərlərsə, durnaların sırası pozulacaq.
- Uşaqlar qurbağa öldürərsə, yağış yağar.
- Axşamçağı qurbağalar haray salıb quruldayarsa, yağış yağacaq.
- «Leysan yağış uzun çəkməz» deyiblər.
- Ağac qurbağası (yaşıl qurbağa) quruldayarsa, yağış yağar.
- Güclü selləmə yağış yağanda toyuqlar daldalanacağa qaçırlarsa, yağış tez kəsəcək, onlar yağış yağa-yağa arxayın otlayırlarsa yağış fasiləsiz, xırda-xırda yağacaq.
- Hava birdən-birə qızıb istiləşəndə ya yağış yağar, ya da tufan qopar.
- Hava tam sakit və düzgündürsə tufan ola bilər.
- Göy guruldayıb külək əsərsə yağış tam kəsəcək, buludlar öteçək.
- Yağış yağın zaman gölməçələrdə tumurcuqlar əmələ gələrsə, yağış fasilələrlə bir neçə gün yağacaq.
- Buludsuz gündə buludlar görünüb külək əsərsə, hava buludlu və yağışlı olacaq.

✦ **DEYİMLƏR**

- Yun saplardan cürbəcür toxumaların hazırlanması kütləvi şəkil alırsa, müharibənin başlanması ehtimalı var.
- Göydə quyruqlu ulduz görünərsə, müharibə ola bilər.
- Təndir çörəyinin ətri yeddi qat ərşə çıxar. Təndirdən çörək çıxarılanda ilk çörəyi kəsib ya itə, pişiyə, ya da toyuqlara verməlisən, əks halda Allaha xoş gəlməz.
- Çörək yaparkən əvvəl nazik lavaş yapıb qonşulara, yol ötənlərə verməlisən, bu savabdır.
- Çörək yapanda kişi tayfası təndirə yaxınlaşıb içəri baxarsa çörəklər küt düşər (tökülər).
- Çörək yaparkən çörəklərin biri yapışmayıb düşərsə, bu yaxşı sayılır. Bu liti payıdır - deyirlər.
- Təndirdən çörəyi çıxarılanda ərzin əlindən təndirə düşərək yaxşı əlamət sayılmır, deyirlər ki, ərzin düşəndə hansı istiqaməti göstərsə, həmin səmtdə yaxın qohumu qəflətən vəfat ola bilər.
- Xoruz yaxın məsafədən üzü evə tərəf yaxud adama tərəf durub tez-tez banlayarsa, xeyir gətirməz.
- Süpürgəni qapıya söykəməzlər.
- Şər qarışanda, ya da gecə vaxtı qayran suyu çölə atmazlar, yaxşı deyil.
- Çörəyin qırıntılarını yerə tökməzlər, onları tapdalamaq günahdır. Onları yığıb öpüb göz üstə qoyar, sonra «bismillah» - deyib təmiz yerə atar, ya da itə, pişiyə, toyuğa verərlər, ayaqaltı etmək olmaz.
- Körpə uşağı şər qarışandan sonra və gecə vaxtı çölə çıxarmazlar, məcburiyyət nəticəsində çıxarmalı olsalar körpəni tutan adam ovcunda çörək qırıntıları və kömür tutmalıdır.
- Qonaqdan bir şeyi əsirgəsən, evin bərəkəti qaçar.
- Gecə evi süpürüb zibili çölə atmazlar, kasıblaşarsan.

✦ **YUXU YOZMALARI**

- Yuxuda yaşıl püçalı fındıq görmək-xəcalətə (dərdə), quru qırmızı fındıq xoş xəbərə yozular.
- Yuxuda diş çıxarmaq yaxşı əlamət deyil, ağrı olarsa yaxın qohumlardan, ya da ailədən birinin vəfatı ehtimalı var (böyük diş yetkin şəxsə, kiçik diş uşağa işarədir).
- Beşikdə uşağı yuxuda görmək darlıq, sızıntılıq əlamətidir.
- Yuxuda oğlan uşağı görmək yaxşıdır, işlərin yaxşı gedəcək.

✦ **TÜRKƏÇARƏLƏR (XALQ TƏBABƏTİ)**

- Soyuqdəyməyə, öskürəyə qarşı sarı çiçək və itburnu dəmləməsi faydalıdır.
- Mədə pozuntusu və ya qarın ağrısına andızın kökündən istifadə etmək olar.
- Yarpızın dəmlənməsindən ürək ağrılarında istifadə edilir.
- Mədə pozğunluğu və qarın ağrısına qarşı kərənti - otçalanın yaxalandığı suyu içmək faydalıdır.
- Diş və baş ağrıları zamanı andızın köklərini yandırıp xəstəni onun tütüsünə vermək olar.
- Diş ağrısı ilə üzde əmələ gələn şişi andızın qaynadıldığı suyu şişlərin üzərinə sürtməklə müalicə etmək olar.
- Ayaqda barmaqlararası göbək xəstəliyində xına gülündən istifadə edilir.
- Qurd xəstəliyinə qarşı qabaq toxumundan istifadə edilir, qabaq toxumunu yemək lazımdır.
- Mədə pozğunluğunda quru zoğal və ya zoğal çərdəyinin qaynaq sayundan istifadə etmək olar.
- Təzə yaranan qanaxmanın qarşısını almaq üçün piydən istifadə etmək olar, piyi yaranın üstünə qoyur və ya əridib sürtürlər.
- Yanıq yerlərini sağaltmaq üçün mumu günəbaxan yağında qaynadıb sürtürlər.
- Çiban, it dirşəyi («Zağlı tsili»), kəsəyəndişi (taqi-qibila) kimi yaraların üstünə qorda (bəkməzdə) bişirilmiş soğandan istifadə edilir.

- Günvuran, qızdırmalı xəstələri şor suyunda (şumatda) çimdirmək faydalıdır.
- Gözdə it dirseyini (zağlı tsili) müalicə etmək üçün itin su içdiyi qabın dibindəki çöküntünü gözə sürtürlər.
- İt dişləyəndə həmin itin tükünü yandırıb külünü yaraya sürtmək olar.

✦ ƏFSANƏLƏR • RƏVAYƏTLƏR • İBRƏTLİ HEKAYƏLƏR

KURA KALİ

Mosulda Kura Kali - «Qız daşı» adlı abidə var.¹ «Qız daşı» iki daş parçasından ibarətdir: biri iri, digəri balaca. Deyilənə görə bunlar baş və bədən hissələridir. Aramsız yağışlar yağanda deyirlər ki, yəqin kimsə «Qız daşı»nın başını çevirib. Belə hesab olunur ki, «Qız daşı»nın başını tərpəyəndə, çevirəndə daşa dönmüş qız ağlayır, yağışlar yaradır, daşı yerinə qoymaq lazımdır ki, yağışlar dayansın. İl quraq keçəndə, yağışlar yağmayanda «Qız daşı»nın baş hissəsini çevirmək lazımdır.²

ƏLİ BATDI

Rəvayətə görə indiki Əliabad kəndinin ərazisi bataqlıq olub. Qonşu ərazidən Əli adlı bir nəfərin yolu həmin bataqlıq sahəyə düşür. Həmin adam bataqlıqda batıb yoxa çıxır. Onu axtarmağa başlayırlar. Kimsə həmin adamın bataqlıqda batmasını xəbər verir, «Əli batdı» deyir. Elə o zamandan bu yerin adı Alebat qaldı.³

1. Deyirlər ki, anası qızına qarşı edib: «Səni daşa dönsən» və qız daşa dönüb.

2. Burada yenə də Ana-Qız rəmzi olan Böyük Ayı bürcünə (ərəb. Bənət Nəş) sitayişin izini görürük. «Avar folkloru» fəsilinə aid «Təbiətlə bağlı inanclar» bölməsində qeyd etdik ki, yağışların yağması bu bürcün başı yuxarı və ya başı aşağı durması ilə əlaqələndirilirdi. Göstərdiyimiz kimi, bu bürcün adlarından biri də «Çömçə»dir və yağışın kəsməsi ilə bağlı oxunan Çömçə-Çömçə mahnısı da bu bürcün çevrilmələri ilə izah edilir.

3. Ş. Hacırali qeyd edir ki, XIX əsrin əvvəllərində rus sənədlərində əslində Alebat olan bu yaşayış məskəni Əliabad yazılmağa başladı. Halbuki bu bölgə üçün «abad» birləşməli yaşayış məskənləri tipik deyil (Ş. Əliyev, qeyd olunan əsər). Bununla yanaşı, qeyd etməlilik ki, Azərbaycanın bir sıra yerlərində bu adda yaşayış məntəqələri mövcuddur. Əliabad, Mosul toponimləri İrakda da vardır. Bu toponimləri türkmən (tərəkəmə) tayfalarının yayıldığı geniş əhatə dairəsi ilə bağlamaq olar.

AYNA TOMAR

Tomar böyük meşə mənasındadır. Hazırda kiçik bir dairədə qalib və adına ancaq tomar deyirlər. Ayna tomar adının yaranmasının tarixçəsi var. Uzun illər bundan əvvəl kənddə kasıb bir ailə yaşayırdı. Bu ailədə dörd oğlan, bir qız böyüyürdü. Qızın adı Ayna idi. Özü də olduqca gözəl idi. Günlərin bir günü Ayna iki balaca qardaşı ilə qonşu kənddə yaşayan xalasıgilə gedir. Xalasıgilin qonşuluğunda toy olur. Ayna da qızlarla toya gedir. Burada Qaçaq Suleyman Aynanı görür. Qaçaq Süleyman hökumətdən rəncidə düşmüşdü. O, camaata da göz verib işıq vermirdi. Həmin gün qaçaq Süleyman qərara gəlir ki, qızı götürüb qaçsın. Başlayır məqam gözləməyə. Səhəri Ayna qardaşları ilə arabada kəndə qayıdırdı. Qalın meşəliyin yanına çatanda qaçaqlar arabaya hücum çəkirlər. Aynanın qollarından yapışıb istəyirlər atın tərkinə atınsınlar. Ayna cəldlik eləyib onların əllərindən qurtarır və özünü atır meşəyə. Atlı qaçaqlar bir an çaşdılar. Sonra onun dalınca cumdular meşəyə. Aynanın balaca qardaşları kəndə qaçdılar. Əhvalatı evə çatdırdılar. Böyük qardaşları yaraqlanıb özlərini həmin yerə çatdırdılar. Amma boş arabadan savayı heç nə tapmadılar. Ha ora, ha bura, Ayna nə gəzir, yoxdur. Kor peşiman evlərinə qayıtdılar. Amma böyük qardaş evdə duruş edə bilmədi. Qayıtdı meşəyə. Meşəni gəlib axtarır ki, bəlkə bir soraq əldə edə. At ayaqlarının izi ilə gedir, lakin bir şey tapa bilmir.

İndi keçək görək Aynanın başına nə gəldi? Ayna qaçaqların əlindən qurtarıb özünü yolun kənarındakı kolluğa atdı, oradan da qalın meşəliyə. Qaçaqqların bir anlığa çaşqınlığından istifadə edib gözədən yayınır. Meşə boyu, qalın, burada adamı tapmaq olar? Qaçaq Süleymanın hirsli vurdu başına ki, ayə bir qız da onun əlindən qurtarıb qaça bilsin? İndi bu söz-söhbətə necə dözsün? Xalq onu ələ salıb güləcək. Ona görə də qaçaqlara tapşırıq verdi ki, qızın ya dirisini, ya ölüsünü tapmayınca meşədən çıxmasınlar...

Ayna isə fikirləşirdi ki, gündüzün günorta çağı meşədən çıxıb kəndə gedə bilməz. Çünki, meşədən çıxıb Gözbarax deyilən bir düzəngahı keçib kəndə getməlidir. Qaçaqqlar bu düz yerdə onu tez görər və yaxalayardılar. Gecənin düşməsini gözləsəydi isə kənddə kimi inandıra bilərdi ki,

o özü qaçıb, namısı təmizdir. Adına min cür böhtan deməzlərmi. Bunları götür-qoy edən Ayna bir yana çıxa bilmir. Axır bu qərara gəlir ki, nə yolla olursa olsun qaçaq Süleymandan intiqam alsın? Ya da ölüb bu meşədə qalsın. Ona görə də yayınıb özü uzaqdan-uzağa qaçaqları izləməyə başladı. İki dəfə az qala özünü ələ verəcəkdə. Amma bəxti gətirdi. Gecə düşdü, qaçaqlar qalınlığa çəkilib özləri üçün yatacaq düzəldilər. Xeyli məsləhət-məşvərət etdilər. Qaçaqlardan biri atlanıb harasa getdi. Ayna da, nə qədər olmasa da, vəhşi heyvanlardan qorxur. Ona görə də, qaranlıqda qaçaqlara xeyli yaxınlaşıb kolluğun qalın bir yerində gizləndi. Fikirleşdi ki, qaçaqlar yatandan sonra tufəngdən, xəncərdən bir şey oğurlayar. Amma gecə heç yerindən tərpenə bilmədi. Çünki bir balaca tərpenən kimi quru kollar xışıldayıb səs-küy salırdı.

Bəs onlardan aralanan qaçaq nə oldu? Həmin qaçağı Süleyman göndərmişdi ki, əlaltdan öyrənsin. Əgər qız kəndə qayıdıbsa basqın edib qızı aparsınlar. Qaçaq elə meşədən çıxıb, Gözbarax düzünə çatmışdı ki, meşədən çıxan Aynanın qardaşı Ömər onu gördü. Fikirleşdi ki, bu qaçaq kəndə havayı getmir. Özünü əliyəndə kəndə salıb qardaşı Balaelini də götürüb kəndin çıxacağında pusqu düzəltdi ki, hər halda bu qaçaq kənddən çıxıb meşəyə qayıdacaq. Səhərə yaxın həqiqətən qaçaq kənddən çıxdı. Özünə arxayın yorğa yerilə meşəyə üz tutdu. Elə bu vaxt qardaşlar cixim atıb onu atdan saldı. Silahını alıb, oturdular ki, bəs söylə görüm hardan gəlib, hara gedirsən? Deməsən ölümünü gözünün altına al. Qaçaq da canının qorxusundan hər şeyi danışdı. Qardaşları elə ki, bildilər bacıları qaçıb onların əlindən qurtarı, elə bil dünyanı verdilər onlara.

Qaçağı fındıq bağına çəkib bir ağaca sarıldılar. Tufəngini, atını alıb, yenidən meşəyə üz tuttular. Səhər açıldı.

Qaçaq Süleyman isə narahat idi, yoldaşı kənddən qayıtmamışdı. Ona görə də səhər açılar-açılmaz qaçaqların hərəsini bir səmtə göndərdi, özü də atışlənəz bir cığıra düşüb başladı Aynanı axtarmağa. Amma ürəyi, fikri kənddə idi ki, bəs niyə yoldaşı qayıtmadı? Ayna onların təkləndiyini müşahidə edib görmüşdü. Ehtiyatla bir qədər uzaqlaşdı başladı çağırmağa. Süleyman bu səsi eşitcək atın başını döndərdi səs gələn səmtə. Ayna da yavaş-yavaş Süleymanı dalınca çəkməyə başladı. Qa-

lin bir kolluğun arxasında gizləndi. Elə ki, Süleyman həmin kolluğa yaxınlaşdı, önlüyünü yumrulayıb atdı atın qabağına, özü də qışqırıb atıldı qabağa. At bərk hürkdü, Süleymanı yəhərdən aşdı. Yəhərin qaşındakı tufəng düşdü kolluğa. Süleyman özünü toplamağa macal tapmamış Ayna bayaqdan tufəngi aldı, qorxudanmı, hirsdənmi tez tətiiyi çəkdi. Süleymanın dizindən dəyib dizini parçaladı. Süleymanın bağırtısı göyə qalxdı. Güllə açılarda Aynanın qardaşları lap yaxında imişlər. Özlərini hadisə yerinə çatdırdılar. Qaçaq Süleyman ilan dilini çıxarıb Aynaya yalvarırdı. Ayna isə tufəng sinəsində elə bil daha dönmüşdü. Elə ki, qardaşlarını gördü, əlini tətiiyə sıxıb daraqdakı bütün gülləni boşaltdı Süleymanın bədənində. Güllə səsində o biri qaçaqlar da özlərini yetirmişdilər. Qaçaq Süleymanın ölüsünü ortada görüb donub qalmışdılar. Bir yandan sevinirdilər ki, bu canavarın əlindən qurtarıblar, evlərinə-eşiklərinə gedəcəklər. Bir yandan da qorxurdular ki, qaçaq Süleymanın qohum-əqrəbası onlardan intiqam alarlar.

Aynanın qardaşı Ömər dedi:

- Yığışın gedin evinizə, canavar ha deyilsiniz ki, meşədə yaşayasınız.

Özləri də bacısı ilə qayıtdılar evlərinə.

Qaçaq Süleymanın ölümü yayıldı hər yerə.

Qaçaq Süleymanın dəli-dolu qohumları atlandılar ki, intiqam alsınlar. Ağsaqqallar yığışdılar və dedilər ki, su sənəyi suda sınar. Qaçaq Süleymanın öz əməlləridir ki, ayağına dolaşdı. Heç olmasa hökumət danlağından, el nifrətindən azad oldunuz.

Beləliklə də, Ayna el qəhrəmanı oldu. Həmin meşə isə «Ayna Tamar» adlandı. Bu gün də həmin meşənin kiçik bir hissəsi qalır.

Ayna isə qaçaq Süleymanın bibisi nəvəsi Mehdiyə ərə getdi. Mehdi də qohumlarından xəlvət guya Aynadan intiqam almaq istəyirdi. Amma Aynanı görəndən sonra az qaldı dəli olsun. Yarı xoş, yarı zor Aynanı el adəti ilə toy edib evinə gətirdi. Ayna böyük bir nəslin ağbirçəyi oldu, 95 il yaşadı, 100-ə yaxın nəvə-nəticəsi oldu. Öləndə dörd evdə kiçik Ayna böyüyüdü. Bax, «Ayna tamar» adı bu əhvalatla bağlıdır.

NAHAQ QAN YERDƏ QALMAZ

Allahverdi adlı varlı bir kişil vardı. Pulu, var-dövləti çox idi, amma övladdan yeganə bir qızı vardı. Qız olduqca gözəl idi. Ona elçi göndərən də çox idi; Həm var-dövlətinə görə, həm də gözəlliyinə. Lakin qız heç kimə razılıq vermirdi. Nəhayət qız kasıb bir oğlan olan Həsənin elçilərinə razı olduğunu bildirir. Atasını razılaşır, o şərtlə ki, oğlan qayınatasının evində yaşasın. Toy edirlər, oğlan gəlir arvad evinə. Bir müddət keçir, Həsənin iç üzünü açılır, tez-tez qaş-qabaq tökür, qayınatasına atmacalar atır, pul tələb edir. Qayınata Allahverdi isə çox xəsis idi. Nə qızına, nə də yeznəsinə pul verməzdi. Bir müddət beləcə keçir. Uzun qış gecələrinin birində Həsən bacadan keçib qayınatasının yatdığı otağa keçir. Kişini yuxudan oyadır və əmr edir ki, elə bu dəqiqə pulları, qızılları versin. Həsən çox deyir, Allahverdi eşitmir. Həsən onu öldürməklə hədələyir, Allahverdi eşitmir ki, eşitmir. Həsən xəncərlə qayınatasını yaralayır, yenə pulun yerini demir. Həsən hisrlənir və qayınatasını öldürür. O evi ələk-vələk edir, nə bir qəpik pul tapır, nə də qızıl. Amma Həsənin heç ağına gəlmir ki, qayınatasının həmişə oturduğu balaca döşəkcəni söküb baxsın...

Səhəri bütün qohum-əqrəbə yığılır. Elə bir mənəm deyən qohumu da yox idi, ona görə də Həsənə bir söz deyən də olmur. Kişini dəfn edirlər və onun oturduğu qana batmış döşəkcəni yumaq üçün kasıb qohumlarından birinə verirlər. Beləliklə var-dövlət tamam kənar adamlara qismət olur...

Bu əhvalatdan bir neçə il keçir, Həsən kasıb ömür sürür. Bir gün Alazan çayının kənarında odun hazırlayanda qayanın üstündə arı yuvasını görür. Çıxır ki, qayanı ovub bal çıxartsın. Qaya uçur, özü də qaya altında qalıb ölür. Ona görə də deyirlər ki, nahaq qan yerdə qalmaz»...

MƏKKƏ ŞƏHƏRİNİN SALINMASI

Rəvayətə görə ulu babalarımız Məkkə şəhərini salmaq üçün yer axtarırmışlar. Çox yer gəzdilər, nəhayət müqəddəs şəhər, müqəddəs ocaq üçün yer axtara-axtara bir vilayətə çatdılar. Onlar bir yerdə oturub dincini alırdılar. Yaxınlıqda bir xırman vardı. İki qardaş taxılı döyüb qurtardıqdan sonra taxılı bərabər bölüb çuvallara doldurdular. Sonra

böyük qardaş taxılı aparmaq üçün araba dalınca gedəsi olur. Çuvalların yanında qalan kiçik qardaş öz çuvallarından taxılı böyük qardaşın çuvallarına tökür və öz-özünə danışır:

- Böyük qardaş evlidir, uşaqları, ailəsi var. Qoy ona taxıl çox olsun.

Böyük qardaş boş gəldi, kiçik qardaş araba dalınca gedəsi oldu. İndi də böyük qardaş öz çuvallarından taxılı «Əziz kiçik qardaşım evlənməlidir, qoy ona çox olsun» deyə-deyə kiçik qardaşın çuvallarına tökməyə başlayır.

Qardaşların bu hərəkətini izləyən məkkə şəhərinin tikilməsi üçün üer axtaranlar qardaşların bu hərəkətini çox bəyəndilər və qərara gəldilər ki, Məkkə şəhərini məhz bu yerdə tikmək lazımdır.

SİZƏ DƏ SAĞ OL DEYƏCƏKLƏR

Ana Məhəmmədə və Əliyə alma verir. Almanı yeyirlər və sonra analarına təşəkkürlərini bildirirlər:

- Sağ ol, ana, çox şirin almalar idi.

Ana deyir:

- Mənə yox, «sağ olu» siz bu almaları yetirən ağaca deyın.

Məhəmməd və Əli gəlirlər alma ağacının yanına, ona şirin almalar üçün «sağ ol» deyirlər.

Alma ağacı dilə gəlir:

- Sağ olu mənə yox, üstündə yerləşdiyim qidalı torpağa deyın.

Onlar əyilib pıçılı ilə torpağa təşəkkürlərini bildirirlər. Torpaq da dilə gəlib deyir ki, mənə yox, məni sulayan buludlara sağ ol deyın, onlar olmasa mən quruya bilərdim.

Oğlanlar hündür bir dağın təpəsinə qalxıb buludlara «sağ ol şirin almalar üçün, ey buludlar» deyirlər.

Buludlar dilə gəlir: - Mənə yox, balalar, «sağ ol»u günəşə deyın. Əgər günəş olmasaydı almalar da olmazdı, - deyib buludlar bir-bir dağılışırlar.

Məhəmməd və Əli parlaq şüalarını hər tərəfə yayan hərərətli günəş şüalarına müraciətlə: - «Sağ ol, ay günəş» dedilər. Günəş gülümsəyə-

rək deyir: - Mənə yox, balalar, «sağ ol»u bu ağacı əkənə, calayana, böy-
üdəne deyir.

Oğlanlar babalarının yanına gəlib əhvalatı babalarına danışdılar. Ba-
baları saqqalına əl gəzdirdi və mehribanlıqla dedi: - «Mən sizdən çox
razi qaldım, bu boyda zəhmətlə həqiqəti axtarıb tapmışınız. Əgər siz
özünüz də belə ağacları əkib, calayıb böyütsəniz sizə də «sağ ol» deyə-
cəklər.

✦ NAĞİLLAR

İLAN VƏ TÜLKÜ

Günlərin bir günündə ilan və tülkü dostluq edirlər, bir yerdə yaşamaq
qərarına gəlirlər. Kənardan baxanlara yaxşı dost kimi görünə də ilan
üreyində tülküyə qarşı nifrət hissi oyanırdı. Bir gün tülkü dedi:

- Çayın bu tərəfində yeməyə bir şey qalmayıb, gəl keçək çayın o tər-
əfinə.

- Keçək, - deyə ilan razılaştığını bildirdi və əlavə etdi:

- Mən çayda üzə bilmirəm, tülkü qardaş, gərək mənə çayında çaydan
keçirəsən.

- Apararam əlbəttə, - dedi tülkü, - min boynuma.

Çayı keçib qurtarmağa az qalmışdı ki, ilan sarıldı tülkünün boynuna,
başladı onu boğmağa.

- Vay, nə edirsən, ilan qardaş, - deyə cığırtdı tülkü.

- Mən səni boğuram, - cavabını verir ilan.

Tülkü deyir:

- Nə olar, hamının axırı ölümdür, amma uzun zaman bir yerdə yaşa-
mışıq. Bir-birimizin üzünü görməyib ölmək yaxşı deyil. Gəl sən başını
üzümə tərəf gətir, sən mənə, mən də sənə baxaq, sonra boğ öldür mənə.
Tülkünü yalvarışına cavab olaraq ilan deyir:

- Mən də istəyirəm sənin sifətinə baxım, baxaram. İlan başını
tülkünün üzünə əyən kimi tülkü cəld dişləri ilə onun başını dişləyib üzdü,
sürətlə çayı keçərək onu uzununa uzadıb: - «İndi mən səni bu vəziyyət-
də daha yaxşı görürəm», - deyə onu yeməyə başladı.

ƏBDÜLQÜBAT VƏ ŞÜBŞUBUT

Biri var idi, biri yox idi, iki qardaş var idi. Onlar ayrılırlar. Ata malından
birinə inək, o birinə öküz düşür. İnəyin doğulası vaxtı qardaşlar arabir
tövləyə baş çəkirlər. Bir dəfə yoluxmağa gedəndə görürlər ki, buzov
öküzün yanındadır. Əbülşubut deyir ki, inək doğub. Şübşubut isə deyir
ki, inəyin doğsaydı, buzov inəyin yanında olardı, bu buzovu mənəm
öküzüm doğub. Mübahisə çox uzanır, hər ikisi öz dediklərini sübut et-
məyə keçir. Qardaşlar tülküyə müraciət etməli olurlar. Tülkü onların
müraciətini dinləyəndən sonra deyir:

- Oldu siz burada dayanın, mən indicə gəlirəm, gözləyin mənə.

Qardaşlar tülkünə gözləyirlər. Bir azdan tülkü gəldi. Onun bədəni
bütün su idi. Suyu tökülə-tökülə gələn tülküyə Şübşubut dedi:

- Tülkü qardaş, hardan gəlirsən belə sulu, niyə bu qədər islanmışan?

Tülkü deyir:

- Orada qalın qarla örtülmüş bir dağ yanırıdı. Onu söndürməyə get-
mişdim.

Şübşubut deyir:

- Qalın qarı olan dağ da heç yanarmı?

Tülkü deyir:

- Bəs öküz də buzov doğarmı?..

SÖYLƏYİCİLƏR

✦ AVAR FOLKLORU ÜZRƏ:

Abdullayev Məmməd İbrahim oğlu. Balakən, Katex k.
 Alqayeva Şamay. Balakən r-nu, Mahamalar k.
 Arasova Nəfisət Məmməd qızı, Zaqatala, Car k.
 Aşurova Şeyma Mollaşaban q. Balakən, Katex k.
 Balayeva Asya, Zaqatala, Tala k.
 Batarayev Davud İsa oğlu, Balakən, Katex k.
 Bağmanov Tinov. Balakən, Qabaxçöl k.
 Boroyev Əhməd Məhəmməd oğlu, Zaqatala, Kebeloba k.
 Bulayeva Ayşa, Zaqatala, Kebeloba k.
 Buttayeva Bülbül. Zaqatala, Yuxarı Tala
 Bağmanova Firuzə. Zaqatala.
 Qeleqova Fatma. Göyəm k., Katex k.
 Qimriyev Adil. Balakən r. Kasbinə k.
 İnçiyeva Züleyxa, Zaqatala, Car k.
 Keyserovskaya Ayşa. Balakən, Zaqatala.
 Yaliyev Məhəmməd Kamil oğlu, Zaqatala, Kebeloba k.
 Yəliyeva Sevil, Zaqatala, Kebeloba.
 Kalayev Abdulla. Balakən. r-nu, Meşəşambul k.
 Maamiyev Əli Muhuma oğlu. Balakən, Katex k.
 Maamiyeva Məryəm Ramazan q., Balakən, Katex k.
 Makarova Ruqiyat. Zaqatala, Kebeloba k.
 Manafov Səfi Əsəd oğlu, Balakən, Katex, Qarahacılı sahəsi.
 Mehdiyeva Şəmsiyyət, Balakən ş.
 Mollayeva Havva. Zaqatala, Kebeloba k.
 Nakkayeva Kainat, Zaqatala, Car k.
 Rzayeva Ayşa Zumrat q., Balakən. Mahamalar k.
 Rəcəbov Ramazan. Zaqatala r-nu, Uzuntala k.

Soltanov Soltanməhəmməd Həsən oğlu. Balakən, Katex k.
 Xalayeva Həcər. Balakən, Qabaxçöl k.
 Xoçberov Əli, Balakən, Qabaxçöl k.
 Hacıyev Müsənnif. Balakən, Qabaxçöl k.
 Hacıyeva Ayna, Zaqatala, Yuxarı Tala k.
 Heravasov Nurmühmə Şəmsəddin oğlu, Balakən, Katex k.
 Əliyeva (Qeleqova) Havva Məhəmməd q. Zaqatala r-nu, Sumaylı k.

✦ ZAXUR FOLKLORU ÜZRƏ:

Abakarova Limonad, Zaqatala, Qalal k.
 Abdullayev Məmməd, Qax r-nu, Qum k.
 Alasiyeva Aybəniz Əsədulla q.
 Vahidov Feyzulla Beydulla oğlu, Əlibayramlı k.
 Qurbanov Əhməd İsmayıl oğlu, Zaqatala, Gözbarax k.
 Muradova Hafizat Zəbibulla q. Zaqatala, Suvagil k.
 Məmmədov Seyid Bilal oğlu, Yeni Suvagil k.
 Ramazan Ramazanov Camal oğlu. Zaqatala, Muxax k.
 Seyidəliyev Məmməd Kərim oğlu, Zaqatala r-nu.
 Seyidov Mehdi, Zaqatala, Suvaqil k.
 Xəlilova Kəlimət Hacıəhməd q. Zaqatala, Zaxur k.
 Hüseynova Fatimət, Zaqatala r-nu.
 Əliyeva Zalxa Şərif qızı, Zaqatala, Ələsgər k.
 Əliyeva Pəri Abbas qızı, Qax, Qum k.

✦ YENGILOY FOLKLORU ÜZRƏ:

Abbasova Azi Səfi qızı, Əliabad k.
 Abdulsalamov Salam Lahu oğlu, Mosul
 Allaçiyeva Aybəniz Əsədullah qızı, Əliabad
 Arzumanova Hürü Nurullah qızı, Əliabad
 Balayev Camal Uluxan oğlu, Əliabad k.

İbrahimova Şahizar Camal qızı, Əliabad k.
 İsrailov Novruz Şaban oğlu, Mosul
 Mariya Habil q. İsayeva Əliabad k.
 Ruşanova Bəsti, Mosul
 Seydəliyev Məmməd Kərim oğlu, Zaqatala
 Süleymanova Möminət, Zaqatala.
 Şahmaliyeva Pəri, Zaqatala.
 Haqverdiyev Nuru Nurullah oğlu, Əliabad k.
 İsayeva Güleybət Abdulla q. Əliabad k.
 Əliməmmədova Şəmsiyyət Tanrıverdi q. Mosul k.

- *Təqdim etdiyimiz folklor materiallarının uzun illər boyu toplandığını nəzərə alaraq, bu işin ərsəyə gətirilməsində zəhmət çəkmiş bütün insanların, burada adları çəkməyən söyləyici və toplayıcıların, o cümlədən yengiloy, zaxur, avar kəndlərində yerləşən orta məktəblərin müəllim kollektivinin, yuxarı sinif şagirdlərinin, valideynlərin əməyini qeyd edir, onlara öz dərin təşəkkürümüzü bildiririk.*

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT

1. В.А.Потто. Кавказская война. Т.5. Ставрополь, 1994
2. Е.А.Пахомов. Закатальская «Длинная стена», - ТАЗГУ серия ист.,вып.1,1950
3. А.А.Карахмедова. Христианские памятники Кавказской Албании (Алазанская долина), Баку, 1986
4. Ахмад Ибн А`сам ал-Куфи. Книга завоеваний (перевод с арабского, введение и комментарии акад. З.М. Буниятова.) Б.,1981
5. В.Ф. Минорский. История Ширвана и Дербенда. Москва, 1963
6. Мровели Леонти. Жизнь Картлийских царей (перевод, предисловие и комментарии Г.В.Цулая), Москва, 1979
7. Car salnaməsi (ərəbcədən tərcümə, giriş, şərhlər S.Süleymanovanındır, red.: akad.Z.M.Bünyadov). B., 1997
8. А.Г.Булатова. Загадка звезды Турции. Эхо Кавказа, М., 1995, № 1
9. Деххода. Логатнаме. Техран,1373
10. А.Кристенсен. Иран в эпоху Сасанидов.1944
11. А.Боровков. Дарвоз. Бродячий цирк в Средней Азии. Ташкент, 1928.
12. Ем. Ярославский. Как рождаются, живут и умирают боги и богини. М., 1959
13. Əliyev Şirinbəy Hacıəli oğlu. İngiloylar (tarixi-etnoqrafik tədqiqat). Tarix elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş Dissertasiya. Bakı, 2001

14. /С.А.Сулейманова. Джаро-Белоканские аварцы (историко-этнографический очерк). //Азербайджан и азербайджанцы в мире. Баку, 2009, № 2

15. А.А.Измайлова. Женская народная одежда Закатальской зоны в конце XIX - начале XX века. //Известия Академии Наук Азербайджанской ССР (серия истории, философии, права), 1974, № 4.

16. Ариф Юнусов. Этнический состав Азербайджана (по переписи 1999 года). //Азербайджан и азербайджанцы в мире. Баку, 2009, № 2

17. С.А.Сулейманова. О древнем обряде на Девичьей башне в Баку. //Материалы Международной научной конференции: Археология и этнология Кавказа. Баку, 2009.

18. Mirzə Camal Cavanşir Qarabaği. Qarabağ tarixi. B., 1989

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ

- 3 -

AVAR FOLKLORU

- 11 -

ZAXUR FOLKLORU

- 125 -

YENGILOY FOLKLORU

- 190 -

SÖYLƏYİCİLƏR

- 250 -

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT

- 253 -

SÜLEYMANOV Ə.A.

**BABALARIN HİKMƏT XƏZİNƏSİ:
MİLLİ AZLIQLARIN FOLKLORU**
(Şəki-Balakən bölgəsi üzrə)

*Bədii və texniki tərtibat
Mürsəl Bəhmən*

«APOSTROFF» MMC

*Həsənbəy Zərdabi küç., 71/A
Mətbəə: 432 51 04
E-mail: eaststarze@mail.ru
Nəşriyyat: 447 19 69
E-mail: apostroff.rm@mail.ru*

*Ölçüsü: 60x84 1/16
Ofset çap üsulu ilə
Həcmi: 16 ç/v
Sayı: 300 nüsxə
Sifariş:*

Əli Abdulsalam oğlu Süleymanov

1930-cu ildə Balakən rayonunun Katex kəndində anadan olmuşdur. 1952-ci ildə API-nu fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir. 1967-ci ildən 1986-cı ilədək Zaqatala rayonunun «Qırmızı bayraq» qəzetinin redaktoru vəzifəsində çalışmışdır. 1986-1989-cu illərdə «Sovet kəndi» qəzetində ştatdankənar zona müxbiri, 1989-cu ildən Şəki Elmi Bazasının Folklor laboratoriyasında baş elmi işçi, aparıcı elmi işçi vəzifəsində işləmişdir. Onun Zaqatala, Qax və Balakən rayonlarında topladığı folklor nümunələri «Azərbaycan Folklor Antologiyası»nın XIII cildinə daxil edilmişdir. 1966-cı ildən pedaqogika elmləri üzrə fəlsəfə doktorudur. O, BDU-nin Şəki filialında, AMI-nin Şəki və Zaqatala filiallarında «Azərbaycan dili», «Ümumi fənnlər» kafedrasının müdiri vəzifəsində pedaqoji fəaliyyətini davam etdirmişdir. Azərbaycan dilinin tədrisində dair bir sıra elmi məqalələrin müəllifidir.

